

Zempléni Múzsza

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT XIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM 2013. NYÁR

Egey Emese

Ötvenedik szám

*„Üzenhettek már utánam,
Kézmárk hegye, Majtény síkja,
Határ-szélen botot vágok,
Vérem többé sohse issza
Vesztett népem veszett földje:
Sohse nézek többet vissza.”*

(Ady Endre: Sípja régi babonának)

Tíz szám, két és fél év termése. A *Zempléni Múzsza* történetében már az ötödik ciklus zárul ezzel a lapszámmal. Nem könnyű idők tíz számba sűrített lenyomata.

Közel száz esztendeje, hogy ez a térség Trianonnal a perifériára szorult. Ma újra aggasztóak a szociológiai-gazdasági adatok: az elvándorlás, a munkanélküliség, a gettósodás, a kilátástalanság. Az elmúlt évtizedben a természeti csapások sem kímélték Zemplént. Aki maradt, és aki rendre visszajár, nem adja fel és nem adja alább annál, amire a varázslatos táj és a sokat emlegetett örökség megtanította. Ínséges időkben nincs is más választásunk, mint újra és újra előre menekülni, ahogyan tette ezt a fejedelemasszony vagy a megismételhetetlenül zseniális kultuszminiszter, a szőlőt telepítő gyógyszergyár vagy a termálfürdőt fejlesztő város. A hagyományt hagyományozva.

Egyszer majd ismét ráébred az ország, hogy a humán- és a természettudományok nem szembeállíthatók vagy rangsorolhatók. Bármelyik nélkül és a művészeteket, közgyűjteményeket háttérbe szorítva, a falukutatás felhalmozódott ismeretanyaga nélkül, kisebbségi identitás és magyarságtudat-erősítés nélkül, környezettudatos tájgazdálkodás és a Zempléni-hegység kutatása nélkül, Comenius, Rácz István hagyatékának ismerete nélkül, a változó világhoz igazodó kulturális menedzsment nélkül, fotóművészeink, táncosaink, zenekarjaink nélkül, a grafikai biennálék, Széphalom és a kálvinizmus megújuló és megújítandó öröksége nélkül, az öregdiák mozgalom története nélkül nincs felemelkedés. Akkor szükség lesz újra a helyi erőkre, műhelyekre, a lokálpatriótákra, mert ezeket a közösségeket leszámítva, minőség jószerivel már csak a nagyvárosokban maradt.

Amíg eljön ez az idő, addig is forgassák szeretettel, ha tehetik, gyarapítsák a *Zempléni Múzsza* következő számait! Vegyenek magukhoz minél többet szellemi kalóriáiból, mert ezek a kalóriák valamennyiünk egészségét és egész-ségét táplálják!

(U.i.: Utánam a Papaj, a Milic és a Bodrog-mente üzen, határ-szélen – a nyugatin, ahol most élek – botot vágok és indulok haza, amikor csak lehet.)

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

- tanulmányi ösztöndíjak gimnáziumi tanulók és teológus hallgatók részére
- kutatói és PhD-ösztöndíjak folyósítása
- kulturális és sportprogramok, iskolai rendezvények támogatása
- iskolai kiadványok (pl. Refírka, Tablók könyve) támogatása

Tegyen velünk együtt az öregdiákok és a Kollégium kapcsolatának erősítéséért!

- öregdiák honlap fejlesztése (www.patakidiak.hu – keresse meg régi diáktársait fényképek, tablók, címtár segítségével és tájékozódjon az iskola jelenlegi helyzetéről!)
- Öregdiák Vendégház üzemeltetése (Bertalan-ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40., tel: 06-20-324-0432)
- öregdiákok céladományainak, hagyatékainak kezelése

Segítse velünk együtt a "pataki szellemiség" megmaradását!

- saját kiadványok készítése (pl. anekdotakincs, Pataki diákok az 1956-os forradalomban stb.)
- vezetőképző tábor szervezése gimnáziumi diákvezetőknek
- részvétel a Kollégium igazgatótanácsának munkájában

Kérjük, támogassa Ön is a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt, amelynek Alapító Okirat szerinti célja, hogy szellemi és anyagi alapokat gyűjtsön a Sárospataki Református Kollégium kiemelkedő szintű működéséhez, amellyel a közel öt évszázados intézmény továbbra is a magyar reformátusság, az egész magyarság, az európaiság, valamint az egyetemes emberiség ügyét szolgálja.

Kuratóriumnak minden tagja pataki öregdiák. Közhasznúsági jelentéseink nyilvánosak, az interneten megtekinthetők.

Kérjük, keressen Ön is bennünket, hogy segíthessünk!

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf. 72.

E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk

Honlap: <http://www.srka.hu>

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

Válság és váltság

100 éve született

Dr. Koncz Sándor (1913 – 1983):

konferencia az életút üzeneteiről...

*Tisztelgés a 200 éve született dán filozófus,
Søren Kierkegaard (1813 – 1855)
emléke előtt is.*

Helyszín: **Sárospataki Református Kollégium**
Időpont: **2013. november 21-22.**

*Tájékoztatás, javaslatok fogadása,
meghívó-igénylés:*

Dr. Koncz Gábor

drgaborkoncz@t-online.hu

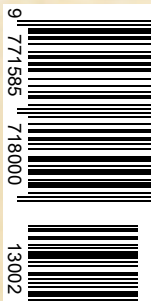
+36 20 519 5420

TIT Stúdió Egyesület

info@tit.hu

+36 30 487 5466

„Felvillantások Alsóvadásról...” Dr. Koncz Sándor írása
olvasható a Zempléni Múza jelen számában!

400 Ft

Takács Béla

Reformátusok Magyarországon

Művelődéstörténeti áttekintés a reformációtól a rendszerváltásig

Magyarország 16. századi történetét két folyamat határozta meg: a reformáció és a török hódítás. Az előbbi az egyházi élet területén hozott gyökeres változást, az utóbbi pedig az ország sorsára volt döntő hatással százötven éven át. A két folyamat indulása évszámhoz köthető: a reformáció kezdetét 1517-től, a török hódítást 1526-tól, a mohácsi vésztől számítjuk.

Ha megvizsgáljuk a 16–17. század történetét, akkor kitűnik, hogy a reformációt Magyarország nagyobb csapásnak tartotta, mint a fenyegető mohácsi vészt. Az 1524-es rákos mezei, majd az 1525-ös hatvani országgyűlés nem a török elleni összefogásra buzdította a fő- és köznemeseket, hanem lényegtelen, az ország sorsát alig érintő ügyekben döntött, illetve kimondta: „Az összes lutheránusok kiirtassanak az országból és akárhol találtnak, nemcsak egyházi, hanem világi személyektől is szabadon megfogassanak és megégettessenek.” Igaz ugyan, hogy ezt a törvénycikket az 1526-os rákos mezei országgyűlés hatályon kívül helyezte, de mégis bekerült az 1584-ben, Nagyszombatban nyomtatásban megjelent „Corpus juris Hungarici”-ba, a magyar törvények gyűjteményébe.

A 17. század történelme azt mutatja, hogy a római katolikus egyház a Habsburg királyok támogatásával nagyobb erőfeszítéseket tett a reformáció elfojtására, mint a török kiűzésére. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a török nem tud tovább terjeszkedni Európában, a katolikus egyház az adott helyzetet tudomásul vette, és visszanyert hatalmát arra fordította, hogy ha már a török uralmat nem is, de legalább a magyar református egyházat felszámolja. A török veszedelem átmenetileg elmúlt, mert a császár és a szultán 1568-ban békét kötött, de megmaradt a hódoltsági területen a magyar reformátusság, és ez még mindig veszedelmet jelentett a katolikus egyház számára.

A mohácsi vészt követő évtizedek minden vonatkozásában kedveztek a reformáció terjedésének. Az egyébként is tekintélyét veszített egyház már csak azért is meggyengült, mert a mohácsi csatában hét főpap meghalt, és a két ellenkirály, I. Ferdinánd és Szapolyai János csak jóval kisebb képzettségű klerikusokkal tudta betölteni az érseki, püspöki székeket, illetve be sem töltötte, hogy az egyházi birtok a kincstár megcsappant jövedelmét növelje. A főurak úgyszintén érdekből váltak protestánssá; támogatták a reformáció ügyét, hogy az egyházi birtokokból minél több jusson nekik. Az egyház megújítását tiszta szívből csak a közép- és a kisnemesség, az élénk szellemű polgárság, az iparos réteg, a parasztság kívánta, de nem kívánt valami eladdig ismeretlen vallást, felekezetet létrehozni. A reformáció az elvilágiasodott egyház bibliai alapokra való visszahelyezésére törekedett, és nem „református prédikátorok”, hanem szerzetesek hirdették, sürgették az egyház megújulását. A katolicizmus, élén a pápával, hovatovább eretnekségnek nyilvánította az Európa-szerte elterjedt mozgalmat, ennek élharcosát, Luther Mártont kiátkozta, és

1 tudomány és társadalom

ennek következménye lett a szakadás, jött létre a lutheránus, avagy evangélikus egyház. Tekintettel arra, hogy a reformációt sohasem tartották és tartjuk „állapot”-nak, hanem „folyamat”-nak, a hitújítás tovább fejlődött, főként a Kálvin János által képviselt irányzatban, a reformáció gyökeres végrehajtásában. Mindazt, amit a lutheránus egyház a szertartást, a képek használatát illetően megengedhetőnek vélt, a kálvini, avagy svájci irányzat elvetette, és az egyházi életet, ennek minden vonatkozását a Biblia szigorú zsinórmértékéhez alkalmazva állapította meg. A képek, szobrok kikerültek a templomból, az úrvacsorát két szín alatt – kenyér és bor formájában – és mindenkinek kiszolgáltatták. A szentek, az ereklyék, Szűz Mária tiszteletét, a papi rendet, az öltözetet elvetették, az egyházi életet az ősgyülekezet mintájára alakították át, amelyben jelentős szerepet kaptak az ún. „világi” emberek, az egyháztanács, majd a presbitérium.

Mondottuk, hogy a reformációt folyamatnak tekintjük, s ebben meghatározó szerepe volt az 1567-es debreceni zsinatnak, amely elfogadta a II. Helvét Hitvallást, majd a Heidelbergi Káté tanait, és ezzel létrehozta a Magyarországi Református Egyházat. Ami az egyháztanács, a presbitérium működését illeti, ez esetben nemcsak folyamatról van szó, hanem küzdelemről is. Sok helyen – például Debrecenben – az egyháztanács azonos volt a település vezetőségével, a lekipásztor a város, falu „alkalmazottja” lett; elterjedt a „papmarasztás” szokása, vagyis a világi egyháztanács hatáskörébe került annak eldöntése, hogy a prédikátor meddig maradhatott a szolgálati helyén. A patrónusok, a fő- és kisnemesek jogot formáltak arra, hogy az egyházi ügyekben csak ők döntsenek. A világi hatalom túlkapásai ellen indult meg a 17. század derekán az angol eredetű puritán és presbiteriánus mozgalom, amely az egyház hitbeli és szervezeti, demokratikus megújítására törekedett, hívó és tiszta erkölcsű emberekből kívánta a presbitériumot létrehozni, és ebben helyet akart adni a parasztoknak, az iparosoknak is. Az angol hatásra létrejött mozgalom célja mindezeket túl a puritán, az egyszerű kegyességi élet gyakorlása, a Biblia olvasása, az imádság volt, amelyben az egyháztag példaadásával kívánta szolgálni Isten dicsőségét, az egyház javát. A puritán mozgalmak az adott társadalmi rendben nem sok sikert érthettek el, mert a fő- és kisnemesség ragaszkodott az előjogához, de annak illusztrálására, hogy csak egy családon belül milyen ellentétet váltott ki a puritanizmus eszméje, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemet és feleségét, Lorántffy Zsuzsannát említjük. A fejedelem 1646-ban Szatmárnémetibe zsinatot hívatott össze, amely Tolnai Dali János abaúji esperest az állásából felfüggesztette, puritán társait elítélte, a „puritán” elnevezés használatát betiltotta, ugyanakkor Lorántffy Zsuzsanna pártfogásába vette Medgyesi Pált, a puritanizmus másik lelkes harcosát, az angol eredetű „Praxis pietatis” – „A kegyesség gyakorlása” – című könyv fordítóját, Tolnai Dali János pedig a fejedelem fia, Rákóczi Zsigmond herceg udvari prédikátora, majd a sárospataki Református Kollégium professzora lett, de csak a fejedelem 1648-ban bekövetkezett halála után.

A reformáció – túl az egyház sikeres megújításán – a magyar nép kultúrájában, a műveltség terjesztésében is óriási sikereket ért el. Az istentisztelet teljes egészében magyar nyelvű lett. A reformátorok sorra alapítják a nyomdákat, amelyek többnyire magyar nyelvű könyveket adnak ki. Az 1561-ben, Huszár Gál reformátor által Debrecenben alapított – és ma is működő – nyomdában 1600-ig 127 magyar és 21 latin nyelvű könyv jelent meg. A könyvkiadásban előtérbe kerül a magyar nyelvű Biblia, amely eddig el volt zárva a „laikusok”, a köznép elől. Az 1530–40-es évektől kezdve szinte mindegyik külföldön is tanult magyar prédikátor megpróbálkozott a teljes Bibliának vagy egyes részeinek a lefordítá-

sával, kiadásával. Károli Gáspár gönci prédikátor és az őt támogató felvidéki református főurak érdeme, hogy 1590-ben a vizsolyi nyomdában napvilágot látott a teljes magyar nyelvű Biblia. Károli Gáspár a Biblia előszavában ezt írja: „Szabad mindenkinek az Isten házába ajándékot vinni, én azt viszem, amit vihetek: magyar nyelven ez egész Bibliát.” Hasonló tevékenységet fejtettek ki a reformátorok a magyar nyelvű énekeskönyvek kiadásában és terjesztésében. A korábbi latin nyelvű himnuszok helyett magyar zsoltárok csendültek fel a templomban, a temetőben, lefordították Luther Márton dicsőreteit is, és ami a legfontosabb: a gyülekezet együtt énekelt prédikátorával, olyan nyelven, amelyet mindenki értett.

A reformáció a bibliafordítások, az énekeskönyvek kiadásán túl rendkívüli jelentőséget tulajdonított az oktatásnak, ezért teremtette meg a népiskolákat és a felsőbb iskolákat. A korábbi, szűk körűnek nevezhető szerzetesi és latin nyelvű oktatás helyett a reformáció az egész országra kiterjedő iskolahálózatot hozott létre, főiskolákat alapított Sárospatakon, Pápán és Debrecenben. A templom mellett tehát megjelent az iskola, és a prédikátornak már nemcsak az volt a kötelessége, hogy hirdesse az Igét, hanem az is, hogy tanítsa az ábécét, a szorzótáblát. Nem véletlen, hogy az első magyar nyelvű ábécéskönyvet – Dévai Bíró Mátyás reformátor művét – 1538-ban nyomtatták Krakkóban. A magasabb fokú iskolákban a szigorú tanfegyelem érvényesült. Az 1567-es debreceni zsinat határozata kimondja: a „tanulni nem akaró diákok, akik az iskolai munkát nem gyakorolják, könyveik nincsenek, el kell távolítani a Kollégiumból.” Ez az előírás évszázadokon át következetesen megmaradt a református alsó-, közép- és főiskolákban, de mindig szabad értelmezésben, vagyis a törvényeket, az erkölcsi és a tanfegyelmet a korszak hatására időnként átalakították. A már korábban meglévő szokás, amely a külföldi univerzitások látogatását célozta, a reformáció következtében irányt változtatott. Padova, Krakkó, Bécs helyett a diákok százei indultak Németország, Svájc, Hollandia, majd később Anglia egyetemei felé, hogy ismereteiket gyarapítsák, és évekig tartó tanulmányaik után hazatérve a magyar nép között terjesszék a műveltséget és a nyugati kultúrát. A külföldi iskolázás a református kollégiumok könyvtárájának a növekedését is elősegítette, mert a diákok a legfontosabb teológiai, filozófiai, természettudományos műveket az egyes kollégiumok pénzén megvásárolták, hazahozták. Ennek az eredménye lett, hogy Debrecenben, Sárospatakon, Pápán, Marosvásárhelyen, Gyulafehérvárott jelentős könyvtárak jöttek létre.

Magyarország három részre szakadása, a török hódoltság, a Habsburg-királyság, az önálló erdélyi fejedelemség 1542 utáni kialakulása alig volt befolyással a reformáció terjedésére. A hódoltságban élő egyházakat a közös és nehéz sors összefogásra készítette, és így valósulhatott meg az a „békés állapot, hogy például Budán, Pécsen a katolikusok és reformátusok felváltva használták a templomot. A Habsburg-királyságban túlsúlyra jutott az evangélikus és a református egyház, és féltő volt, hogy a katolicizmus elveszti egyeduralmát, jóllehet ezt az országgyűlések határozatai igyekeztek megszilárdítani, a reformáció terjedésének gátat vetni. Telegdi Miklós esztergomi érseki helynök 1580 körül jogos aggodalommal jelentette a pápának, hogy „a katolikus hitnek még a neve sem fog fennmaradni Magyarországon”, ha a pápa a szükséges intézkedéseket meg nem teszi. Erdélyben a négy felekezet – református, evangélikus, unitárius, katolikus – az 1564-es tordai országgyűlés vallásügyi rendeletének megfelelően teljes szabadságot élvezett, úgy azonban, hogy a református, vagyis a „magyar” egyház tagjai voltak túlsúlyban.

1 tudomány és társadalom

Természetesen a római egyház nem nézte tétlenül hatalmának ilyen nagyarányú csökkenését, és a 16. század második felétől kezdve az ocsúdó katolicizmus megtette az első lépéseket hajdani tekintélyének visszaszerzésére. Oláh Miklós esztergomi érsek 1561-ben a jezsuita rend segítségét kérte a harc megindításához, és a jezsuitáknak köszönhető mindaz az óriási siker, amit a katolikus egyház az ellenreformáció terén 1561-től 1781-ig, a Türelmi Rendeletig, de csak Magyarországon elért. Erdélyből ugyanis túlkapásaik miatt hamarosan kitiltották a rend tagjait. A 16. század végén már nemcsak a klérus, de a király is elérkezettnek látta az időt a protestáns egyházak megsemmisítésére. Nagyszombatban a jezsuiták nyomdát létesítettek, hogy ezzel a túlnyomórészt protestáns sajtótermékek, hitvitázó művek hatását csökkentsék. A vakbuzgó Rudolf császár 1588-ban az országgyűlés tiltakozását figyelmen kívül hagyva a jezsuitáknak adományozta a turóci prépostságot. 1604-ben fokozódott a katolikus egyház ellenreformációs tevékenysége. A kassai dómot Forgách Ferenc nyitrai püspök katonai segédlettel foglalta vissza a reformátusoktól. Az 1604-es pozsonyi országgyűlés XXII. cikkelye törvényellenesen kizárta a vallásügyet az országgyűlésből, hogy a protestánsok a saját sérelmeiket ne orvosolhassák. Ez adott okot a Bocskai-féle szabadságharc kirobbanására, illetve hozta meg a 1606-os bécsi béke, majd az 1608-as országgyűlés eredményét, a XXII. törvénycikk visszavonását, a protestáns vallásszabadságot.

Ez a szabadság azonban csak papíron létezett, mert hamarosan életbe lépett az a magyar jogban eleddig ismeretlen gyakorlat, amely a „cuius regio, eius religio” – akié a birtok, azé a vallás – elvét vallotta. Ennek következtében, ha a főnemes katolikus volt, vagy visszatért a korábbi hitére, jobbágyait arra kényszeríthette, hogy ők is áttérjenek a katolikus egyházba. Megindultak az erőszakos templomfoglalások, prédikátorok keltek vándorútra, bezáratták a pápai és a sárospataki református, az eperjesi evangélikus főiskolát. Erdély lett a menekültek otthona, mert itt a Habsburg-ellenreformáció hatalma nem érvényesülhetett. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Apafi Mihály következetesen híve maradt a vallásszabadságnak, védelmezője a kálvinizmusnak.

A 17. század végére sikerült a törököket kiszorítani Magyarországról, de ezzel egy időben indította meg a katolicizmus a leghevesebb támadását a református egyház ellen, amelynek történetében az 1671–1681 közötti korszakot „gyászévtized”-nek nevezzük. 1673-ban létrehozták a pozsonyi rendkívüli törvényszéket: a Habsburg-királysághoz tartozó területről bíróság elé idézett több száz református és evangélikus prédikátort, tanítót arra kényszerítették, hogy tagadja meg hitét, és akik ezt nem tették, azokat várfogságra ítélték. Azokat pedig, akik még a fogság alatt sem voltak hajlandók megtörni, gályarabságra hurcolták. Szenvedésük 1676-ban ért véget, amikor M. Ruyter holland tengernagy kiszabadította a még életben maradt prédikátorokat, akik azonban jó ideig nem térhettek vissza hazájukba.

Az 1681-es soproni országgyűlés XXV–XXVI. törvénycikke viszonylagos vallásszabadságot biztosított a református egyháznak: engedélyezte, hogy vármegyénként két templomot építhessenek, de ezzel az ellenreformáció még nem szűnt meg, csupán a taktika lett más. Az erőszakos módszert a csendes ellenreformáció váltotta fel. III. Károly és Mária Terézia uralkodása idején, 1713–1780 között a református egyház folytonos zaklatásnak volt kitéve. A jezsuiták szabadon végezheték tevékenységüket, amelynek célja az volt, hogy „Regnum Marianum”-má, Mária országává tegyék Magyarországot. Egy ilyen országban aligha volt helyük a protestáns egyházaknak. Ezzel egy időben folyt a

németesítési politika, amely még attól sem riadt vissza, hogy a magyar anyanyelvi oktatás központját, a sárospataki és a debreceni református kollégiumot – az előbbit ismét, az utóbbit vele együtt – megszüntessék. Mária Terézia akadályozta a külföldi egyetemek látogatását, illetve szemet hunyt a jezsuiták törvénytelen és erőszakos cselekedetei fölött. Életbe lépett a cenzúra, amely gyökerében fojtotta el a katolikus egyháznak vagy a bécsi udvarnak nem tetsző szellemi irányzat terjedését.

Lehangolóan látszik a magyarországi református egyház 17–18. századi története, hiszen ez az egyház létéért küzdött, de éppen a közös harc kovácsolta egyggyé a református magyarságot, tette a hitben még erősebbé, áldozatkészebbé. Ebből a korszakból maradtak fenn a legszebb úrasztali edények, terítők, és adományozóik között az erdélyi fejedelmek mellett megtaláljuk az egyszerű parasztot, a főurak mellett a polgárokat. Ebben az időben váltak „virágoskertté” a templomok a festett mennyezetek, karzatok és szószékek díszítményei révén, és alakult ki a sajátos magyar református egyházművészet. A 17. században még terjedhettek az egyházban a demokratikus eszmék, az angol puritanizmus hatása, amely a presbitériumok szervezését sürgette. Élénk hitvitázó tevékenységet folytattak elsősorban a sárospataki főiskola tanárai a jezsuitákkal, de ez okozta vesztüket, mert amint mondtuk, a kollégiumot megszüntették, az iskola nyomdájának működését lehetetlenné tették. Hazai tipográfiák híján Hollandiában nyomtatták a Bibliákat, majd csempészték be hazánkba, mert a magyar nyelvű Biblia is a tiltott könyvek között szerepelt. Azt a törekvést, amely a német nyelvet hivatalossá akarta tenni Magyarországon, a debreceni városi tanács azzal védte ki, hogy a rendelettől kezdve latinul írták. „Teher alatt nő a pálma” – tartja a régi közmondás, és minden teher, elnyomatás ellenére a református egyház élt, hivatásában megerősödött.

Lényeges változást hozott a protestantizmus számára a II. József által 1781-ben kiadott Türelmi Rendelet. A felvilágosult, de az osztrák érdekeket sem mellőző uralkodó engedélyezte a protestánsok, görögkeletiek, zsidók szabad vallásgyakorlatát, a templomépítést, kivonta az említett egyházakat a római katolikus püspökök fennhatósága alól, lehetőséget adott arra, hogy nem katolikusok is betölthessenek bármilyen állami hivatalt. A Türelmi Rendelet után százával épültek a református templomok szerte az országban, és számtalan helyen örökítették meg a templomi feliratokon a „jó császár” emlékét. Ez a hála néhány gyülekezetben úgy is megmutatkozott, hogy a toronyra a református jelkép, a nyolcágú csillag, a kakas mellé felkerült a Habsburg család címerállata, a kétfejű sas, amelyet díszként is alkalmaztak a szószéken: ráhímezték az úrasztali terítőre. Igaz ugyan, hogy az újonnan református templomban nem lehetett harang, a főbejárat nem nyílhatott utcára, de mégis megszűnt az a korábbi állapot, hogy például a Zemplén megyei Tolcsván az 1711-ben elvett templom helyett borházban, Sárospatakon egy csűrben, Gyulán pedig a régi török fürdőben tartották az istentiszteletet.

Tévedés ne essék: a Türelmi Rendelet korántsem jelentette az ellenreformáció megszűnését. Az állami hivatalokba csak nagyon kivételes esetben neveztek ki református tisztviselőket. A katolikus egyház uralkodó jellegét az 1791. évi XXVI. tc. azzal biztosította, hogy vegyes házasságot csak plébános előtt lehetett kötni, és ha a férj római katolikus volt, akkor minden születendő gyermeket római katolikus szellemben volt köteles nevelni; ha az apa református volt, akkor csak a fiúkat, és erről „revezális”-t – kötelezvényt – kellett aláírnia. A kisebbségben levő reformátusok kötelesek a keresztelési díjat – a „stólát” – a plébánosnak kifizetni még akkor is, ha a szertartást nem ő végezte. Az országgyűlés biz-

1 tudomány és társadalom

tosított ugyan némi szabadságot a református egyháznak, vagyis közel kétszáz év után tarthattak zsinatot, de a zsinat végzéseit a király nem erősítette meg, az engedmények tehát csak elvben érvényesültek. Az 1848-as országgyűlés már szabadabb szellemben kezelte a református egyház helyzetét, mert a XX. törvénycikk kimondja: „E hazánkban törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.”

Ez a törvénycikk sem vált valóra, mert a szabadságharc bukása után bekövetkező Habsburg-önkényuralom idején szó sem lehetett vallási egyenlőségről. A megtorlás azokra a református lelkészekre, tanárookra is kiterjedt, akik valamilyen formában részt vettek a szabadságharcban: őket is börtönbe zárták. Tilos volt egyházi gyűléseket tartani állami engedély nélkül, illetve a gyűlés csak királyi kormánybiztos jelenlétében folyhatott le. A németesítés fokozott erővel indult meg. Ezt szolgálta gróf Thun Leó vallás- és közoktatási miniszter 1850-ben kiadott rendelete, amely azt célozta, hogy a református főiskolák fogadják el az osztrák tanulmányi rendszert, az osztrák tankönyveket tegyék kötelezővé a német nyelv oktatását, új tanszékeket állítsanak fel. Ellenkező esetben a főiskolák működésének jogát felfüggesztik. Az új tanszékek létesítésével kapcsolatos nagy anyagi áldozattal járó rendelkezést nem tudta minden református főiskola végrehajtani. A pápai és a sárospataki kollégium hosszabb ideig nyilvánossági jog nélkül működött. A református kollégiumok mindezek ellenére a 18–19. század folyamán az egyetemes művelődés központjai voltak. Írók, költők, művészek, politikusok kerültek ki az iskolák falai közül. Sárospatakon tanult a 18–19. században Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Izsó Miklós, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Debrecenben volt diák Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Fazekas Mihály, Arany János, Pápan Petőfi Sándor, Jókai Mór, hogy csak a nevesebbeket említsük. A kollégiumokban teológiai, bölcsész és jogi kar működött.

Ugyancsak Thun Leó minisztersége alatt történt az utolsó kísérlet a magyar református egyház felszámolására. 1859. szeptember 1-jén adta ki az osztrák kormány a híres vagy hírhedt nyílt parancsot, a „Pátens”-t, amely teljes jogkört biztosított a kormánybiztosoknak a református egyház fölött, megszüntetve az önállóságot, a régi egyházi törvényeket, a területi beosztást, vagyis a négy egyházkerületből – Dunamellék, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl – hat kerületet hoztak létre, meghagyva az erdélyi református egyházkerület önkormányzatát. A „Pátens” következtében az egyházi élet az osztrák kormány döntésétől függött, egy falusi tanító is csak akkor kaphatott állást a református iskolában, ha ehhez a polgári hatóság hozzájárult, illetve, ha esküt tett a császár iránti hűségre.

A „Pátens” kiadása még a nem református magyarságot is megdöbbenetett, mindenesetre a nyílt parancs ellen a reformátusság vette fel az egységes harcot, amelynek az élén a legnagyobb református egyházkerület, a tiszántúli állt. Balogh Péter debreceni szuperintendens, azaz „főfelügyelő” – mert református lelképásztor a püspök címet nem viselhetett – 1860. január 11-re egyházkerületi gyűlést hívott össze a Kistemplomba, amelynek tárgya a pátens elleni tiltakozás volt.

A feliratot református és evangélikus küldöttség vitte Bécsbe, azonban az uralkodó nem fogadta őket. Az egyre jobban erősödő tiltakozás, amelyet a külföldi – német, svájci, holland – protestáns egyházak diplomáciai úton is támogattak, arra kényszerítette a császárt, hogy 1860. május 15-én a nyílt parancsot visszavonja.

Az 1867-es kiegyezés nyugalmat teremtett az osztrák és a magyar nép, illetve a római katolikus és a református egyház között. Még mindig érvényben volt azonban a reverzális

törvény, amihez a katolikus egyház görcsösen ragaszkodott. Az 1894-es országgyűlés szüntette meg a házasságkötésekkel a keresztelekkel kapcsolatos, a reformátusokat sértő visszaéléseket, amikor elrendelte az állami anyakönyvezést, és a gyermek vallását a szülők döntésére bízta. Persze az ügy ezzel nem oldódott meg, mert több vakbuzgó plébános azt az egyháztagot, aki gyermekét reformátusnak keresztelezte, eltiltotta az áldozástól, megtagadta tőle az utolsó kenetet, vagy nem temette el. A vallási egyenlőség jelének tekinthetjük azonban, hogy a püspöki címet most már református lelkipásztor is viselhette, sőt 1885-től a három rangidős püspök a főrendiház tagja lett.

Kétségtelen, hogy a pátensharcban megmutatkozott a református egyház ereje, amely lélekszámban is tekintélyes volt, hiszen a történelmi Magyarországon és Erdélyben az 1858-as összeírás szerint közel 1.400.000 református egyháztag élt 1989 lelkipásztor gondozása alatt, 250.000 gyermek járt református iskolába. A század végére igazi „nép-egyházzá” vált a magyar reformátusság: 1910-re már 2.600.000-re nőtt a lélekszáma. Hatalmas templomokat építettek. Sajnos ezek a templomok kiürültek, éppen a szabadságot nyert lelkipásztorok magatartása és a korszellem miatt. A teológiai oktatásban elterjedt a racionalizmus, a liberalizmus, vagyis a Bibliát ésszel és nem igazán hittel magyarázták. Kétkeltek a Biblia hitelességében, isteni ihlettségében, Jézus csodáiban.

Átvizsgálva a korszak gazdag prédikációs irodalmát, megdöbbentő sivárságot, tartalatlanságot tapasztalunk. Ennek következtében a hívek elfordultak az egyháztól. Terjedtek a szekták. Növelte a bajt, hogy a parasztság, a munkásság, amely az egyház tagságának zömét képezte, a 19. század végén bekövetkezett gazdasági válság miatt elszegényedett, tehát a lelkipásztorok is nehéz anyagi helyzetbe kerültek, és az államtól várták a segítyt, az iskolák támogatását. Ennek hiányában sok iskola állami tulajdonba került, a nélkülöző embertömeg pedig Amerikába vándorolt.

Mindezek ellenére a református magyar népből nem vészett ki teljesen a hit, vagy inkább a vallásosság, mert sok család állandó és napi olvasmánya volt a Biblia mellett Szikszai György debreceni prédikátor „Keresztyéni tanítások és imádságok” című műve, amely az 1786-os első kiadása után többször megjelent, sőt ma is vásárolható. Ami a Bibliát illeti, ezzel 1835 óta a Brit és Külföldi Biblia Társulat látta el a hazai protestáns – református, evangélikus – egyházakat. A skót reformátusoknak köszönhető az ún. „belmisszió” gondolatának elterjesztése, ami a századforduló idejére országos mozgalommá nőtt. A Skót Misszió tulajdonképpen célja a zsidóság megtérítése volt, de hamarosan rájöttek arra a skót lelkipásztorok, hogy a magyar református egyháznak is szüksége van az ébredésre. John Duncan skót lelkipásztor már a pesti missziós székház 1841-ben történt alapításakor kijelentette: „A magyar protestáns egyházakat csak a Krisztusban való hit és az újjászületés gyógyíthatja meg.” Ezt a célt szolgálta később S. Sommerville skót lelkipásztor, aki 1886-ban harminchét gyülekezetben tartott evangelizációs, hitmélyítő igehirdetéseket, néha 8–10.000 református egyháztag számára. Az ébredési mozgalmakba időközben a német, svájci, holland egyházak is bekapcsolódtak, illetve a magyar református ébredés vezéralakja Szabó Aladár, a budapesti teológiai akadémia professzora lett. Lelkes munkatársat talált feleségében, Bieberauer Irmában. Bieberauer Richárd és svájci származású felesége, Vischer Márta pedig a szeretetszolgálat úttörői lettek. Megalapították Budapesten, saját költségükön a Bethesda-kórházat, létrehozták a Lorántffy Zsuzsanna Nőegyletet, a Filadelfia Diakonissza Szövetséget. A „Vasárnapi Iskola”-mozgalom megindítása szintén Szabó Aladár és a Bieberauer család tagjainak köszönhető.

1 tudomány és társadalom

Létrehozták a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákok Szövetségét, a Bethánia Egyesületet, de ezeken túl országsszerte folytatták az általános evangelizációt, amelyben részt vettek a budapesti teológiai akadémia hallgatói is.

A belmisszió az ébredési mozgalmak kezdeti idejében nagy sikert ért el, azonban a fejlődés az 1910-es évek elején megtorpant. Ennek oka az volt, hogy a történelmi egyház hagyományaihoz ragaszkodó „kálvinisták” holmi szektás, pietista, kegyeskedő emberek tevékenységének vélték az ébredési mozgalmakat. Erdélyben és Sárospatakon elzárkóztak, sőt szembefordultak a belmissziós munkával. Nehezítette a szép célkitűzést, hogy kevés volt azoknak a lelkipásztoroknak a száma, akik bekapcsolódtak az evangelizációs munkába. Majdnem valamennyi új egyesület kezdeményezői között ugyanazokat az embereket találjuk: Szabó Aladárt, a Bieberauer családot, Szilassy Aladár budapesti ügyvédet.

Lassan indult ugyan az egyház megújulása, de annyi sikere mégis volt, hogy ez a mozgalom kiváltotta a külföldi protestáns egyházak érdeklődését és rokonszenvét. 1867 táján, a kiegyezés idején a nyugati protestantizmus alig tudott valamit róla, de a világháborút megelőző években a magyar egyház ismét szervesen bekapcsolódott a protestantizmus nemzetközi szervezetébe. A belmissziós munka eredményei még szorosabb kapcsolatot teremtettek a magyar és külföldi protestáns egyházak között. Neves igehirdetők jöttek Budapestre és a nagyobb városokba. A magyar egyházi küldöttségek rendszeresen elmentek a különféle belmissziós munkák világszövetségeinek nagygyűléseire. A világszervezetek anyagilag is támogatták a magyar református egyházi ébredést. A hivatalos egyház az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába vándorolt reformátusokról sem felejtkezett el, hiszen 1891-től 1904-ig csak az Egyesült Államokban tíz magyar református egyházközség alakult, épített templomot. Az amerikai magyar református egyház szervezetileg a hazai anyaegyházhoz tartozott, felügyeleti hatósága az Egyetemes Konvent, a Zsinatot helyettesítő elnökség volt.

Az I. világháborúban a magyar református egyház a tábori lelkészek szolgálatával vett részt. A lelkészek a kórházakban, katonai táborokban vagy éppen a harctéren végezték a munkájukat. Jellemző azonban helyzetükre, hogy a közös hadügyminisztériumban nem tudták, hogy létezik magyar református egyház, mert a lelkészeket evangélikusoknak, esetleg „magyar vallásúak”-nak nevezeték. A római katolikus főlény a tábori lelkészek számában is megmutatkozott: a magyar hadseregben 2021 római katolikus tábori pap és csak 197 református lelkész szolgált. A római katolikus tábori lelkészeknek püspöke volt altábornagyi ranggal, volt köztük főesperes, esperes, alesperes, a református lelkészek csak főhadnagyi rangban szolgáltak, tábori püspökük nem lehetett.

A trianoni béke következtében összesen egymillió-hatszáz ezer lélekkel csökkent a maradék Magyarországon a reformátusok száma. A Duna melléki egyházkerületből elszakadt 32 anyaegyház 35.000 lélekkel, a dunántúli kerületből 75 anya- és leányegyház 73.000 lélekkel, a tiszáninneni kerületből 140 gyülekezet 68.000 lélekkel, a tiszántúli kerületből 309 anya- és leányegyházzal, 551.256 lélekkel. Teljes egészében román uralom alá került az erdélyi egyházkerület több mint 1600 anya- és leányegyházzal, 551.256 lélekkel. Trianon után megszakadt a szervezeti kapcsolat az amerikai magyar református gyülekezetekkel is, illetve a Romániához, Csehszlovákiához, Jugoszláviához csatolt egyházakkal sem lehetett a későbbi évtizedekben semmiféle kapcsolatot kialakítani. Bár az elszakított területeken a lelkipásztorok a szolgálati helyükön maradtak, de Csonka-Magyarországon

a végzett teológiai hallgatók közül sokakra a munkanélküliség várt, legfeljebb néhányan jutottak el az Egyesült Államokba, Kanadába.

Kétségtelen azonban, hogy a belmisszió során elvetett mag a két világháború közötti időben kezdett szárba szökkeni, és gyümölcsöt teremni. Egyesületek alakultak, sorra jelentek meg a különböző egyházi, gyülekezeti hetilapok, vallásos, hitmélyítő traktátusok, könyvek. 1920–1942 között Magyarországon 76 új templomot, 6 imaházat építettek. Debrecenben felépült a Tisza István Tudományegyetem, amelynek a teológiai akadémia egyik fakultása lett. Sárospatakon felépült az Angol Internátus, illetve a főiskola az angol-magyar kapcsolat központjává alakult a magas fokú angolnyelv-tanítás révén. Ugyancsak Sárospatakon megindult a falukutatás, országszerte a cserkészmozgalom, mindenütt működött a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, a Soli Deo Gloria szövetség, a Bethlen Gábor Szövetség, ez utóbbi némi „irredenta” célkitűzésekkel.

A Horthy-korszakban (1920–1944) maga a kormányzó református vallású volt, a kormányban református miniszterek, sőt miniszterelnökök voltak, a politikusok megpróbálták, hogy „aranyhidat” hozzanak létre a római katolikus és a református egyház, korabeli elnevezéssel élve Pannonhalma és Debrecen között. Ez az igyekezet csupán jámbor szándék maradt, de a két egyház 1944-ben közösen tiltakozott – nem nagy sikerrel ugyan – a zsidóüldözés ellen, mentette a nyilaskeresztes rémuralom idejének zsidó és egyéb üldözötteit.

Leszámítva a II. világháború felmérhetetlen veszteségeit, amelyeket a magyar nép emberéletben és anyagiakban szenvedett – például 1265 református templomból 417 pusztult el –, a református egyház reménységgel tekintett a jövőbe. Már csak azért is, mert az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én a debreceni Református Kollégium imatermében alakult meg. A későbbi választások során Tildy Zoltán szeghalmi református lelképásztor lett a Magyar Köztársaság elnöke. Ezek az illúziók azonban hamarosan szertefoszlottak, bár a református egyház 1948. október 7-én egyezményt kötött a demokratikus állammal, elismerte az új társadalmi rendet, és ennek továbbfejlesztéséhez a maga részéről támogatást ígért. Az egyezmény értelmében a református egyház tulajdonában maradt négy teológiai akadémia, a vele kapcsolatban levő gimnáziumokkal együtt. Három év múlva a hatalomra jutott Magyar Dolgozók Pártja az akkori református egyházi vezetők segédlete mellett megszüntette a sárospataki, a pápai teológiai akadémiát, a gimnáziumokat Budapesten, Pápán és Sárospatakon, ugyanekkor az összes református közép- és elemi iskolát államosította, a hitoktatást fakultatív jellegűvé tette, illetve a városi közép- és alsó fokú iskolákban teljesen felszámolta. Debrecenben és Budapesten tovább működhetett a teológiai akadémia, de az előbbinek ki kellett válni az egyetem fakultásából, és csak Debrecenben maradt meg a református gimnázium, amely így valóban „az ország egyetlen református iskolája” lett. A római katolikus egyháznak – jóllehet csak 1950-ben kötött szerződést az állammal – megmaradt hat hittudományi főiskolája és nyolc gimnáziuma, igaz ugyan, hogy a tanító rendeken kívül az egyéb egyházi intézményeket, ingatlanokat – a református egyház vagyonával együtt – államosították, térítés nélkül tulajdonba vették.

A református egyház akkori vezetői annyira kiszolgálták a Rákosi-féle rendszert, hogy a központi hatalom gyakorlása érdekében a tiszáninneri püspököt lemondatták, a kerületet megszüntették, illetve a tiszántúlihoz csatolták, amire az egyház 450 éves történetében még nem volt példa. Az egyházak mindennemű tevékenységét az 1951-ben létrehozott,

1 tudomány és társadalom

a Magyar Dolgozók Pártja által irányított Állami Egyházügyi Hivatal szabályozta, amely még arra rá tudott venni néhány lelkipásztort, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom sikerének érdekében tevékenykedjék. Holott a termelőszövetkezetek erőszakos létrehozása a magyar egyházak számára nagy veszteséget jelentett: a kuláknak minősített „osztályidegen” gyülekezeti tagok, akik az egyház hűséges tagjai, anyagi támogatói voltak, vagyontalanokká lettek, az értelmiség, a munkásság jelentős része pedig elvből vagy megalkuvásból megszakította a kapcsolatot az egyházzal. Városokban és falvakban egyetlen tanár vagy tanító sem mert presbiteri tisztséget vállalni, templomba járni. A presbitérium nyugalmazott egyháztagokból, a társadalom periferiájára került személyekből tevődött össze.

A budapesti és a debreceni teológiai akadémián csökkent a hallgatók, és ebből következően a végzősök száma. A református egyház lelkészhiánnyal küszködött. Több száz parókia vált lakatlanná; egy lelkipásztor jobb esetben csak két-három gyülekezetben végzett szolgálatot, de néha úgy, hogy ebben segítségére volt a felesége, aki az akadémiák levelező tagozatán nyert oklevelet.

Az 1956-os események annyi változást hoztak a református egyház életében, hogy a tiszáninneri kerület ismét önálló lett, püspököt választhattak, de az Állami Egyházügyi Hivatal továbbra is szigorúan ellenőrizte az egyházi élet minden tevékenységét. Az 1945–1988 közötti idők fejlődésének szerény jele, hogy felépült néhány új templom, szaporodott a szeretetintézmények száma, azonban például Debrecen vonatkozásában ez a fejlődés kétes értékű volt, mert a Kollégiumot zömmel abból a pénzből újjították fel, s a nagyerdei templomot abból a pénzből építették, amit az egyház az eladott református főgimnázium és az egyetemi templom épületéért kapott az államtól. Kétségtelen viszont, hogy több régi templomot állított helyre az Országos Műemléki Felügyelőség, sokmillió költséggel. Gyökeres változásokra került sor 1988-ban, mert az Állami Egyházügyi Hivatal engedékenyebb lett, illetve 1989-ben megszűnt, és 1989-ben az ún. „missziós szabályrendelet”-et eltörölte a zsinati tanács. Ez azt jelentette, hogy korábban két püspök, két esperes hozzájárulása kellett ahhoz, hogy pl. egy miskolci lelkipásztor szolgálatot végezhesen a ceglédi református templomban. Lehetőség nyílt az evangelizációs munkák kiterjesztésére, a presbiteri és gyermekkonferenciák tartására, a vallásoktatást függetlenítték az iskoláktól, vagyis a tanintézetek már nem tettek lépéseket annak érdekében, hogy a hittanórákra járó tanulók száma lemorzsolódjék vagy teljesen megszűnjék. Az egyház vezetői azon fáradoztak, hogy a „szabad egyház szabad államban” elv, amit az 1948-as egyezményben megfogalmaztak, de a valóságban sohasem létezett, igazi tartalmat nyerjen. A korábban jogtalanul elítélt, félreállított lelkipásztorokat a Zsinat rehabilitálta. A református egyház előtt új lehetőségek nyíltak: megindult a mozgás a budapesti, pápai, sárospataki gimnáziumok folyamatos egyházi kezelésbe vétele ügyében, mert az állam az ilyen irányú kezdeményezések elől most már nem zárkózott el.

(1990)

Szathmáry Béla

Kövy Sándor emlékezete

Kövy Sándor (Nádudvar, 1763. július 15. – Sárospatak, 1829. július 24.) születésének 250., sárospataki kollégium jogtudományi tanszékének elfoglalása 220. évfordulóján a kálvinisták öreg kollégiumának ódon falai között rá emlékezve ünnepet ülünk.

„Ebben a félreeső, csöndes zugban, a hol zavartalanabb a munka, mert a nagy világ hiú gyönyörűségei nem vonják el az embert dolgozó asztaljától; a hol egész lelkünkkel élhetünk eszményeinknek; a hol még embertársaink gyarlóságai sem nyugtalanítanak bennünket, ha – a szó nemesebb értelmében – önzők vagyunk s elzárkózunk azoktól, kiket rokonszenvünkre nem tartunk érdemeseknek; a hol szegénységünkben is függetlenek vagyunk, mert nem vagyunk egymásra utalva, nem várunk egymástól semmit, nem kell érzelmeinken erőszakot tenni, hogy boldogulhassunk, – itt, távol a világ zajától, átadhatjuk magunkat teljesen örömeinknek épp úgy, mint fájdalmunknak. [...] Nekünk protestánsoknak, még vallási téren sem kell okvetlenül és mereven ragaszkodnunk a dogmákhoz, annál kevésbé van helye a dogmatikus felfogásnak a profán tudományok körében. A mi éltető elemünk a szabadság minden téren, szabadság a politikai és egyházi életben épp úgy, mint a tudományok birodalmában. A szabad kutatás jogát követeljük magunknak a Múzsák csarnokában s azt akarjuk, hogy szárnyunkat ne szegjék, midőn repülni óhajtunk lelkünkkel a magasabb régiókba; azt akarjuk, hogy ha Krisztus evangéliumát, mint az örök igazság kútfejét, tiszteletben tartjuk; ha szeretettel, benső meggyőződésünk egész hevével ragaszkodunk egyházunkhoz, annak intézményeihez: ennél többet ne kívánjanak tőlünk; sem az igazság keresésében, sem meggyőződésünk szabad nyilvánításában emberek által formulázott dogmákra való hivatkozással ne akadályozzanak bennünket. Annak a férfiúnak, kinek nemes alakja áll e perczben előttünk, éppen azért tartozunk örök hálával, mert tanszékén azt a protestáns szellemet inaugurálta (beiktatta, bevezette), mely egyértelmű a szabadság szellemével, de annál távolabb áll a rideg felekezetiességtől.”¹

Ballagi Géza 120 évvel ezelőtti mondatai így határozzák meg az ünnepelés akkori – és a kései, méltatlan utódként szándékaink szerint mai – közegét Kövy Sándor pataki tanársága 100 éves évfordulója alkalmából a *Sárospataki Lapok* ünnepi száma nyitóoldalán megjelent cikkében. Lényeges és fontos a hely és szelleme ilyenkénti meghatározása, mert csak ebben a miliőben érthetjük meg igazán a magyarhoni protestáns jogi oktatás bölcsőjét, gondoskodó szülőként oktatói s tanítványai tevékenységének, gondolkodásának kisugárzását, reményeink szerinti máig tartó hatását. Ballagi Géza helytállóan szoros kapcsolatot vázol fel a protestáns iskolák által felkarolt jogi oktatás általános közművelődési rendeltetése és az egyház missziói tevékenysége, így Kövy kitűnő jogászokat és egyházának áldozatkész tagokat nevelő oktatói tevékenysége között. Ki is volt hát ez a

1 tudomány és társadalom

protestáns szellemiségű jogi oktatás, s egyben a sárospataki kollégium történetében új korszakot nyitó tudós, tanár, nevelő és elkötelezett világi protestáns ember, Kövy Sándor?

A magyar jogtudomány professzora

Az 1790/91. évi XXVI. tc. nagy lehetőséget teremtett a protestáns egyházaknak önálló szervezeti életük létrehozásában. A törvény 5. pontja értelmében nemcsak meglévő iskolákat működtethettek tovább, hanem újakat is alapíthattak, így felsőfokú oktatási intézményeket is. Ezért egyrészt abból a célból, hogy a református alsó és középfokú iskolákból a végzett diákok ne katolikus főiskolán, egyetemen tanuljanak, továbbá a református lelkészeket mint leendő egyházkormányzókat jogi ismeretekre is megtanítsák, a korabeli egyházi vezetők szükségét látták annak, hogy a jogi oktatást megfelelően magas színvonalon megszervezzék. Ezt megelőzően csak a kolozsvári református kollégiumban 1734-ben felállított jogi tanszék működött Huszti András 1742-ig tartó tanársága által fémjelzetten.² Huszti e tanszéken azonban még alapvetően a pandektista római jogot és a kánonjogot oktatta, a hazai jog tanítása is ezek hatása alatt állva nem sok szerepet kapott. Az új lehetőség láttán a Tiszáninneri Református Egyházkerület 1793. július 7-én a többi egyházkerület képviselőinek jelenlétében ünnepélyes keretek között határozott a hazai jog tanszékének sárospataki felállításáról, s erre a tanszékre egyhangúlag Kövy Sándort, az 1784-től Pozsonyban Fleischacker Jakabtól, a hazai jog akkori egyik legnagyobb szaktekintélyétől szerzett tudását ügyvédként kamatoztató és a sárospataki főiskola támogatásában kiemelkedő szerepet játszó főúri családok, a Vayak, Telekiek, Bernáthok családtagjainak magánórákat adó, s így oktatói tapasztalatokat szerző, már elismert jogászt választotta. Csak ezt követte 1813-ban a debreceni, 1815-ben az eperjesi evangélikus, 1831-ben a kecskeméti, 1832-ben a pápai, 1836-ban a máramarosszigeti református jogakadémia létrehozása. Kövyt 1793. november 15-én iktatták be, s előadásait pár nap múltával meg is kezdte. Sajátos előadói és tanítói módszereivel vált hamarosan híressé országszerte. A száraz, definíciók meghatározása és bemagoltatása helyett igyekezett a jogi fogalmakat a gyakorlati alkalmazhatóságuk szempontjából magyarázni, több oldalról és természetesen a jogbölcselet elméleti oldaláról is megvilágítani. Fogarasi János visszaemlékezése szerint egyszer, amikor tudomást szerzett arról, hogy tankönyvét az egyik diákja szóról-szóra igyekszik megtanulni ezt mondta: „Meg nem tanulnám azt a könyvet Debrecen városáért, pedig magam írtam!”³ Tanítási módszerét jellemezte, hogy a következő órán visszakérdezte az előző órán elmondottakat, majd újra és újra elmagyarázta mindaddig, amíg a leggyengébb hallgatók is megértették. Tehette, mert az akkor hatályos törvények nem tették ki a mai könyvtárnyi mennyiséget, így az általa oktatott magánjogi szabályokat a rendelkezésére álló heti tíz órában legfeljebb két hónap alatt, így az iskolai év alatt négyszer, ötször is átismételhetette. Az egyik legkiválóbb tanítványa Kossuth Lajos így írt erről a *Pesti Napló*-ban 1882-ben közölt visszaemlékezései egyikében: „Bevégezvén Eperjesen tanulmányaimat, jogot mentem tanulni nem Pestre, hanem Sárospatakra. (...) Tanárom Kövy Sándor volt, hírneves magyar jogász, nem hiszem, hogy akkoriban az elméleti magyar jogot valaki jobban tudta volna, mint ő; kézikönyvét latin nyelven adta ki, de előadásait magyarul tartotta. Tölcsérrel öntötte az ember fejébe a jogtudományt. Lehetetlen volt meg nem tanulni.”⁴ A főúri családok, köztük a gróf Telekiek, a gróf Bethlenek, báró Prónayak, báró Podmaniczkyek, gróf Degenfeldek, de a köznemesi családok százai

is küldték fiaikat Kövy professzor iskolájába, s szerencsájüknek tartották, ha Kövytől a rendes előadási órákon felül magánórákat is nyerhettek. Hogy a pataki főiskola ifjúságának a létszáma, amely 1787-ben 1072 volt, tíz év múlva, 1797-ben 1636-ra emelkedett, ez a többi fontos tényező mellett nagy részben Kövy hírnevének az eredménye.⁵

A szemléltető és az elméletet a gyakorlati alkalmazással bemutató oktatás Comenius óta nem volt ismeretlen Sárospatakon. Ezt a kiváló hagyományt követte Kövy is, amikor a mai fogalmaink szerinti közjogi ismereteket az általa a diákság köréből 1813-ban létrehozott Páncél vármegye, a magánjogot pedig a Páncél Királyi Tábla keretében gyakoroltatta.

„A Páncél vármegye volt a joghallgatók gyakorlati iskolája a megyei élet, a közgyűlések, tisztújítások, az akkori közigazgatási kérdések bemutatására és azoknak a kis kiadásban való megpróbálására, a Páncél Királyi Táblán pedig költött peres ügyek felett bírói tárgyalásokat tartottak s az ügyvédi és bírói szerepekbe gyakorolták bele magukat a hallgatók. Ezekben a gyakorlatokban maga Kövy professzor volt a vezető és irányító, ő maga elnökölt a megyegyűléseken, mint Páncél vármegye örökös főispánja, a Királyi Táblán, mint annak elnöke. A hallgatóság pedig a választott tisztikar, alispánok, tisztii ügyészek, jegyzők, szolgabírák, táblabírák és ügyvédek képében, egy-egy tanév alatt végig élte fiatalos kedvvel és lelkesedéssel a megyei élet izgalmaival vagy a peres ügyek jogi vitáit.”⁶

A Páncél vármegye működése azonban messze túlmutatott a gyakorlati oktatási célokon. A napóleoni háborúk lezárását követően a Habsburg kormányzat intézkedéseivel szemben a Páncél vármegyén is tüzes beszédek hangzottak el az országgyűlés adó- és újonc megszavazási joga mellett és a törvénytelenések ellen. A kormányzat, mihelyt tudomást vett a diákvármegye ilyen ellenzéki szelleméről, 1823-ban külön rendelettel betiltotta a Páncél vármegye működését. Csak tízévi állandó kérvényezés után sikerült az ifjúságnak és az iskolai előjárásnak elérni a diákvármegye működésének folytatását, de a Helytartótanács kikötötte, hogy a diákoknak politikai vitákba bocsátkozniuk nem szabad, csak a pereskedésben gyakorolhatják magukat. A Páncél vármegye nevet sem volt szabad újból használni, ezért az újból megalakított iskolamegye Nándor vármegye nevet vett fel. Újjászervezője és első főispánja a szintén Kövy tanítvány Szemere Bertalan volt.⁷

Kövy Sándor 36 éves működése alatt valamennyi jogi tudományterületet egyedül oktatta. Ehhez kinevezését követően lelkiismeretesen és fáradhatatlanul képezte magát, amelynek eredményeként a jogtudományt illetően enciklopédikus tudást szerzett. Elsajátította az általa oktatott jus patrium-ot, amelyben benne volt a magán- és az egyházjog, valamint a perjog és a büntetőjog, külön tárgyként adta elő a statisztikát, a politikát s később a „camerális és commercialis” tudományokat. Az akkori tanrendszer nem kívánta az egyes tudományok részletes, aprólékos elemzését, s Kövy maga különösen is azt tartotta szem előtt, hogy fődolog az alapelvek, az alapigazságok, a rendszer bemutatása és megtanulása s a hallgató általános tájékoztatása. A részletkérdéseket a felmerült gyakorlati esetekben biztosan megoldja az, aki az alapelvekben biztos tájékozottságot szerzett.⁸

Nem róhatjuk terhére, hogy a büntetőjogot részletesen nem tanította, nem ismertette az erre vonatkozó hazai jogszabályokat. Mindössze a felségsértés, hűtlenség, nagyobb hatalmaskodás, álarccosság, vértagadás, rágalmozás és károkozás eseteit, amelyeket mint „polgári vétségeket” a magánjogba tartozónak tekintett, mutatta be. Kossuth Lajos mint a *Pesti Hírlap* szerkesztője, ebben a tekintetben nem alaptalanul tesz szemrehányást volt tanárának mulasztása miatt, mikor ezt írta: „A büntetőjogból úgyszólván semmit se tanulunk. Elvégzőnk iskolai pályánkat anélkül, hogy a kutató és vádló rendszer különbségéről,

1 tudomány és társadalom

sajátságairól, következményeiről csak egy szót is hallgattunk volna, kiléptünk az életbe és sokan a büntető törvényszékeknél talán bírói széket is ültünk, anélkül, hogy tudnók a magyar büntetőjog körében mi a normális törvényszerű állapot, anélkül, hogy a bírói eljárásról, a bizonyítványi tanról, javító rendszerről, börtönügyről, büntetési filozófiáról, esküdtszékekről stb. avagy csak említést is hallottunk volna.⁹ Finkey perjogtörténeti munkájában így menti ki Kövy eme „hiányosságát”: „Egyetlen tanár valóban képtelen lett volna hat-nyolc jogi tudományt egészében előadni. Pedig fel van jegyezve, hogy Kövy mind az említett hat-nyolc jogi tárgyat lelkiismeretesen előadta, és többet közülök ki is dolgozott kéziratban, így az egyházjogi és pénzügytani munkája fel is maradt a sárospataki levéltárban.”¹⁰

A tudós

Kövy Sándor hírnevét és egyben a pataki kollégium keresettségét oktatói módszere mellett tankönyvei és jogtudományi munkái is növelték. Kövy Patakon iskolát alapított, melynek hívei 1848-ig kimutathatók jogi irodalmunkban.¹¹ Nyomtatásban tíz munkája jelent meg. Ezek közül *A magyar törvények rövid summája* 1848-ig szolgált tankönyvül a protestáns iskolákban, számos kiadást megérve. A legjelentősebb műve az 1800 és 1835 között hat kiadást – ezek közül négyet Sárospatakon – megért *Elementa juris prudentiae hungaricae*, amelyet későbbi kiváló tanítványa, Fogarasi János *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei* címmel magyarra fordított, 1839–1847 között szintén hat kiadásban szolgálta hat felsőfokú intézményben a magyar jogi oktatást. 1822-ben *Magyar polgári törvény* címen kiadott magyar nyelvű munkájáért, mint az addig magyar nyelven megjelent legkitűnőbb jogtudományi műért megkapta a Marczibányi-díjat. Élete végén pedig a megalakulóban levő Magyar Tudományos Akadémia az alapszabályainak elkészítésére kiküldött bizottság tagjává választotta, s így vélhetően az 1829-ben bekövetkezett halála volt akadálya annak, hogy rendes tagja már nem lehetett az Akadémiának.

Az ember

Kövy Sándor emberi tulajdonságait tanítványa, Kossuth Lajos által 1882-ben közölt visszaemlékezése alapján rajzolhatjuk meg. Kossuth így emlékezik tanítómesterére:

„Kövy darabos, nyers ember volt s ez a sajátossága egyszer egy kis összeütközést is idézett elő. Történt, hogy egykor tárgyába belemelegedve, a szabott órán túl jó soká folytatta az előadást. Mély csendben hallgattuk, mint mindig, azonban véletlenül esett-e meg vagy szándékosan történt? – egy valaki épp azon padokban, ahol én is ültem, megsúrolgatta a padlót csizmatalpával, ami úgy hangzott, mintha türelmetlenség jele volna. Kövy felénk fordult, végigjártatta rajtunk szikrázó szeméit, öklével a tanszék polcára ütött, s mindig felénk nézve, elkiáltotta magát:

– »Hitvány gazemberek!« – és elrohant.

Én azt mondtam a társaimnak:

– Aki elég hitvány, hogy zsebre tegye a gazember címet, ám tessék, én nem teszem; ha ezt a sértést jóvá nem teszi, én előadására többé be nem jövök; elmegyek Kassára, leteszem ott a vizsgát.

Szavaim helyesléssel találkoztak. Három nap a »világi növendékek« legnagyobb része

nem mentünk a tanításra; a tanórát a kollégium előtt a gyepen töltöttük tömegesen, egyikünk fennhangon olvasott Kövy tankönyvéből. Aztán tanárunk értem küldött!

– Hát domine fráter! micsoda bolondságot csinálnak maguk? – kérdezte.

– Nem bolondság az, Tekintetes Uram! hanem a megsértett becsületérzés méltó neheztelése, – felelém. Mi tanulni jöttünk ide, nem meggyaláztatni. Büszkék voltunk reá, hogy a nagyhírű Kövy professzor tanítványai lehetünk, de becsületünkre is büszkék vagyunk; a Tekintetes Úr tudja, hogy én akár 24 óra hosszat is szívesen elhallgatom, így mások is. Ki adott alkalmat arra a kellemetlenségre? – nem tudom; lehet, hogy véletlen volt, jobb is volna annak tekinteni s észre sem venni, de mi sem betyárok, sem gyermekek nem vagyunk; mi az iskolából kilépünk az életbe, nem vihetjük magunkkal homlokunkon a gazember bélyegét. Méltóztassék a dolgot bölcsessége szerint elcsinálni, különben országos skandalum lesz belőle, ha azt tudja meg a világ, hogy Kövy professzort tanítványai elhagyták.

Kossuth e beszédére Kövy így válaszolt:

– Jól van no, jöjjenek fel holnap, majd elcsináljuk.

– Felmentünk – folytatja Kossuth, Kövy a tanterembe lépve így szól:

– Egy kis kellemetlenség fordult elő a múlt napokban; sajnálom, a dolog onnan ered, hogy szándékos rosszakaratot gyanítottam, de utánajártam, meggyőződtem, hogy nem az volt! Hát feledjük el, ne vesztegessük a drága időt; menjünk tovább! Hanem (oldalt reám mutatva) a dominus Kossuthból országháborító lesz! ” Mint tudjuk, a professzor jóslata bevált.

Kövyt mint protestáns embert Finkey Ferenc, a sárospataki jogakadémia kiváló tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja így jellemezte: „Kövy egyéniségének megismeréséhez tartozik végül az is, hogy az ő puritán egyszerűségű, szókimondó személysége megtestesülése volt a felekezeti türelmességnek és elfogulatlanságnak. Jó református ember, u.n. vastagnyakú kálvinista volt, keményfejű, egyenes lelkű férfiú. De tisztelte, becsülte más vallású honfitársai meggyőződését és se írásaiban, se előadásaiban, se magánéletében soha nem sértette vagy kicsinyelte mások vallásos érzelmeit. Ezzel a példaadásával mutatta meg hallgatóinak, akik között mindig voltak római és görög katolikusok és görög keletiek is, hogy a vallási különbségnek nem szabad éket verni egy haza fiai közé s épen a jogásznak, a törvénytudónak kötelessége a különböző felekezetű honpolgárok egyenjogúságát hirdetni és megkövetelnie. A Kövy-féle emelkedett szellemű világi emberek teremtették meg a múlt század 30-as, 40-es éveiben azt az ideális felekezeti békét, mely 1844-ben a vegyes házasságok kérdésében liberális törvényhozási megoldást, majd az 1848:XX. tc.-nek a bevett vallásfelekezetek közötti egyenlősége és viszonyossága kimondását, majd az 50-es évek végén a protestánsoknak az 1859-iki patens elleni nagy küzdelmében a katolikus magyarság testvéri segítségét inspirálta. Vajha, ezekre a nagy időkre s e nagy emlékezés a helyes vágányra, a más felekezetű polgártársaink vallási meggyőződésének őszinte tiszteletben tartására, a felekezetieskedésen felülemelkedő hazaszeretetre, a legmagasabb polgári erényre inspirálná azokat, akik ma oly sokszor, kellő ok nélkül felekezeti torzsalkodásokat idéznek fel türelmetlen megjegyzéseikkel, vagy olcsó tapsokra pályázó beszédekkel. Én épen ebben látom Kövy, az ízig-vérig türelmes és hazafias protestáns jogtanár 36 évi áldásos jogtanítói működésének egyik legnagyobb jelentőségét és ércnél maradandóbb voltát, hogy ő hallgatóiba a jogi tudáson felül az elfogulatlanul vallásos és a törhetetlenül haza-

1 tudomány és társadalom

fias életfelfogást tudta átplántálni s hogy ő úgy könyveivel, mint előadásaival és tanítói módszerével és személyes példaadásával mindhalálig buzgón dolgozni akaró s ha kell a haza szabadságáért, az ősi alkotmányért vérüket ontani kész generatiokat nevelt a magyar hazának. Ez a felekezetieskedésen felülemelkedő buzgó vallásosság és törhetetlen hazafiasság a legszentebb tradíciója ma is a sárospataki főiskolának s jellemvonása a volt pataki jogásznak.¹²

Mi, Kövy Sándor és az utána következő oktatói nemzedékek utódaiként ezeket a törekvéseket kell, hogy folytassuk. Ennek szellemében hajtunk fejet iskolánk 250 éve született ragyogó csillagának emléke felett, s talán elérjük, hogy a sárospataki református temetőben jeltelen sírja helyett egy emlékoszlopot állítsunk. Addig is a Kollégium falán elhelyezett tábla idézi munkahelyünkre betérve napról napra a példamutató elődünk emlékét.¹³

Jegyzetek

¹ Ballagi Géza: Kövy Sándor = *Sárospataki Lapok*, XII. évf. 1893. 47. szám, 1025–1031. o.

² Finkey így méltatta Huszti András tevékenységét: *Ennek a legelső protestáns jogi tanárszéknek felállítására éppen Huszti Andrásnak az erdélyi gimnáziumok eredetéről és állapotáról De origine, incremento, fatis et statu hodierno gymnasiorum (A gimnáziumok eredetéről, fejlődéséről, sorsáról és mai helyzetéről), 1731 című műve adott ösztönzést a kolozsvári kollégium elöljáróságának. Huszti erőteljes szavakkal mutatott rá arra az elmaradottságra, melyben Magyarország és Erdély a jogi oktatás terén a külfölddel szemben állott, amit már Comenius, a sárospataki kollégium nagy tanügyi reformátora és Apáczai Csere János is 1650-ben élesen megróttak. Huszti András azonban mindössze nyolc éven át viselhetett kolozsvári jogtanári állását, mert a *Jurisprudentia Hungarico-Transsylvania* (Erdélyi magyar jogtudomány) című nagyszabású jogtudományi munkájának előszavában tett néhány, a református teológiai dogmákra vonatkozó bíráló megjegyzése a református teológusok felháborodását hívta ki, s emiatt 1742-ben a dévai református zsinat megfosztotta őt tanári állásától, művét pedig elkoboztatta és megsemmisíttette. Az így állás és kenyér nélkül maradt kitűnő jogtudós a kiéheztetéséig menő társadalmi bojkott és gyűlölködő rágalmozások folytán legnagyobb nyomorban pár év múlva meghalt Kolozsvárt 1755-ben. Lásd erről Finkey Ferenc: *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914. Sárospatak, 1948. 68. o. (Kiadta a Jogászok a Kultúráért Alapítvány, Sárospatakon, 2000-ben.)**

³ Fogarasi János: *Előbeszéd Kövy Sándor: Magyarhoni magános törvénytudomány elemei* című munkájához I–III. Pest, 1839.

⁴ Idézi Finkey Ferenc: *Visszaemlékezés a Kossuth Lajos sárospataki diákságának százados fordulóján. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Rt. Miskolc, 1928. 5. o.*

⁵ Zsindely István: *Kövy tanítványai = Sárospataki Lapok*, XII. évf. 1893. 47. szám, 1041–1042. o.; Finkey Ferenc: *Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján. Ifj. Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1930. 14–15. o.*

⁶ Finkey Ferenc: *Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján, i.m. 8. o.*

⁷ Finkey Ferenc: *Szemere Bertalan Nándor kir. Táblája = Jogtudományi Közöny, 1905. 53. szám; uő: Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján, i.m. 10. o. Finkey*

1. sorszám alatti lábjegyzete közli a szomorú tényt: A Nándor kir. Tábla jegyzőkönyvei megvannak a sárospataki főiskola könyvtárában. A Páncél vármegye jegyzőkönyveit is be akarta küldeni a világháború alatt annak eddigi tulajdonosa, sajnos, a kommunista világban a szép kötésű könyv tartalmát ellopták s így csak a boríték és a belső címlap jutott a főiskolai könyvtár birtokába.

⁸ Lásd erről Finkey Ferenc: Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján, i.m. 15–16. o.

⁹ Pesti Hírlap, 1841. 102. szám.

¹⁰ Finkey Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914, i.m. 111. o.

¹¹ Szinyei Gerzson: Kövy Sándor életrajza = Sárospataki Lapok, XII. évf. 1893. 47. szám, 1031–1032. o.

¹² Finkey Ferenc: Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján, i.m. 17–18. o.

¹³ Elhangzott 2013. május 31-én, a Kövy Sándor jogtudós születése 250. évfordulója alkalmából tartott ünnepi rendezvényen, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Imatermében.

Tarján Tamás

Apa, atya, fiú

Egy motívum Hubay Miklós életművében

(*Szubjektív bevezető 1.*) A kétezres évek elején-közepén a három doyent övezte a legnagyobb tisztelet a tokaji írótáborban. Mindhárman 1918-ban születtek. Számon tartották, hogy triójuk legfiatalabbja – születésének október 1-jei dátumával – Hegyi Imre közíró, aki 1972-ben, a hajdani tiszaladányi író–paraszt-találkozók emlékét felelevenítve, az írótábor egyik alapítója volt. A mindig derűs, fáradhatatlan Imre bácsi megérte a kilencvent; 2008 decemberében távozott az élők sorából. Lengyel Balázs, a termékeny eszű és indulatú író, műkritikus, szerkesztő augusztus 21-én ülte születésnapját; 2007. február 22-én, nyolcvankilencedik esztendejében érte a halál. A minden élethelyzetet a drámai műnem aspektusából felmérő Hubay Miklós író volt hármuk közül a legidősebb, a „korelnök”: 1918. április 5-én született Nagyváradon, és ő élte a leghosszabb életet. 2011. május 7-én hunyt el. Amikor halálhíre másnap először lett nyilvánossá a hírforrások által, épp Nagyvárad vasútállomásán várakoztam, még mit sem sejtve, s mert épp egy Ady-konferenciáról tartottam Budapestre, természetesen sokat járt a fejemben, amint a Madách- és Ady-mindentudó Hubay összetéveszthetetlen dallamú, mindig kissé feszült hangján legkedvesebb költőjének sorait idézi, összességében akár ezerszámra is.

Hubay szerette Tokajt – általában is szerette az utazást, dinamikát, szerette, ha társaság, mozgás, érdeklődés, fiatalság, *szeminárium* van körülötte –, szokásos estéli vörösborát felváltotta jó furminttal, aszúval, és ifjakat megszegyenítő módon állta a literátus, anekdotázó, vitatkozó éjszakázást. Fiatalok és középkorúak nem annyira a potenciális „apát” látták benne a beszélgetések alkalmával, inkább az idősebb testvért, az évszázadokra visszanyúló emlékezetű és látomású bátyot. Mint vérbeli drámaíró, a felmerülő témákban, a rekonstruált szituációkban, a disputálókat szembefeszítő kiéleződésekben, de még a stiláris fordulatokban is azonnal a drámai magot, a színházi vonást kereste és mutatta ki. Szcenírozta a beszédhelyzet és a beszédhelyzet tárgyát, lehetséges jeleneteket rögtönzött az elhangzottakból, s egy füst alatt elemezte, amit mondott. Egyfelvonásosokká kerekítette a nap – az általa is galvanizált tokaji tanácskozás, a környékjárás, a pincézés – epizódjait. Tudásán, tapasztalatán, óriási történelmi, művészeti és nyelvi műveltségén alapuló hipotézisekkel ragadta el hallgatóságát: ha ezt Arisztophanész, Molière, Puskin írná meg párbeszédekben, így és így írná. Ha Illyés Gyula, Illés Endre, Vészi Endre, Székely János, Kertész Ákos, Bereményi Géza, akkor úgy. Valóságos személyeket jellemzett utolérhetetlenül elegáns előszóban, figurákat teremtett és hozott színre az asztal mellett, akiknek bevonása a beszélgetésbe átláthatóbbá, megokoltabbá, távlatosabbá tette a diskurzust. Időérzék és koncentrált türelem híján is pompás pedagógiai vénával rendelkezett: előadói delejjel.

Emlékezetem tokaji háttérrel hívja elő Hubay charme-os, érzékeny személyét, a puha öltözékeit lazán hordó férfit, akiről sugárzott, hogy művészértelmiségi. Pedig kutathatnék

– egyebek mellett – akár azon hosszú éveknél a mélyén, amikor a *Látóhatár* című egykori tallózó folyóirat szerkesztőségében, havi egy lapösszeállító ülésünkön a szerkesztőtársakkal együtt részese lehettem a jobbra valahonnan a nagyvilágból – leggyakrabban persze akkori tanári katedrájáról, Firenzéből – hazaérkező Hubay értékelő-áttekintő irodalmi mustráinak. Elképesztő olvasottsággal rendelkezett (idegen nyelveken is), olvasmányait nem szűnt jegyzetelni, páratlan memóriája mellett a nem túl gondosan őrzött cetlijeinek, kutyanyelveinek tömegén sem. Amikor látása romlott, felolvasót szegődtetett maga mellé, s messze túl a nyolcvanon is jobban ismerte irodalmi folyóirataink legfrissebb közleményeit, mint számos hivatásos irodalmár. Hagyatékában egészen bizonyosan több kötet egybegereblyézendő napló, publikálható széljegyzet lapul.

(*Szubjektív bevezető 2.*) A *Forrás* című folyóirat 2008. januári számában Hubay Miklós írása, a *Naplójegyzetek* első bekezdésével (*Déli harangszó* – 2006. április 26.) három, egyazon délelőttön sorra került temetésről ad számot. Egy órával ezelőtt még feleségének, Irkének ravatala mellett állt. A temető kapuján kilépve befelé tartó ismerős írókat, irodalmárokat lát, akik Püski Sándorné Illus néni koporsójához igyekeznek, leróni kegyeletüket. „És valahol egy másik pesti temetőben ugyanezekben a percekben hangzik el a »*Requiescat in pace*« Bundy János barátom nyolcvan esztendő során elnyűtt teste fölött, amelyet tizenhét éves déli szépségében ismerhettem, amikor a gödöllői premontrei gimnáziumban érettségizettek egy kisdéd rajával (Tóth Miklós, Forgách-Waldott Ferenc, Hovhannesian Yervant stb.) bevonult a budai kollégiumba, ahol elsőéves létére valamiféle kiválasztott lett, mint egy hatalmával nem élő hegemon...”

Hovhannesian Yervant az apám volt. A nagyváradi születésű Hubay, aki élénken emlékezett a váradi premontrei gimnáziumra és a fehér reverendás atyákra, a jogi és a bölcsészeti kar körötti ifjonti nyüzsgésben barátjává fogadta az apai ágon örmény származású Hovhannesian testvéreket, a nála két évvel fiatalabb Yervantot és öccsét, Zavent (aki előbb Bottyán János, majd Bor Ambrus szerzői néven lett ismert író, műfordító, Hubaynak megbecsült céhtársa. Az ő lakásának ajtaján egy időben négy névtábla igazította el az érkezőt. Születési neve és két írói neve fölött magyarosított polgári neve volt olvasható: Lukács János. Apám pedig Tarjánra változtatta családi nevünket. Miért mindketten másra? – a kérdés messzire vezetne, de adaléku szolgálatna Yervant Károly és Zaven János fivéri kapcsolatához, valamint apjuk, nagyapám, dr. Hovhannesian Eghia síron túl is örökhatáru tekintélyének, akaratának érvényesüléséhez. A fiúk maguk is megszerezték nevük elé a dr. két betűjét, de – indulásuk rövid időszakát leszámítva – egyikük sem jogi pályán működött).

Egy bekezdésen belül említődik tehát Hubay Miklós épp elhunyt feleségének és akkor már harminc éve nem élő apámnak a neve. Szaporább lesz hirtelen a szívverés. Hosszú telefonbeszélgetésben kérdeztem Hubayt érzések és emlékek torlódásáról. A feltároló kép, melyet válaszul megrajzolt, olyan tudások birtokosává tett, amelyeket felmenőim sosem nyitottak meg – de nem családi, hanem kor-fotográfia bontakozott, 1941-ből, 1942-ből.

Két esztendővel később, 2010 márciusában az Eötvös Kollégiumban került sor a *Két kuruc beszélget* című, Csillaghy András és Hubay Miklós száznyolcvan oldalnyi dialógusát tartalmazó könyv bemutatására. A Napkút Kiadó *Beszélgetők könyvei* sorozatának harmadik kötete iránt számos kollégista mellett sok író- és művészárs, barát, tisztelő

1 tudomány és társadalom

is őszinte érdeklődést mutatott. Az esemény előtt nekem, a nem minden izgalom nélküli készülődő moderátornak a saját betűit már alig látó Hubay Miklós az előzéklaphoz közel hajolva így dedikálta a kiadványt: „Tarján Tamásnak, megindultan emlékezve a 30-as, 40-es évekre, amikor mindent akartunk – egy boldogabb Magyarországot, s a háború után egy má[síkat?]. Szeretettel: H. Miklós”. A kék rosttollal rótt hatalmas – nem mindenütt világosan kivehető – betűk kissé átfutnak a lapszélen a belső borítólapra. Az író nevének leírása után azonnal ráébredt: összevett engem apámmal és/vagy a nagybátyámmal. Színházi nyelven szólva: szeme villanásának *spétfjével* jelezte, hogy bár időnként kimondva-kimondatlanul az apa–fiú viszony egy lehetséges modelljének tekintettük mindkét oldalról írásokkal is dokumentált négy évtizedes ismeretségünket (jómagam több ízben írtam bírálatot, tanulmányt, laudációt Hubay drámáiról, könyveiről, bemutatóiról, ő alkalmanként nyugtázta dráma-érdekvédelmi igyekezetemet), mégis előbb bukkant fel tudatában a saját ifjúsága, s vele az apám (akire szinte semmiben nem hasonlítottam soha), mint a jelen, s benne én magam. Így volt rendjén.

A *Két kuruc beszélget* tartalmaz, meghittén sikerült könyvbemutatóján is történt egy villanásnyi síkváltás az 1940-es évek közepe és a 2010-es jelen között. A hallgatóság épp csak észlelte a nagy ívű előadás hirtelen időparadoxonát: Hubay mosolyogva és emlékezetét korholva azonnal javította magát. A diák- és íróközönség értette: nem egy hanyatló elme iránt kell tapintatos megbocsátást tanúsítania, hanem a kilencvenkét éves korban már nem mindig katonásan szolgáló memória képzettársításos-értelmező, *teremtő* ugrásával van dolga. A múlt és a jelen egymásba íródott. Hubay a szemünk láttára, fülünk hallatára idősík-váltó drámát rögtönzött a pillanatnyi időütközésből.

(*Könyörület!*) Az apaszerep, a családi apafunkció Hubayt kora eszmélésétől foglalkoztatta. Egyéves volt, amikor elvesztette édesapját. Anyja második férje, Domokos László szeretettel, megértéssel közelített nevelt fiához. Erről az élménykorról emlékezik meg *Bíró fia: író* című 2006-os írása. Az életrajzi események nyilván átszüremkedhettek a szépírói megnyilatkozásokba. Hubay óriási terjedelmű, részben máig rendezetlen és kiadatlan naplói, jegyzetei vissza-visszatérnek az apa-problematikára. Köztudottan vonzódott az apa/atyá típusúnak nevezhető művész- és tudósegéniségekhez, amilyen az ő számára – többek között – Illyés Gyula, Charles de Tolnay, Ferenczi Béni volt.

Ha nem is sűrűn, ki-kitért a maga alapította családra, saját apai énjének megnyilvánulásaira. A választékos (és túlzó) panaszskultúra kivételes képességeivel rendelkező Hubay Miklós – aki például vélt vagy valós drámáirói kudarcait a túlméretezéssel magyarázta, s párhuzamként a lakását hozta fel, amelyet ugyancsak a szükségesnél és ellenőrizhetőnél tágasabbra álmódott (kései tervei között még az is szerepelt, hogy kilencvenkilenc fős nézőterű magán-kamaraszínházat működtet otthonának falai között, valóban egy kis színpad-dobogóba futó dolgozószobájában) – nemegyszer panaszkolta az apai feladatok ellátására való alkalmatlanságát. Személyében az író mindig előnyt élvezett a családfővel, férjjel, apával szemben, ismerte el.

Összefügghet ezzel, hogy egyik naplókötete, az 1997-es *Végtelen napjaim (Új folyam)* élére a következő margináliát helyezte (címe: *Könyörület!*): „Natalia Ginzburg családi krónikája apja ordításával kezdődik. Valamelyik gyerek feldöntötte az asztalnál a vizespotharat. Aztán a további oldalakon sem fogy ki az elfeledhetetlen atyai ordítások emlékeiből. / Én is emlékszem... Nálunk is így volt. / Soha védtelenebb nem voltam, mint amikor

a vasárnapi asztalnál feldúlt családfőként ordítanom volt muszáj. És soha könyörületre méltóbb. De senki sem könyörült rajtam. Hagyták, hogy magamon kívül legyek. / A családban most már örökké élni fog egy üvöltő szörnyeteg képe. Mint Ginzburgéknál”.

(*Apuka*) Számos kínálkozó széljegyzet közül ragadjunk ki még egyet. Móricz Zsigmond drámaírói életműve szívügye volt Hubaynak. Többször megírta, elmondta, mennyire keseríti, hogy ezt a hatezer oldal terjedelmű drámaköltői munkásságot majdnem egészében negligálja az irodalomtörténet, s két-három sűrűbben játszott színműn kívül a színház sem sokra megy vele (jelentékeny sikert pedig csak nagyon ritkán arat). Pedig Móricz főleg 1926 és 1929 között (a második feleségével, Simonyi Mária színésznővel való kapcsolat, majd házasság „mézeséveiben”) *Naplójának* tanúsága szerint is a drámaírásra tette fel életét, s jóval korábban és jóval később szintén folyamatosan, nagy ambíciókkal dolgozott a színháznak.

Hubay Miklós nem szegődött a modern irodalomelmélet(ek), „a szerző halott” megállapítás hívévé, mindig kereste az embert is az alkotások mögött – hogy a kifürkészett magánéleti tényeket, titkokat beépítse a szövegértelmezésekbe. Madách Imre és Ady Endre iránti rajongó érdeklődésével ugyan nem versenghetett igazán más író, de nem jelenhetett meg új könyv, új ismeret Móriczról sem Hubay tudta és kommentárja nélkül. Ezért is nyomtatékos, amit egy másik naplójúzára, a *Talán a lényeg* (1999) lapjain ír: „Véletlen volt-e az éjszaka hazaballagó Móricz Zsigmond találkozósa Csibével a Ferenc József hídon? Ez a talán legsorsfordítóbb pillanata mindkettőjük életének? A halál felé lejtő utolsó éveknek ott elkezdődő életre-halálra kalandja és kegyelme – s többek között – írói felszabadulása? / A Vámház téri sokablakos sarokház – ahol még nemrég Máriával lakott – szigorú asszonyszemekkel nézi ezt a jelenetet. Aztán az egész kandi főváros, az ország, az utókor – bizony így nézi. Micsoda kurázsi kellett hozzá, hogy ott, abban a menthetetlenül cukrosbácsi helyzetben Móricz ne meneküljön el kalimpáló szívvel sorsa e nagy kínálata elől (hogy aztán otthon ábrándozzék róla, hogy mi lett volna, ha...), hanem volt mersze a halálra (mindenre!) elszánt kölyöklány mellett, vállalva, hogy felismerik (lehet, hogy a lány is csak tette, hogy nem ismeri), és vállalt mindent, másnap találkozást, szerelmet, gyereket, kiállást vele a család elé, a világ elé, vállalta a kinevetést, a kora-halált... / Hogy egy ilyen üdvösségre, ilyen kárhozatra vivő találkozót már régóta – sorsa boldog esélyeként – rezervált magának Móricz, az kitészik itt-ott az írásaiból. Számomra legfátumosabban az *Odyseus bolyongásaiból* – e nők között a hármaskör útján toporgó férfi vallomásait, reményeit, kötelességeit lírában megszólaltató darabjában... (Miközben ezt írta, lett Janka öngyilkos.) E színdarabban lesz legmélyebb Móricz ön-sorsanalízise. Janka várja (Ithakában a halott Janka?) Penelopeként. Simonyi Mária mint Kirke tusázik vele, kifárasztja, megőrjíti, ő meg elhagyni akarja és szabadulni tőle. Csak Nausikaa figurájába nem lehetett behelyettesíteni élő nőt. E serdülő kislány alakját, aki apja-anyja előtt kész vállalni a tengerparton felszedett Ulysses bácsit, álmaiból szötte Móricz Zsigmond. A valóság ezúttal megint utólag igazolta a dráma-jelenetet. Tizenegynéhány év múlva. A Duna-hídon feltűnik Csibe-Nausikaa, aki aztán bevezeti Zsiga bácsit a pesti proletárgyerek különben oly megközelíthetetlen világába, melynek valóságáról és mitikus díszítményeiről eladdig talán csak József Attila verseiből lehetett Móricznak hiteles értesülése...”

Noha a citátum más kontextusban használja az apa szót, tudvalevő, hogy Csibe (Litkei Erzsébet – aki, kiderült, már ott a hídon felismerte az országosan híres író) konzek-

1 tudomány és társadalom

vensen apukának, apukámnak szólította Móriczot. „Ulysses bácsi” – a nagyjából valószínűsíthető, ámbátor másként is interpretált tények szerint – az 1936. szeptember 25-i (első? vagy nem is első?) találkozás éjszakáján egy olcsó szállodában, úgymond lelkiismereti kötelességből is, magáévá tette a nála harmincnégy évvel fiatalabb (húszéves) „Nausikaát”, majd segíyezni, nevelni kezdte, magához emelte, örökbe fogadta, kisleányát a nevére vette, egy fedél alatt élt velük, s végül Csibét (akit közben férjhez adott) örököséi egyikeként jelölte meg. Az apafunkció más funkciókkal történő különös keveredése mitikus színezetű, s ezt Hubay képes beszéde (a móriczi képes beszéd, a drámai szimbolika origójától indulva) ki is aknázza. Mintha valóban a mitológia lenne a hitelesítő közeg, amelyben a Móricz választása a bátorság formátumára és az apaszerep – ez esetben igencsak különleges, Hubay csodálatát kiváltó – ellentmondásos sokfunkciósságára is rávilágít. Egyenesen Móricz halálát vezeti le emberi-férfiúi-írói újjászületéséből. (Vajon milyen újabb megjegyzéseket tenne Hubay, a naplóíró, ha ismerhetné Móricz mostanában folyamatosan nyilvánossá, kiadottá váló *Naplóinak* Csibe-részleteit, a férfi–nő, „apa–gyerek” kötődés azon nyersebb tényeit, amelyeket Szilágyi Zsófia 2013-as, *Móricz Zsigmond* című monográfiája kendőzés nélkül dokumentál és elemez?)

A szemelvény ismét ékes példája annak, hogy Hubay *bármely* élethelyzetet, valós vagy fikciós eseményt, tapasztalatot vagy hipotézist drámakezdeménnyé transzponált, önmagában drámalehetőségként raktározott el. A fentiekben is jelenetről beszél, és – itt egy kapóra kíváncsi dráma, az *Odysseus...* sorvezetőjét követve – drámai alakokat körvonalaz, idősíkot bont, „instrukciós” párhuzamot keres (a legjobb helyen, hiszen akad Csibe-novella, amelyben Móricz az Erzsikétől kapott epikus anyagot a József Attilára vonatkoztatott ismeretekkel keverve hozta létre a külvárosias-vidéki proletár miliőt).

(Az *eltűnt fiú eltűntetése*) Az apa/atyá(-fiú) motívum, szerep (szereppár) több Hubay-dramában fontos mozgató (*Papa element a harmincéves háborúba; Tűzszedők; Pápvárók* stb.). Olykor csupán a háttérben, sőt az anya–fiú viszonylat függelékeként, árnyékaként (*Nero játszik; A Sphinx; Freud: az álomfejtő álma* stb.). A nagy kiterjedésű drámai életművet problémacsomókra formalizálva, egyszerűsítve viszonylag kevés, de annál intenzívebben körüljárt alapkérdésre bukkanunk. Ilyen alapkérdést tárgyal az európai kultúra hanyatlásának, megszűnésének aggodalmában írt „finis”-, „világvégzene”-drámák csoportja (*Párkák; Te Imre, itt valami ketyeg; Finish; Egyik Európa; Hová lett a Rózsa Lelke; Elnémulás* stb.), ilyen kérdés – egyben sajátosság – a dráma, drámaírás, színház, színjátszás, teatralitás roppant gyakori tárgyiasítása, s ilyen alapkérdés az apa-problematika. A Hubay-darabok az örökös tökéletesítési szándék, a mindig új elemeket adaptáló újrakomponálás folytán általában több változatban maradtak fenn (címük írásmódja sem feltétlenül egységes). Az író iránti tisztelet ellenére sem lehetünk meggyőződve, hogy például a *Tűzet viszek* sokadik kidolgozása (az Elektra Kiadóháza 2005-ös, az életmű-sorozatba illeszkedő kötetbeli közlése) elé írt „nec varietur” (már nem változik) ellenére nem módosult volna-e, ha még adatik idő és ígérkezik új bemutató.

E 2005-ös gyűjtemény, a *Gím a fekete csalátlban* beszédes ajánlással bocsátott útjára: „Ifjabb Hubay Miklósnak köszönettel, áldozatos, fáradhatatlan munkájáért, amellyel e kiadás darabjainak szövegeit felkutatta, kritikailag gondozta, nyomdára előkészítette.” Nyilván elkélt az odaadó segítség a technikai bibelődéssel már kevésbé boldoguló apa számára. De felkutatni legfeljebb a *Napsugár a Hold utcában* című töredéket kellett,

amely történelmi vaksötétben, de ama „boldogabb Magyarország” lelki-tudati reményidejében (1944 tavaszán) játszódik, s mint az ugyancsak sok változtatást, változást megért *Egy szerelem három éjszakája* mellé szerkesztett csonka színmű, jelzi az előbbivel való együttállását. (Az *Egy szerelem...*, a zenés tragédia zeneszerzője Ránki György, társszerzője Vas István. Ezért ajánlotta utólag Hubay a *Napsugár...*-drámakezdeményt Vas István emlékének – életrajzi-tematikai okokból is indokoltan.) Az őszinte köszönetmondásból viszont talán egy fricska is kipattan: ahol a családban – az ismert tényeknél maradva – Hubay Miklós volt az ordibáló vasárnapi apa, ott nyilván ifjabb Hubay Miklós pedig az egyik pohárfeldöntő gyerek. A kis élettény önmagát tölti fel tágabb jelentéssel. A *Gím...*-ben kapott helyet a *Késdobálók* című kétszemélyes dráma („Játszódik az ötvenes évek végén Budapesten”). Első kidolgozása 1957-es. Mielőbbi bemutatásának szándékát a próbák megkezdése után a cenzúra törte derékba, kétszer is. A válás közeli élethelyzetbe sodródott Imre és Dóra közötti feszültséget (az írónál nem ritka „családi poklot”) részben elvesztett fiuk hiánya, a közös és külön lelkifurdalás szorongása fűti. Hubay ekként tekintett vissza a premier megtorpedőzésára és saját reakciójára: „A betiltások nem jártak indoklással. Az arctalan cenzúrának próbáltam elébe menni öncenzúrával. A darabban szereplő házaspár fiúgyermek a dráma eredeti változatában az októberi, utcai harcokban tűnt el... Az erre vonatkozó utalást kihúztam a darabból, mert tudtam, hogy a hatalom minden 56-os célzásra allergiás. De ez sem segített”.

Az erkölcsileg nem makulátlan, kompromisszumos, ráadásul eredménytelen döntést a szerző később azzal tette jóvá, hogy kéréssel fordult az utókorhoz: „Ha még valahol előadásra kerül ez a darab, kegyeletes kézzel állítsák vissza az emlékező sorokat a Budapest utcáin annyi más fiatallal együtt elesett gyerekeknek”. A változtatás, a változtatások sora, elkísérve a drámát eddigi útján, dramaturgiaiailag szerencsés módosulást is előidézett. A fiúmotívum visszafogása az eredetihez képest azt eredményezte, hogy egyes színrevitelekben a házaspár mintha csak a maga mentségére és egymás vádolására kitalálná a sosem létezett a gyereket: homályosan szcenírozná eltűnését, valószínűsíthető halálát, anyai és apai felelősségük tragikus kudarcát. Ezzel – mint Hubay is reagált rá – a *Késdobálók* Edward Albee az ezerkilencszázhatvanas évek legelején keletkezett *Nem félünk a farkastól* című, hasonló megoldással élő drámájának közelébe mozdította magát a színmű.

(*A legeslegnagyobb apa*) Hubay Miklós egyik legfontosabb és legkedvesebb drámájának tekintette 1979-ben könyv alakban kiadott, de színre soha nem került Szophoklész-tragédiáját (ebben hangzik fel a „világvégzene”). A *Búcsú a csodáktól* főhőse, az aggságában is életerős nagy ókori drámaíró részben az alakmás szerepét tölti be: egyes vonásait önmagáról ruházta át rá Hubay. Méltósággal és iróniával. Az apa/atya/fiú kettős-hármas motívumát ebben a tragédiában teljesítette ki, mesteri motívumhálóval. Ahol a főszereplők közvetlenül nem jelennek meg (a keretjátékban: az A, B, C, D elnevezésű figurák hosszabb prologusában és négymondatos epilógusában), ott illusztratívabb a darab, viszont belső drámai terében csak győzzük követni az apákat és fiúkat!

A koncepció szerint a kilencvenévesen is a zeniten levő drámaíró zseni, hadvezér és fegyvergyáros Szophoklész tegnap feljelentette a húszéves fia: nem egészen beszámítható, ápolásra és felügyeletre szorul. „*Athén bukásával egy időben zajlik le Szophoklész pöre* – tudatja az előhang –: *elmebeteg-e vagy sem? Akinek az élete jelkép volt, az ősz-*

1 tudomány és társadalom

szeomlása is az. Mindjárt hozzátehetjük: annak az írónak a pöre ez, önnön fiával szemben, aki a generációs konfliktusokat nem is oly régen egy drámájában évezredekre szóló érvénnyel az »Ödipusz-komplexus« képletébe sűrítette».

A fiú, lophón apja sikereivel vetekedni a fényes hírnév, a rengeteg drámaverseny-győzelem miatt talán a jövőben is képtelen, ezért féltékeny fiatal ember és fiatal drámaíró, nem pusztá gonoszságból, nemzedéki értetlenségből jelenti fel apját. Szeretné elkerülni azt is, hogy Athén leigázóinak martaléka, áldozata vagy a külvilág előtt mutogatott dísz-tusza legyen az öreg. Konfliktusuk már kettejük nagy korkülönbségében is kódolva van. A fiú mintha apai „szemérmertlenségnek” tulajdonítaná kései fogantatását. Egyidős vele, ugyancsak húszéves a saját unokaöccse, Szophoklész unokája (aki jellemzően egyénítő tulajdonnév nélkül, mint Az unoka kap szót). lophón élesebben fogalmazza meg, ami apja számára sem kétséges, és a Hubay által a 20. század utolsó harmadában, világméretben észlelni vélt generációs nemzedéki diszharmónia, eltérő eszmény- és cél-kijelölés summája, halvány társadalmi-szociológiai mögöttesel: „Nem jó két generációnak együtt élnie. Ugyanegy fedél alatt. Ugyanegy világrészben”. Különösen nagyszabású válság, hatalomváltás erkölcsi, egzisztenciális próbája közepette nem, amikor a fizikai megmaradás, a lét is tét. „Menj el, apám” – óhajtja és javasolja lophón, egyszerre remélve a magán- és közéleti dilemmák felszámolását (mivel apja „szereti összekutyulni a kis családi konfliktusokat az emberiségével”).

Megmenthetné-e Athént a már a városban tanyázó idegen túlerőtől Szophoklész tekintélye, esze, egykor bizonyított katonai talentuma? A válasz valószínűleg: nem, de a darab nem is erre megy ki. A Hubay által olyannyira kedvelt anakronisztikus eszközökkel, későmodern stílusfordulatokkal, a 3. évezred közeledtére valló eszméssel bátran élő dráma azt vizsgálja: Szophoklész *mint drámaíró* (azaz, Hubay világában, mint hivatásánál fogva a legjobb életismerő) képes-e mindenki másnál magasabb rendűen átlátni s legalább ész és morál fölényével uralni a perzsa hódítás, a hazaárulás, az anarchia folytán kialakult, nyilvánvalóan távlattalan helyzetet? A felelet amolyan „nyolcvan százalékos igen”. A szövegből az csendül ki: Szophoklésznek csak fiával és unokájával összefogva lenne bizonyos (a jövőre irányuló) taktikai vagy stratégiai esélye. Azonban a fiú és az unoka, egyazon nemzedék két reprezentánsa is hadilábon áll egymással az erőviszonyok, tendők megítélésében, és a nagyapját pártoló unoka nem kellően energikus segédcsapat az időnként ingadozó, de összességében apja ellen szegült lophón legyűrésére. Hármuk nem csupán szavakban lezajló megmérkőzése (az idős író útja valóban az ápodába vezet) a náluk sokkal nagyobb, bár intellektualitásban és morálban törpebb külső erők szeme láttára, sőt részbeni katalizálásukkal, változó célú provokálásukkal, érdekesésük-től kísérve folyik le.

Szophoklész, „a legeslegnagyobb apa” művész-elvakultságával, önzésével maga is előidézője kelepccséjének. Az első részt lophón monológja úgy zárja, hogy azt az apának (ekkor) nincs módja cáfolni. „...nem tudtad, apám – kérdi lophón –, hogy minden fiúgyerekkel egy isten költözik a házba? Ezek az én nagysági téveszméim. Volt kitől tanulnom. Tőled. [...] A te embertelenségednél nem volt csodálatosabb. Ha a fiaddal ráértél volna törődni, és kézen fogtad volna őt – engem, apukám, engem! –, hogy elvigyél az olimpiai játékokra. Hogy vártam erre négyéves koromban, nyolcéves koromban – hogy ott a nyakadba ültetsz, és én nem is a kocsiversenyt nézem, hanem azt, hogy nincs más gyerek, aki magasabban ül nálam, mert nekem van a legeslegnagyobb apám”.

A dráma mindössze kilenc figurával építi ki erő- és szereplőviszonyait (nem számítva a három „Kart”, a polgárok, betegek, katonák „karát”). A Tüché nevű nőalak egyértelműen Szophoklész pártolja, talán a fiatal nő titkolt, a potens aggot bálványozó szerelmi lázával is, de bátortalanságában és székszisében inkább lophónhoz, a fiatal férfihoz (másképp az unokához) húz. Csöndes, majdnem szótlán értője és jósa a fejleményeknek. Négy szereplő (Alkibiadész, A százados, Segédtsizt, A Herold – törvényszéki szolga) a világtörténelemből és/vagy az írói fantáziából kilépve dinamizálja azt a csekély, szinte csak látszólagos, kicsiny mozgásteret, amelyre a főhős (mint pontszerű élet-végállomásba) visszaszorul. Hubay vérbeli drámaírói leleménnyel gondoskodik arról – és ez a lelemény darabjának klasszikus matériájából evidensen ered –, hogy Szophoklész totális, többoldalú, létkioltó vereségét erkölcsi és szellemi győzelemként, a halhatatlanságba érkezés első lépéseként jelenítse meg. Szophoklész ugyanis, aki hadvezérként, fegyvergyárosként Athén „atyja” is volt, nem mással, mint „az istenek atyjával”, Zeusszal találja magát szemben. Zeusz batyus házalóként, ócskaruha-kereskedőként, legálja szegényként bukkan fel. Öregén (jövőre lesz hatvan...), de atléta izomzattal. Talán „olimpuszi kém”, áruhában? Mire a befejezéskor viszontlátjuk, Szophoklész ruháját viseli. Öltözéket cserélt vele. Ezzel a drámában – s még inkább a színen – beérik Szophoklész „zeuszi” halhatatlansága, isteni „atyasága”, amely – írói zsenialitása okán – kétségbevonhatatlan, ellentétben kikezdhető, sérülékeny apai formátumával.

Az apa/atyafiú motívum belső motívummozgásának gyönyörű tanúsága, midőn lophón az elcsodálkozó Szophoklész szemére lobbantja (és az apa, mint aki mulasztott valamit, máris jegyzetelni kezd): Aeneasról (végső soron majd „Róma atyjáról”), az apját, Anchisest menekítő hősről nem írt soha drámát: „Aeneasról, aki az apját veszi a nyakába, a fiú az apát, és kihozza őt az égő Trójából. Ha nekem fiam lesz – fogadja meg lophón –, s ha élünk, én majd Aeneasról mesélek neki, és nem holmi apagyilkosokról...” Ezzel már-már lírai összecsengésként ékelődik a szövegbe a nyakba vétel gesztusa, az utalás pedig Oidipuszra, az apagyilkos, átkával fiai vesztét is okozó uralkodóra céloz, mivel Szophoklész kevéssel előbb, alkotói öntudattal egyik hőse, Oidipusz nevével azonosította magát. Hubay Miklós maga is megírta Oidipusz-drámáját, a posztumusz közreadott *Ölj meg! Ölelj meg!*-et, az apagyilkos Oidipusszal és apjával, Laiossszal a középpontban. (A mitológiai nevek görög vagy latin írásában, ékezésében Hubay nem mindig következetes, pontosabban inkább a közismertebb névalakokat használja.) A Zeusz-, Anchises-, Aeneas-, Oidipusz-apaság motívikus megjátszatása az apa-fiú szerepkettőt, motívumot eggyé is forrasztja, egymásban értelmezi, bár sem nemzedéki, sem családi, sem egyéni-életkori antagonizmusukat nem oldja meg és fel. Mert igaz ugyan – Alkibiadész, a háromszoros hazaáruló, köpönyegforgató politikus világosítja fel Szophoklészre –: „Egy drámaíró, mesterségénél fogva, dialektikus” – de az apa-fiú dialektika a drámaíró Hubay Miklósnak rendre disszonancia képében, széthullásában mutatta magát.

(Az *eldadogott apa*) A választott motívumot korántsem merítettük ki, a motívum hordozóinak néhányáról említést sem tettünk (például – Alkibiadésznél időzve – a fattyúság tényéről, Szophoklész poréhez érve a *Fratría* hatalmáról). Holott a szülőhely, a hon, (a *pátria*, az *anyaföld!* . amelye[ke]t, ím, az apa és anya szó is betájolhat) *apasága*, „fiai-nak” hozzá való ragaszkodása is kardinális kérdés. Még Vörösmarty Mihály *Szózatának* egy töredéke is felhangzik mint athéni hazaszeretet-himnusz. (Miért ne hangozna? Akad

1 tudomány és társadalom

Arany János/Sarkadi Imre-vendégszöveg is, enyhén módosítva: „No lássuk, uram Zeusz, mire megyünk ketten?”). „»Az nem lehet... az nem lehet... az nem lehet« – hogy annyi szív, hogy annyi vér, hogy annyi hű kebel... Aztán kiderül, hogy lehetett” – kérdőjelezi meg lophón apja patriotizmusát, bár jól tudja egyik okát, amiért az öreg a perzsák szabad elvonulást ígérő édesgetésére is maradni akar Athénban. „Meghalni mindenütt tudok. Feltámadni csak itthon” – jelenti ki pátosz nélkül Szophoklész. Hubay megőrzi, egyben nagyszerűen felülírja az „Itt élned, halnod kell”-t.

Az ismétlés dadogásként is bekerül a stílusesszók sorába; szavak, félmondatok szétmetszése fejezi ki egyebek mellett a világ bomlottságát. A szophoklészi „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs csodálatosabb” (Hubay ekként idézi) szlogenné, szinte slágertöredékké válik a Kórus ajkán: „Sok van, mi cso... / Sok van, mi cso... / ...dá-dá-dá...” (E töredék átírt töredéke volt „A te embertelenségednél nem volt csodálatosabb” vád lophón ajkáról.) Ez a beszéltetés, másutt a „Lá-lá-lá”-zás a *Búcsú a csodáktól* általános tépettségének, a vesztes korpillanatnak, a megsemmisített géniusz Szophoklésznek az állapot-jelzője is. Olyan beszédmód artikulációs, muzikális és tipográfiai kifejeződése, amely logikus következménye a Hubay drámáiban, írásaiban sokszor tematizált, *megvívott* apamotívumnak. Azon tapasztalatnak, tudásnak, érzületnek, amelynek csalafinta, kétséges zeuszi meghaladásához – az apa/atyá Szophoklész „Zeusszá lényegüléséhez” – magának a tapasztalatnak, felismerésnek a nyílt kimondása szükséges. Nem véletlen, hogy e keserű kimondás joga a drámában nem az apát, Szophoklészt, és nem a fiút, lophónt, hanem az unokát illeti, ugyancsak dadogva-dúdolva-rimeltetve, antik sortöredékek, ezeréves-örök emlékezet nyomán: „Apát fiú levág – így megy előre –, előre – előre a világ! Üsd-vágd az apád!”

(A Hubay Miklós születésének 95. évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferencián, 2013. május 3-án élőszóban elhangzott előadás szerkesztett, kibővített változata.)

Koncz Sándor

Felvillantások Alsóvadásról

Alsóvadászi tizenhárom évemről (1952–1965) és a mai napig élő hatásáról *felvillantásokban* szólok, Budapesten, 1982-ben. Tehát nem egészen rendszeresen, ám mégis úgy, hogy némi benyomást szerezzünk róla...¹

Hogyan kerültem oda? Magyarázata kezdetül idézek az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre államtitkár 1981. november 11-én, a Debreceni Zsinat 100 éves évfordulója ünnepén, a Nagytemplomban elhangzott beszédéből. „A Zsinat résztvevői éppúgy, mint a széles közvélemény ismerik a küzdelmes, ellentmondásos és kölcsönösen elkövetett hibákkal együtt járó hosszú, közel négy évtized történetét. A marxista elméletnek és elveknek, valamint az egyházi tantételeknek dogmatikus eltorzulása, a személyi kultuszból fakadó szektás és a korábbi történelmietlen egyházi felfogás hatásának együttes érvényesülése súlyos károkat okoztak, megnehezítették és késleltették a nemzet alkotó erőinek összefogását...” Úgy jutottam Alsóvadásra, hogy a személyi kultusz korának történelmietlen, eltorzult adminisztratív intézkedése bezáratta a pápai és sárospataki teológiát. Ezzel megindult az 1948 októberében, az állam és egyház közötti Egyezményben törvényesen meghagyott, négy református kollégium közül háromnak: a budapesti Ráday, a pápai és sárospataki kollégiumoknak a felszámolása 1951–52-ben. Köztudomású, hogy az 1951 nyarán kelt adminisztratív intézkedés korrigálására a Tiszáninneni Református Egyházkerület rendkívüli közgyűlése kísérletet tett. A sárospataki teológia további fenntartása mellett határozott, ami a Kollégium továbbélési lehetőségét jelentette. Állásfoglalása miatt átmenetileg, maga az egyházkerület is megszűnt. 1957-ben ezt visszaállították.²

A Sárospataki Teológiai Akadémia megszűnése után, teológiai tanári szerzett jogaim érvényben tartásával, 1952-ben Alsóvadásra osztottak be helyettes lelkésznek. Előtte az előnyösebbnek látszó lehetőségek nem bizonyultak járható útnak.³ Noha én városi, Miskolc-Diósgyőr-vasgyári proletár-ivadéknak születtem és nevelkedtem, egykori sárospataki faluszemináristaként a falura kerülést nem tartottam ítéletnek.⁴

Lelkész először egy világvárosban, Berlinben voltam, az oda szóródott magyar reformátusok között.⁵ Utána a magyar fővárosban, Budapesten működtem, mint országos ifjúsági lelkész. Majd intézeti lelkésznek a székely fővárosba, Marosvásárhelyre kerültem.⁶ Ezt követően vissza Budapestre: konventi ökumenikus és külügyi lelkésznek. Innen az általam „kollégiumi fővárosnak” titulált Sárospatakra, a teológiára tanárnak. Csupa más-más minőségű főváros után, életem logikus kiegészítőjének vettem a falut. Ez azért volt fontos, mert mindenben támogató, szintén városi gyökerű feleségem és magam nem lógó orral, hanem a szolgálat készségével tekintettünk erre a helyre. Gyermekeink, ahogyan kezdtek felcseperedni, ugyancsak hasonló lelkülettel álltak hozzá. Odahelyezésem előtt Alsóvadászt nem ismertem.

1 tudomány és társadalom

Az első helyettesítésre a felsőzsolcai állomásról kerékpároztam Vadász felé. Útközben adódott a módszer, ahogyan ott majd megfelelni igyekszem annak, ami rám bízott. Az augusztusi hőségben Ongán megálltam pihenni. A napsütésben, a ház előtti léckerítés elé lócául lefektetett akácfa törzsön ülve, egy öreg paraszt néni varrogatott. Természetes pózában olyannak láttam, ahogyan Sebő Borbála falusi nagyanyám előttem van. – Mit tetszik csinálni? – Zekét foltozok, aranyos. – Hogyan tetszik ezt csinálni? – Úgy hogy mindent, ami ó rajta, meghagyok. A régi foltokat visszaigazítom. Így melegebb lesz, mikor új borítást adok neki...

Kell-e ennél jobb módszer? Új borítással az avatagon, hogy melegebb legyen az élet... Amint ezen gondolkoztam, eszembe jutott egy világirodalmi eset. A módszer másik része ez. Világhírű újságíró elment az indiánokról riportot készíteni. A vadonban, málhacipelesre bennszülötteket fogadott fel. Hajtotta őket, mert a *New York Times*-nak fontos volt az időre szállítandó cikk. Vagy három napi iram után az indiánok megálltak. Hiába kérte őket, nem mentek tovább. Dupla pénz és koszt ígéretére sem. Faggatásra az okát nagy sokára, nehezen így mondták el: Te rohanó városi idegen, nem igen érted, azért álltunk meg, mert a nagy sietésben lemaradt a lelkünk. Addig nem indulunk tovább, míg a csendes pihenésben lemaradt lelkünk utol nem ér... Az újságíró elkésett a riporttal. De főnöke megbocsátotta. Erről írta élete legszebb híradását.

Tehát az avatagnak tűnhető múlt felett a borítás abban lehet új, hogy bevárjuk a lemaradt lelket. Egyszerű, frázismentes meghittséggel melegítjük az életet. Az alkalmak erre bőven kínáltak Alsóvadászon. Hogy mennyire, azt elárulja egy később, 1956 júniusában az *Irodalmi Újságban* Galgóczy Erzsébet írónk Alsóvadászról közölt írása, *Megrekedt az idő* címmel, amely utóbb könyvében, a *Nádtetős szocializmusban* is megjelent.

Első prédikációm a magától történő kegyelemről szólt.⁷ Ez a kegyelem nem sok. De elég. Sohasem az a legtöbb, ami sok, hanem mindig az, ami éppen elég. Felhoztam egy erdélyi esetet. Megáradt a folyó, amely a falu közepén haladt. A völgyben elöntött házakból az emberek a két dombra menekültek. A nagy hirtelen nőtt áradásban egy asszonynak a kis gyermekével nem volt ideje gyorsan elszaladni. Amint emelkedett a víz, felmászott a háztetőre a gyermekkel. De a ház mozogni kezdett. Mellette állt egy hosszú jegenyefa. Rámászott. Mivel gyökérzetét tépte a „habtusa”, legfelső ágára kötényével ráerősítette gyermekét. A dombon lévők ezalatt sebtiben a hordalékból tutajt ácsoltak. A legtöbben ajvékoltak. Közöttük az asszony férje, a gyermek apja, aki a szomszéd faluból haza szaladva, az áradás szélén rohángálva, félőrülten ordította: nincs Isten, nincs Isten. Kibálálása annál inkább hangosodott, minél jobban ingott a fa. A tutaj nem készült el. A hullámok vad tépésében a fa lassan kidőlt. A „nincs Isten” ordítás az égig hatott. A jegenye felső ága pedig az erős sodrás fölött megpihent egy senki által nem látott dombocskán s arra helyezte le a gyermeket az anyjával. A „nincs Isten” ordítás „van Isten, mégis csak van” elhalkulássá csendesedett. Az életet ez a „mégis” tartja meg.⁸

Ezt a mégist a beadás, a tszcs-alakulás hullámverésében megértették.⁹ Legjobban a deportáltak. Akkor tudtam meg, hogy Alsóvadász, mint vasút nélküli és félig-meddig kuláknak minősített hely, kitelepítetteknek kijelölt falu.¹⁰ Soha egyszerre nem vett körül annyi ún. úriember, mint ott a templom előtt. Ide hurcolták az egykori miniszterelnök fiát, Bethlen Andrást, színészno feleségével; Szendy Károly budapesti főpolgármestert, Zadravec István római katolikus tábori püspököt, s még mintegy 120 magas rangú tisztviselőt vagy katonatisztet. A község tanácselnöke háláját fejezte ki azért, amit a kitelepítetteknek ta-

nácsoltam. Azt, hogy ne panaszkodjanak. Aki munkabíró, menjen a vámosi erdőbe facsemetét ültetni. Kapnak érte valami pénzt. Idejük az egészséges levegőn jobban telik. Közérzetük javul. Örömmel vettük tudomásul: a brigádvezetőtől Bethlen, kitaró jó munkájáért, dicséretet kapott. Olyan jól és pontosan kell ültetni, mint a „gróf úr” teszi. Amit ő betapos, beöntöz a tövével, az nem szárad ki.

A deportálásnak köszönhetem első alsóvadászi barátomat, egy budapesti világhírű villamosmérnököt, Szendy Károly azonos nevű fiát. Őt ugyancsak küldeni akarták. Éjjel kapott értesítésre félóra alatt összepakolt. Elszállítása előtt két perccel futár jelent meg pesti lakásán. Közölte, Rákosi rendelkezésére kitelepitését leállítják. Oka: a magyar államnak sok devizát jelentő egyik arab állam villamosítási tervét éppen ő csinálja. Szendy Károly rendszeresen látogatta Vadászon édesapját és a Hortobágyra kitelepitett orvos testvérét. Tisztuló demokráciánk életképességét mutatja, hogy sikeres munkájáért Kossuth-díjat kapott. Nyugdíjas korában halt meg, mint az Erőmű és Hálózattervező Vállalat főszakértője. Barátként gyászolom.

A falu egyik legszebb templomi élményét a deportálás eredményezte. Úgy alakult, hogy 1953 nyarán a kitelepitettek elhagyhatták Alsóvadászt. 1954 húsvétján már prédikáltam, amikor a szószék mögötti ajtóval szemben, ahová nem láthattam, a tömött templomban hirtelen mozgás támadt. Azt hittem, valaki rosszul lett. Pillanat múlva a helyzet megvilágosodott. Bethlen András lépett be. Amint az ajtóval szemben ülő érett korú férfiak észrevették, rögtön kikeltek padjukból, hogy a bejövő régi helyére ülhessen. Zavartalanul folyt az istentisztelet és az úrvacsoraosztás. Ekkor 520-an vettünk Vadászon úrvacsorát, mert húsvétra az elszármazottak közül sokan hazajöttek. Hiába nem akarta, a presbiterek mégis Bethlent tuszkolták elsőnek az úrasztalához. Istentisztelet után a gyülekezet körülvette a jövevényt. Ő bocsánatot kért, hogy elkésett. Pedig senki nem indult el hamarabb a vadászi templomba. Pesten, építkezésen, beton-keverőgépen dolgozott. Szombaton haza menve, színésznő feleségének megemlítette: ellenállhatatlan vágyat érez, hogy húsvétkor Vadászon úrvacsorázzék. Felesége biztatására felült az éjszakai személyvonatra. Miskolcon átszállt a hidasira. Szikszótól 6 km-t kigyalogolt Vadászra. Így késett el a templomból. Utána többen meghívtuk ebédre. Helyeseltük, hogy ő ahhoz a családhoz ment, ahol kitelepitése alatt élt. Ebéd utánra a tszcs, mivel lova, szekere már csak annak volt, fogatot, valójában rázós parasztszekeret adott, hisz csak az volt, hogy a gróf ne menjen gyalog az állomásra. Neki ugyanis feltétlenül vissza kellett utaznia. Akkor még húsvét másodnapja munkanapként feketéltett a naptárban. S ő helyt akart állni a betonkeverő gép mellett. Amikor meghalt, Finta István buda-hegyvidéki lelkész, a *Reformátusok Lapja* felelős szerkesztője temette el, egy időben elhunyt édesanyjával, az író Bethlen Margittal, a farkasréti temetőben.

A faluban példát adó melegítésre, Makay Kálmán nyugdíjas lelkésszel történő bánás szintén friss bátorításként hatott. Jóval hetvenen felül, az évtizedekben elfáradva, duzzogva fogadott. A falu kedvetlenül viselte azt, amikor az először összegyűjtött pénzből felesége és az ő számára, a káplánházból kialakítandó lakás rendbe hozását indítványoztam. A presbiterek leszavaztak. Azzal érveltek, hogy az öreg tisztelendő annak idején Menyhért Endre segédlelkésznek, akit a falu szeretett, nem vezette be a villanyt. Nem csináltott cserépkályhát. A következő felhívást tettem a presbitériumban: legyenek szívesek felállni azok, akik „egy haj”, azaz egy fedél alatt élnek az apósukkal. Felálltak négyen. Kérdeztem: szeretik-e az apóst? – Úgy-ahogy – hangzott. Villanyvilágítást adnak-e neki

1 tudomány és társadalom

és meleget télen? – Már hogye adnánk. Akkor hát az „úgy-ahogy” az, akárhogyan esett annak idején, most az öreg tisztelendő a gyülekezet apósa. Egyhangúlag megszavazták a költséget.

Vele egy portán éltünk szeretetben. Gyermekeimnek mindkét elhalt nagyapjuk helyett, szívesen mesélő pótnagyapjukká édesedett. Engem pedig haláláig, tíz éven át készségesen helyettesített, ha a kötelesség máshová szólított. Amikor az öreg papné halálos beteg lett, feleségem segített ápolni. A papi kertből művelésre részt kapott, amelynek nagyon örült, mint igen jó kertész. Az egyik húsvétra, amelyikről megtudtam, hogy akkor van 50 esztendeje, hogy először osztott úrvacsorát a vadászi templomban, „arany-ágendázásnak” elnevezett ünnepélyt szerveztünk. Az úrvacsorai szolgálatot az aranyszélű, hatalmas rendtartási könyvből ő végezte. Mivel ő Alsóvadászon született és tanult, név szerint meghívtuk rá azokat, akik iskolatársként azokban az években vele együtt jártak. Valamennyien megindultunk azon, ahogyan a családtagok az elaggottakat felvezették, vagy szekereken felhozták a templomba.

Ekkor 499-en éltünk úrvacsorával. A fiam torokgyulladás miatt nem volt a templomban. De tudta, hogy meg szoktuk számolni a résztvevőket. Betegen, az ágyban kérdezte: hányan vettek úrvacsorát? Mikor kiejtettem a számon, hogy 499-en, rögtön azt kérdezte hét éves fejje: és ki *nem* volt az 500-ik? Délután a templomban a kérdést kihirdettem. Délután mindig többen jártak Vadászon templomba, mint délelőtt. Tizenegyen jelentkeztek, hogy ők lettek volna az 500-ik, ha... Ha nem vágja meg magát borotvával annyira, hogy nem áll el arcán a vér. Ha felöltöztetett kisgyereke, akit öreg anyjához akart elvinni, hogy vigyázzon rá, míg ő a templomban van, elindulás előtt bele nem tapos az udvaron a kacsászatatóba. Ha az öreg dédapa el nem ájul a fehér falú oszlopos folyosón az átható hirtelenséggel kisütő tavaszi naptól. És a többi. Nem rossz szociológiai kép a húsvéti úrvacsorára való el nem jutásra.

Közösség-építésként hatott az is, hogy az idős lelkésszel együtt jártunk esküvői, keresztelői meghívásokra, temetésekre. Egy jellemző eset. A 110 éve alakult férfi énekkar vonul előttünk a derekasan szép vadászi temetésre. Mi követjük. Egy kapura csimpaszkodó gyerek kibámul az utcára. Meglát minket. Gyorsan leugrik a kapuról, hátraszalad az udvarra és önfeledten kiabálja: gyere gyorsan édesanyám, itt megy az öreg x meg a fiatal isten, de az öreg istenen nincs sátor, a fiatal istenen van sátor! Palást ugyanis csak rajtam volt. Eredeti megfigyelés: a sátoros és sátortalan papokról. Nagyjából néha falun: Isten olyan, mint megtestesült, gyarló szolgája.¹¹

Egyszer névtelen levelet kaptam. Az volt benne, milyen kiállhatatlanul viselkedett az öreg. De bezzeg... a mostani. Én nem akartam semmiféle „bezzeg” lenni. Legkevésbé „Bezzeg-pap”. Meg mindig is utáltam a nem egyenes eljárásokat. Tehát a névtelen levelet is. Felolvastam azt a templomban. Előtte azzal a „dicsérettel”, hogy végtelenül hálás vagyok az ismeretlenségben leledző levélírónak. Ha engem az Úr itt több mint 70 esztendőn át éltet, már most előre tudom, mi lesz rólam a vélemény. S ez mostani magatartásom állandó javítására milyen hasznos. Gyakorlati hatásként: megszűnt a súsárlás. És jobban körülvevtek saját öregjeinket. Például Tóth mamit. Megvakult. Egyedül lakott rokontalanul. Ha látogatni mentem, már lépésem hangjáról megismert. Mindjárt újságolta: hálás Istennek, magára maradottságában mindig akad, aki vizecskáját behozza, fácskáját keze alá készíti.

*

Egyébként az Abaúj-csereháti Alsóvadász, amit a honosok szárazvölgyinek neveznek, mindennel rendelkezett, amivel édes hazánk ellátottabb részei áldottak. Hegye, völgye, dombja, lankája, lapálya, kicsi patakja, magaslaton temetője, messze mutató délceg tornya. Mindene megtermett. Közöttük szőlő, gyümölcs. Létezett kendertörője, téglavetője, olajütője, malma, tehát mindaz, ami összkomfortossá alakíthat egy nagyközségnek számító települést. Már csak a pálinkafőzője üzemel. A többit összpontosította a modern fejlődés, átmenetében ezzel kényelmetlenebbé téve a falu létét. Megmaradt viszont ősi földvára. Oldalán visongva szánkóztak a gyerekek. Határában zajlott le valamikor a szikszói csata. Múltjából zengzetesen szólal meg anyanyelvünk. „Az Alsóvadászi Éneklő-Kar Törvény és Jegyzőkönyvében” Somosi János rektor-tanító az alakuláskor, 1859. március 15-én írta: „Midőn a Múzsák anyjától, a sárospataki anyaiskolástól elváltam (...) mint fiatal bajnok, hivatva az Úrtól, Alsóvadászon ütem fel főhadiszállásomat. Gondolkozték, hogy honnan és mi módon toborozzunk újoncokat a haladás és művelődés zászlaja alá.” Újoncokból toborzott, ma is létező gyülekezeti férfi énekkart. Próbáit a múlt században épített, református emeletes iskolában tartotta, amilyennel kevés település dicsekedhetett. Ebben az iskolában alkalmazott ugyanis az egyház, kicsit megelőzve korát, külön oktatót: *a lányok tanítóját.*

Hajdanában a föld jelentős történeti szerepű családok: Rákóczi, Csáky, Hunyady, Fáy birtokához tartozott. Amikor eljött az ideje, főleg a 20. század elejétől, a nagybirtokot segítettek szétszedni a szorgalmas falusiak. Főleg a vállalkozóbb szelleműek. Amerikai bányákban megkeresték a rávalót. Jó dollárral hazajöttek. Kőházakat, istállókat építettek. Messze földön híres állat-, főleg lótarast fejlesztettek ki. Arabok is jártak ide vásárolni. Helyi lelkészkedésem kezdetére az ismert listák miatt, még a pár holdasok is börtönököt megjárta, vigasztalásra szoruló kulákkokká vedlettek. Majd a tisztulás folyamatában ugyanezek váltak az eredményesen fejlődő termelősövetkezet dolgozó, serény, ötletes állattenyésztőivé, brigádvezetőivé.

Beszédesen hangzottak a falurészek nevei. Kár, hogy az új utcanevek kiszorították ezeket. Bár a mélyen rögződő falusi köztudat még őrzi őket. Nagykötel, amire meredek emelkedése miatt nem könnyű a felkapaszkodás. Alsó-, Felső Tóstor, amely a faluban megáradó Mánta vagy Vadász patak tóvá szélesülésére vonatkozik. A Mánta ugyancsak beszédes név: lusta. Arra utal, hogy a Vadász patakban alig található víz. Templomszög, Gelle- vagy Gerle-szög. Menyecskeszorító – ez egy kis zsákutca. Jánosd, valaha külön község nevéként emlékezésre illő. Kis Moszkva, ahol a felszabadulás előtt a szegényebb zsellérség lakott. Kár, hogy ez a név is megszűnt. Most éppen burkolattal modernizálódott. A cigánytelepet, enyhe szarkazmussal Új világnak hívja a nép. A dűlők: Kincses, mert jó a legelő; Elő, mert elől van, szembeötlő; Függő, úgy tartják függ a falu fölött, hogy őrizze azt; Veródal, veri az eső, mint a mostoha időjárás vagy a sors a föld lakóját; Nagyvígykert... Ugye kifejező, szemléletes meghatározások ezek az elnevezések? Hogy a falu mennyire „magyarossá” teszi az új utcaneveket, jellemző, hogy a Beloianisz utcát csak Belo János utcának hívják...

*

A falu olvasta négyezer kötetes könyvtáramat.¹² Ennek rövidesen abban mutatkozott a haszna, hogy a járás felfigyelt rá. A környező falvakat jóval megelőzve, soron kívül létesített falukönyvtárat. Nehogy a papét használják. Utána legalább kettőből olvastak. Az

1 tudomány és társadalom

enyémből még mindig többen. Annál is inkább, mert a parókián, a legnagyobb szobában, körben a falnál álltak a polcok, s ezt a helyiséget használtuk a tömegesen látogatott gyülekezeti teremnek, amíg a régi magtárt nem alakítottuk át ilyen célra.

Igyekeztem szemléletesen és röviden prédikálni. Igehirdetéseimből a református sajtóban később több megjelent. Vasárnap délelőtt a templomba átlagban kétszázán, délután vagy háromszázötvenen jártak. Nagy hidegben télen, szorgos dolog időben nyáron is. Előfordult, hogy nagy templomi ünnepélyeinkre ezren, vagy ennél is többen jöttek össze. Ilyenek voltak a népünnepélynek, a „református búcsúnak” tartott, jól szervezett konfirmáció. Valamelyik májusi vasárnap délelőtt-délutánra elszlott a gyermek-istentiszteleti bemutató százon felüli szereplővel. Ezek egyikén kórusban szavalták az erkölcsi tanítást tömörítő *Arany ABC*-t, amely iránt ma ismét kezd nőni az érdeklődés. Mutatóban felidézem az első és utolsó, A és Z betűkre zengő sorokat: „Atyádat, Anyádat tiszteld, – Hogy Isten áldását megnyerd”... „zabolázd indulatodat, – Hagyd holnapra haragodat”. Sokáig emlékezetes marad az egyházkerületi énekkar bevonásával tartott orgonahangverseny. Nagyobb ünnepeinken részt vettek a környékre és a Vadászról az ország legtávolabbi zugaiba elszármazottak is.

A gyülekezetünkben tartott 13 éven át több száz előadásom, mai szóval mindig közművelődési esemény volt. A délutáni tízperces prédikáció után énektanulás következett. A feleségem tanította a ritmikus éneklést, megkapó közvetlenséggel, szöveg-magyarázatokkal és figyelem-felhívással a zenei mondanivalóra. Ezt követte a 10 perces előadás. Egyház- és nemzet-történet. Aktuális évfordulók: Ady, József Attila vallásos versei, a *Himnusz* jubileuma, világegyházi sajtó beszámolók, ökumené. A prédikációkról, előadásokról vázlatokat készítettem. Ha lehetett, az előadásokat illusztráltam: saját könyvtáramból bevitt kötetekkel régi magyar és modern idegen nyelvű bibliákkal. Hatalmas térképekkel. Igen jó hasznát vettük a külföldi barátaimtól ajándékba kapott szentföldi térképeknek. Ezeket eljövetelem után visszahagytam az egyházközség tulajdonában. Kiállítás sorozaton mutattam be, kortörténeti magyarázattal, a régi úrasztali felszerelésünket. Tudtommal az egyetlen egyházközség Magyarországon Alsóvadász, amely morzsaszedő kanalat tart birtokában. Míves aranyozott „szerszám” ez arra, hogy ha a kehelybe történetesen morzsa került az úrvacsoraosztásnál, ezzel ki lehessen halászni. Ez is egyik oka annak, hogy ebben az ismertetésben sok „morzsát” igyekszem összeszedni ottani életünkről. Több gyülekezeti tag számára meghatóvá vált egy óntányér. Széle valamikor megoldható. Talán a kemence-packára helyezte valamelyik elődöm. A megtört kenyeret egy úrvacsoraosztás alkalmával erről adtam, az időben megtört tányérról. A szertartási beszédben magától adódott az illusztráció. Utána több gyülekezeti tag azt kérte, hogy betegek részére, háznál tartott úrvacsoraosztásoknál ezt a tányért használjam és ne az aranyozott ezüstöt. Megjelleve gondolok azokra, akiknek haláluk előtt erről a megtört tányérról adtam az „utolsó vacsorát”.

Templomi hirdetéseimet nagyon bőre állítottam össze. Minden ügyködésről beszámoltam, hogy legyen beszédtemája a falunak. Pénzt nem kezeltem. A pénzügyek zavartalanul folytak. Zárszámadás után a januári-februári vasárnapokon részletes, tanító ismertetéssel számoltunk el a nagy nyilvánosság előtt. Ennek folyamányaként a gyülekezet az önkéntes adakozást évről évre növelte. Természetesnek vették például azt a kérésemet, hogy tíz időszaki sajtóterméket rendeljen meg az egyházközség a lelkeszi hivatalnak. Jól tájékozottan úgy szolgálhattam, ha volt miből információkat gyűjtenem. E célból fedezte

a gyülekezet a konferenciái alkalmakon való részvételre és évente kétszer a sárospataki Tudományos Gyűjteményünkben töltött őszi és tavaszi hetet, amikor az ott található külföldi folyóiratokat és könyveket nézhettem át.

*

Közben állandósult az újjáépítés. Érkezésünkkor olyan sivár kép fogadott, amelyet azelőtt sehol sem láttunk. Beiktatásomkor Darányi Lajos, akkori legjobb barátaim egyike, célozva sárospataki kollégiumi gazdasági választmányi elnökségem alatt végzett, háború utáni újjáépítéseinkre, a vadászati adottságok láttán így fogalmazott: „a gyülekezet vegye tudomásul, hogy ahol Koncz Sándor megjelenik, ott oszlik a tudatlanság és tihul a kosz...”

Az egyholdas parókiális kert, udvar, melléképületek le voltak foglalva, egybeszakítva a szomszédos, akkor kulák-portáknak minősített telkekkel. A hatalmas csűr 520 juh hodályaként büzlött a falu legközepén, a három államosított iskolához éppoly közel, mint a templomhoz és lelkészlakáshoz. Minden háborús nyomok éktelenkedtek. Valamennyi kéményünk a padlásra rogyott. A füst a törmelékek között szűrődött ki. Másfél évig Sárospatakról, 127 kilométerről bejáró pap voltam, mert nem lehetett hol lakni. Testvéri hálával gondolok Erdei Ferenc akkori földművelésügyi miniszterre. Őt én Szegeden ismertem meg, diákkoromban az ottani falumunka, angol szóval settlement-nek nevezett, ma nagyon elismert próbálkozásaiban. Segített rajtunk. Nyolc bizottság szállt ki. Az elődöm alatt gyűlöletből elvett parókiális portát melléképületeivel visszakapta az egyház. A trágyától átitatott, életveszélyes csűrűt elbontottuk. Köveit már elhordattuk, amikor a Dunántúlról megjelent nálunk egy tanítványom. Az udvaron szétnézve, csodálkozva imígyen fakadt szóra: nem tudtam, hogy itt a kertben fogazatos falú várrom található. Az egyetlen cikk-cakkosan letaposott, másfél-két méter magas, a csűr igénybevétele óta soha ki nem vitt trágyatömeg kissé messzebről valóban tehetett ilyen festői benyomást. Kiderült, hogy fellazítva több mint 700 szekényi mennyiségre rúgott.

Közmunkával azután rendbe hoztuk a portát. Mivel én magam napszámosként dolgoztam rajta, minden áldott nap legalább 30-40-en segítettek. Érdekes epizód következett ebből. 1960-ban – igen tanulságos lekipásztori közreműködéssel – újjáalakult nálunk is a tsz. Az elnök megválasztására Miskolcra kiküldött érkezett. Kifejtette: olyan elnököt kell választani, aki hozzáértő, világlátott, népszerű. A gyűlésen felállt egy vezetőfélének elkönyvelt kommunista. Hozzánk néha bejárt a parókiára. Ő hozta nekünk az első hatalmas, gyönyörű zöld paprikákat, amiket öntözve termelt. A gyűlésen az elnökre vonatkozólag, hivatalosan elhangzott kíváncságot után indítványt tett, valahogy így: „Én, X Y kommunista vagyok. A felsorolt feltételeknek ebben a faluban egyedül a tisztelendő úr felel meg. Őt javaslom elnöknek. Világlátott. Három külföldi egyetemen tanult. Mivel ő itt maradt, a faluból egyetlen református sem disszidált, noha a környékről sokan elmentek. Azt mondták, ha a pap nem megy, pedig ő igazán mehetne, nyelveket tud, akkor innen senkinek sem érdemes mozdulni. Mi kommunisták éppen úgy szeretjük, ahogyan a falu. Meg az ide deportáltak. Szakember. Tessék csak megnézni az egy holdas parókiális portát. Az oda betelepített állatoktól teljesen le volt tiporva. Épületei tönkretéve. A fák mind kirágva. Most pedig mutatós díszkertje, szilvása, telepített szőlője, bogyós és nem bogyós gyümölcsöse van. Mindenféle eleségnek való növénynek jó helye. Külön baromfiudvara. Könnyen takarítható és mindig tiszta disznóólja. Nem utolsó sorban, az egész teleknek prima drótkerítése. Végig mellette több száz méteren körbefutó, nyírott élő sövényvel.” Meglepetésében a választást irányító rögtön szünetet rendelt el. Én természetesen nem

1 tudomány és társadalom

vettem részt a gyűlésen. Nem hívtak. De a hírrel elszaladtak mindjárt hozzám. Lélekszakadva többen. Egyesek nagy bajt sejtettek. Mit csináljanak? Nem vállalom, válaszoltam. Megnyugodtak.

Az újjáépítések közül megemlítem az orgonát. A háború óta nem szólalt meg. Javítására elhívtuk a tállyai református templom tornyában lakó, Kelemen Árpád különös természetű orgonaépítőt. Mikor szétszedte, 13 kosár mindenféle csont került ki a sípokból, amiről senki se tudott. Egy tapasztalt öreg, aki éppen akkor a soros ebédet hozta a mesternek, fejtette meg a rejtélyt. A háború utolsó idejében Alsóvadászon, három hét alatt mintegy 60.000 katona vonult át, Kassától a Miskolc felé vivő hátsó utakon. Mindenütt aludtak és ettek. A házakban asztalokon és azok alatt. Sifonokban és tetejükön. Ahányan elértek, a templomban tanyáztak. Nyilván, akik az orgonánál étkeztek, a sertés-, ló-, marha-, aprólék-csontokat széthányták. Jutott belőlük az orgonába. Amikor a templomot kitararította a falu, erre senki nem gondolhatott. Csak nem szólalt meg az orgona. A restaurálás idején a hangszer világtörténetéről és az orgonaépítésről tartottam a vasárnapi gyülekezeti előadásokat. Közöttük a világhírű lelkész, orvos, békebarát, misszionárius Albert Schweitzerről, akit a svájci Bázelen ismertem meg diákkoromban.

A juhok sikeres kitelepítéséért majdnem kitüntetést adtak. Bebizonyítottam, hogy ha a falu közepétől a határban lévő, egykori urasági juhakolba viszik őket, és nem nézik azt a politikai okot, hogy közösségi, azaz tsz-juh nem tanyázhat urasági akolban, inkább az egyház csűrjében (elárasztva vaskos szaggal a falut), akkor ezen évi 36.000 liter tejet nyer a tsz. Ugyanis ennyi tejet gyalogoltak le a juhok, oda-vissza naponta, a 4-5 km-re lévő legelőig. Ha birtokos földesúr volt is Fáy, azért nem volt bolond, amikor a kinti, most üres juh-hodályt építtette. Ezzel a juh, csűr, hodály kérdéssel kínlódva, ami nem rövid ideig tartott, amíg megoldáshoz jutott, „levezetésül” humoros előadást tartottam a gyülekezetnek. Van Vadászon a parókián az egyházban minden: juh, akol, pásztor, trágya bőven. Ez utóbbin az elkerülhető vétkeket szintén értettem.

*

Annyira az emberek között éltem, hogy rendszeres látogatások során megismertem a falut. Jegyzeteket készítettem. Prédikációkban, temetési beszédekben igen sok építő aktualitást felhasználhattam belőle. Olyan református akadt a faluban, igaz kevés, aki egyszer sem fordult meg a templomban, míg én ott szolgáltam. De olyan nem, akinél én legkevesebb háromszor ne lettem volna látogatáson. Bizonyára ez oka lett annak, hogy névleges református sem volt, aki ne járult volna hozzá az egyházfenntartáshoz, újjáépítésekhez. Valószínűleg ezért nem történt egyetlen temetés sem a lelkész szolgálata nélkül. S kivétel nélkül mindenki kereszteltetett, és konfirmáltatta időben lévő gyermekét.

Magam-gyártotta módszerrel, statisztikailag pontosan felmértem a falut. Az 1964. évből olvasok fel néhány adatot. A falu összlakossága: 1640. A református gyülekezet lélek, inkább test száma: 979. Ebből nagykorú: 717. Kiskorú: 262. Az egyházat körzeti presbiterekkel összeszedett önkéntes járulékkal segíti: 625. A 717 nagykorúból 90 éven felüli: 2, 85-ön: 10, 80-on: 12, 70-en: 50, 60-on: 101. Tehát 60-on túli 175. Özvegy asszony: 69. Özvegy férfi: 16. Agglegény: 10. Férjhez nem ment magányos nő: 5. Gyógyíthatatlan beteg: 7. Elvált: 4. Külön él: 10. Nem helyben dolgozik, hanem a borsodi iparvidék bányában, gyáraiban, üzemeiben, vagy állami gazdaságokban: 123. Sorkatona: 23. Egyetemi, főiskolai hallgató: 5. A dolgozók gimnáziumát vagy felnőtt korban technikumot végez: 5. Önjogon vagy házastársa után nyugdíjas: 11. Tsz öregségi nyugdíjat kap: 65. Tsz rok-

kantságít: 15. A 262 kiskorúból bejáró, vagy bentlakó gimnazista: 14. A helybeli gépállomáson vagy máshová eljárva ipari tanuló: 13. Az általános iskola tanulója: 152. Két különböző helyen gyógypedagógiai intézetben van: 2. A lakóházak száma falunkban: 460. Reformátusok a faluban 296 házban laknak. Saját népszámlálásom szerint a faluban 4 evangélikus, 1 izraelita, 341 római és görög katolikus található. Szekta nincs. Jellemző: ezt követően, 12 év alatt, a faluból általam ismert 127 református költözött el. Közöttük 9 egyetemet végzett: 2 orvos, 1 gyógyszerész, 1 állatorvos, 1 erdő-, 1 építészmérnök, 1 katonatiszt, 2 tanár lett. Az elköltözött, egyetemet végzettek között több van, aki dolgozataihoz könyvtáramat használta. Egyikük, könyvtáram Lenin-kötetéből, nálam írta ki az idézeteket, amelyekre szüksége volt. Közülük egyet, aki érettségi után a helybeli gépállomáson dolgozott, angoltól sikeres felvételre készítettem elő. A 127 elköltözöttel szemben csak 23 református került be a faluba, főleg házasság révén. Egyháziilag ugyancsak részletesen összeírtam a statisztikát. Iskolai hittanra, gyermek-istentiszteletre, konfirmációra, bibliaórákra, házi istentiszteletekre, templomba járókra, úrvacsorával élőkre tagolva. A statisztikából még egyet megemlítek. A nagyon fluktuáló cigányság létszámát a tanács mindig tőlem kérdezte. Ez 185 főt jelentett akkor. Mintegy 30 családban éltek. 17 házban laktak. Abban az időben még 100%-ban saját telepükön. Szerettem a cigányokat. Ők szintén szíveltek engem, annak ellenére, hogy anyagilag semmivel sem támogattam, de igyekeztem munkára szorítani őket. Egy szerencsétlent kivéve. Erkölcsileg, szellemileg, lelkileg, látogatásokkal próbáltam rajtuk segíteni. Egy konfirmált közülük. Mindenki kereszttetett. Voltak, akik egyházi házasságot kötöttek. Egyet felvétettem a gimnáziumba. Szellemes a cigány. Lala Maris nevű cigány asszonyunk körzeti orvosunkat, amikor először jött ki Szikszórol és utána, következetesen Sezlony doktor úrnak szólította. Az orvos mondta neki hogy ő doktor Dikó. – Dikó nálunk a putriban van. De az uraknál az: sezlony. Egy orvosnak, akihez eljárók, csak nem mondhatom, hogy dikó. Hát érje be a doktor úr azzal, hogy „Sezlony doktor”, és nem holmi cigány módra: Dikó.

*

A faluban lelkész csak református volt. Szikszórol kijött a plébános katolikus cigányt temetni. Utána hozzám bejőve előadja: botrány volt a temetésen. Akkor még latinul temettek. Amikor odaért a liturgiában, hogy „aperta inferi”, azaz távozzanak a pokol hatalmai, beleszól egy idősebb cigány, szégyellje magát a plébános úr, igazán tudhatná, hogy a porta nem a Ferié. Itt semmi sem az övé. Legyen inkább a Toto komáé, ő viselte gondját... Most mit csináljon? Hogyan rendezze a botrányt? – Sehoggy – mondtam. Vigasztalódj egy másik eseten. Vegyes pár esküszik a református templomban. A vőlegény katolikus. A beszéd végével az imádság bevezetése következik: most pedig boruljunk le... A katolikus vőlegény hirtelen eltűnik az úrasztala mögött. A lelkész ijedten kérdezi: rosszul van. – A fenét! Dehoggy vagyok én rosszul. Ilyen jól sohse voltam. De hát nem azt tetszett mondani, hogy boruljunk le, hát én gyorsan letérdeltem.

A világon a legkeresettebb cikk a humor és az érdekes történet. Hármat mondok el falunkból most. Egy hivatalos gyűlésit. Egy politikai jellegűt. És egy lelki gondozót.

Városról kijött egy nagyképű, gazdálkodáshoz nem értő előadó. Unalmasan, lelkességet és szakértelmet csak mondvacsináltan, eldarálja mondókáját. Utána hozzászólásra unszolja az elnök a népet. Kínos hallgatás után jól megtermett férfi áll fel. A falu olyan értelmese, aki szakértők bevonásával bölcsen eligazgatna egy miniszteri tárcát józan, paraszti eszével. Az elnökség örül, hogy van felszólaló. Az asztaltól biztatják, csak bátran,

1 tudomány és társadalom

nyugodtan beszéljen. A hozzászóló elmondja: teljesen igaza van az előadónak. Minden úgy van, ahogy mondta. Még inkább úgy lesz, szent igaz. Csak egy kérésem van. – Az elnöki asztal helyeslő bólogatását kamatos biztatással növeli. Csak bátran, öntudatosan adja elő kérését az elvtárs. Hát előadta, kihúzva magát. – A kérésem az, engedje meg a kiküldött elvtárs, hogy mindazt, amit oly jól elmondott itt, a legközelebbi faluban én mondhaszam el, adja ide hozzá az autót sofőrrel. Addig pedig az elvtárs maradjon itt helyettem kapálni. Hisz olyan szép és oly jót tesz a fizikai munka, írta tegnap nagyon megszívlelendően a *Népszabadság*. A gyűlést gyorsan, megjegyzés nélkül berekesztették.

A politikai jellegű. A falu 1956-ban nem választott volna se munkástanácsot, se munkástanács elnököt, ha ezt valahonnan felülről el nem rendelik. Falunkban ez senkinek eszébe se jutott. Mint ahogyan a hivatalosoknak, akik a rendeletet megkapták és hozzá voltak szokva a központi intézkedések fejbőlintő végrehajtásához, eszükbe se jutott, hogy ne hajtsák végre. Hát van egy ilyen választás a tanácsházán. Én nem voltam ott. Kit választanak, kit válasszanak, ha már a régi helyett muszáj? Egy tévesen kuláknak minősített az áldozat. Miért? Mert a volt tanácselnök leültette talán haragból és 56 őszén anélkül, hogy sejtelve lett volna a dolgokról, egyszerűen hazaengedték a miskolci dutyiból. Teljesen tájékozatlan létére egyáltalán nem akarta elfogadni az elnökséget. A gyűlésen ugyan megjelent, hogy lássa a rég nem látott embereket. Mikor ellenzésére mégis megválasztották, azt kérdezte, most mit tegyen? Azt mondták neki, ők nem tudják, de menjen el a tisztelendő úrhoz, aki világlátott, majd megmondja. Eljött. Nem ismertük egymást, mert azóta, amióta én Vadászton voltam, börtönben ült. Őszintén megmondtam neki, hogy itt a faluban, elzárva mindentől az én világlátottságom csak azt az összevisszaságot látja, amit rádiónk hol így, hol úgy sugároz. De én nem innen indulok ki. Hanem onnan, hogy lelkipásztor vagyok. Elmondtam, hogy 56 október végén a reformáció heti bűnbánati alkalmakon mindig zsúfolt templom előtt prédikáltam, a *Jelenések Könyve* sokkal előbb elkezdett sorozatában. A falut nemcsak általában hívtam fel a nyugalomra. Hanem úgy, hogy itt se vasvillázás, se a tszcs széthordása nem történhet meg, amelynek kevés vagyona éppen a szomszédban tároltatott, mert figyeltem. Ha majd a törvényes rend lehetőségét ad a felelősségre vonásokra, akkor eljöhethetnek a sérelmek, de önbíráskodó, ordítózó, feleslegesen hangoskodó magatartás ne forduljon elő. Megmondtam őszintén, megtorlás következhet. Nem volt a faluban semmi rendezavarás. A kötelező beadások intézőjét akarták a faluból a megmérgesedett emberek közül kihordani. Mikor azonban a szándék eljutott hozzám, kihirdettem a templomban, hogy igaz, én se sokra becsülöm őket, de gyermekeivel együtt a parókiára fogadom a családot. A megdühödtek lecsillapodtak és üzenték nekem: nem akarjuk velük a tisztelendő urat tönkretenni, hát békén hagyjuk. (Megjegyzem: az események tisztulása után egy év se telt el, maguktól elhagyták a falut). Hát ilyen elbeszélgetés után az újdonsült munkástanács tehetetlen elnökének a következőt mondtam. – Menjen el az elődjéhez. Ő most nagyon fél. A szalmakazlakban bujdokol. Fél, hogy megverik. Ha elmegy a kaput bezárva találja. Hosszú zörgetésre fog kijönni az egyébként nagyon jóságos anyós. Én ezt tapasztalatból tudom. Mondja meg az anyósnak, hogy maga a volt elnöknek tulajdonított sérelmeket, a börtönt megbocsátja. – Ismerem az embereket. Meg se lepett, hogy látogatóm először felfortyant, hogy én mit gondolok. Megnyugtattam, nálam nyugodtan mérgeľődj ki magát. Jobb, mintha otthon nyugtatókat szedne. Így telt a beszélgetés. Nem állt kötélnek, hogy elmenjen a volt elnökhöz. Mikor kikísértem, megkértem, ha meggondolná magát, csak akkor

jöjjön vissza, ha mégis elment. Hogy én, a lelkész, ezt a tanácsot adtam, az nem csoda. De az csoda, hogy emberem egy idő után visszajött. Bocsánatot kért nálam való viselkedéséért és beszámolt: úgy tett, ahogy mondtam. Úgy találta őket, ahogyan jeleztem és elkészítettem rá. – A csoda nincs befejezve. Amikor 1957 januárjában eljött a megtorlás ideje, egy éjszaka elvitték az egykori kuláknak minősítetből választott munkástanácsi elnököt. A következő reggel a falu kilenc kommunistájától üzenetet kaptam, hogy „ne féljek”: a volt elnökkel együtt bemennek Miskolcra, ott elmagyarázzák, mi történt s az éjszaka elvitt nélkül nem jönnek haza. – Így történt. Utána nem sokára született az előző kommunista elnöknek egy leánya. Úgy hozták el télen a parókiára keresztelni, hogy két hatalmas kosárba belerakták az egész keresztelői lakomát. Ők a falun szokásos keresztelőt most nem tarthatják meg. Engem, ahogyan a falu szokta, családotól nem hívhatnak meg. De ne mondják, hogy ők fősvények, itt van bepakolva minden... Így oldódott meg egy falusi és azon túlmenő politikai bonyodalom. Vasvillázások és lopások nélküli, bocsánat-hirdetéssel teljes és tele kosarakkal ünnepélyesített eseménysorozat.¹³

A lelki gondozói. Egy a sok, komoly, szexuális problémákat felvető esetek közül. – A berlini egyetemen jártam olyan kurzusra, amit orvos-, lélektan- és teológiai egyetemi tanárok együtt tartottak, hogy mi hallgatók, leendő lelkészek sima és bonyolult esetekben hozzáértő szexuális, házassági, házastársi, együttélési tanácsokat adhassunk. Ezekkel nagyon reálsan, semmit meg nem oldó frázisok helyett, gátlások nélkül segíthettem az egyéneket és a közösséget. – Bizalmas presbiteri megbeszélések révén egyes nehézségekben a segítség gyakran testületi lehetett. A házasságok együttléti meghittségének zavartalanságáért igyekeztünk kiküszöbölni a nemzedékek egy helyiségben való alvását. Könnyítette ezt a törekvésünket a régi falusi otthonok első, hátsó „házra”, pitvarra osztott belső szerkezete. Házasságra jelentkezésnél erről őszinte eszmecserét folytattam a vőlegénnyel. Ennek a fáradozásnak a faluban hamarosan kezdett érződni a jótékony hatása. Mint ahogy annak is, hogy néhány szexuális kilengést sikerült megszüntetni. Igaznak bizonyult (vagy anyagi érdekeltségéből ráfogott) apasági kuszaságokat megpróbáltunk rendezni, hogy a családok együtt maradjanak, a gyerekek biztonságban nőhessenek fel. A felkavart, szóbeszédekkel kísért zűrök, az ellentmondó konokságok a kertelés nélküli kibeszélésekkel nemegyszer a roppant erőfeszítésbe kerülő megbocsátásokkal végződtek. Előkészítettünk szükségesnek vélt budapesti genetikai vizsgálatokat. Igyekeztük megkönnyíteni, szigorúan a tények alapján, a bíróság elé került esetek minél célirányosabb lefolyását. Ez a lelkipásztori tevékenység, ahol mód van rá, a felelős presbitérium bevonásával együtt, az el- és meggondolhatónál is jóval szükségesebb. És egyszerűen kiváltképpen hasznos és életszerű! Gyakran a lehető legemberibb megoldást nyújthatja a lelki gondozás szolgálata.

Presbitert érintő pletyka esetén az *Írás* szabályai szerint magamhoz kérttem, hogy négy-szemközt tárgyaljak vele. Nem kötelező, de segítségére úgy tudok legjobban lenni, ha őszintén elmondja az ügyet. Kitérték a gyermektartási tárgyalást. Tanácsoltam, aminek lehetőségéről ő nem tudott: a tárgyalás elején kérjen pesti genetikai vizsgálatot. A vizsgálat a teljes kizárást állapította meg. A legközelebbi presbiteri gyűlésen előterjesztést tettem. A gyerek bárkitől lehet, csak egytől nem, az ártatlanul kikezdettől. Közöttünk egyedül neki van hivatalos papírja és bírósági megállapítása. Közöttünk, konok emberek között nehezen megy a bocsánatkérés. De ment. Utána megfogadtattam, hogy erről többet sehol egy szót sem. Nem cél a sértők, sem a sértettek további pellengérezése. Fontos a

1 tudomány és társadalom

presbitérium egysége, bizalmas ügyekben különösen. Lelki dolgokban pedig bibliai bűnvallás, szinte gyónásszerű. Meglett embereket nehéz nevelni. A siker reményében meg kell mégis próbálni. Ha szükséges, keményen. – A történet abban folytatódik, hogy a férj nélküli gyerekes asszonyt sem hagytam magára. Elmagyaráztam, hogy a gyermek érdekében nevezze meg az igazi apát. Én beszélek vele, hogy vállalja a következményeket.

*

Vadászon nemcsak mi látogattunk sokat feleségemmel, körzeti presbiterekkel, vagy tettem látogatásokat egyedül, hanem sokan látogattak be hozzánk. „Bejáratos” volt a parókiára a nép. Messzebb falvakból szintén. Főleg idegen nyelvű leveleket fordítottam a távolabbi környék reformátusainak is. Jöttek Homrogról, Kupáról, Szakácsiból, Gagybátorból stb. Adódott esett, hogy dollár örökségeket „ástem” ki Amerikában elhaltak után, ami pénzt jelentett a hazai leszármazottaknak, devizát államunknak. – Sokan felkerestek: egykori pataki, marosvásárhelyi tanítványaim, debreceni egyetemi magántanári előadásaim hallgatói, munkatársaim, lekipásztörök, öreg pataki diákok, Diósgyőrvasgyári, ózdi, csepeli munkásbarátaim, a háború előtti diákmissziói ismerőseim, katona cimboráim, tanártársaim... Gyermekeim az egyik évben 120 nálunk szállt vendéget írtak össze. Előfordult, hogy egy éjszakára 14 vendéget helyeztünk el a parókián. Ellátásuk sehogy sem sikerült volna, ha a gyülekezet kezdettől nem vezeti be azt, hogy ellátásukat segítő kosarakkal jelentek meg a parókián. Amikor elhangzott továbbadásban közismert jelszavuk: „vendégek jöttek”, különösen nyári tikkasztó melegben, vendégeink nem győztek csodálkozni az aludttejes köcsögökkel megjelent, ízes szavú, beszédes atyafiakon, akiknek vendégeink szintén társaságot, kinyílt világot jelentettek.

Rendkívüli látogatóink közül többet kiemelhetnék. Három francia diákot, akik közül egy a vóm lett. De most az egyik világhírű oxfordi nyelviskola tulajdonosát: az Eckersley házaspárt említem meg. Annyira ízlett nekik az egyszerű sóskamártás, hogy magot vittek belőle Angliába, császártulipánunkból pedig gumókat ültettek el kertjükben. Elvittem őket a tsz központba, ahol éppen gép ásta a vízelvezető árkot. Nem győztek csodálkozni a zsíros, fekete föld értékén. Az öreg Eckersley alig akart kijönni a mély gödörből, olyan szeretettel morzsolgatta a televény rögöket. És egyre azt mondogatta: de gyönyörű, de értékes. Náluk a brit sziklán, az arasznyi föld alatt mindjárt ott a kő. Micsoda föld ez, micsoda föld ez! – Nem győztek betelni egy takaros tiszta cigány házzal, amelybe belátogattunk. Felkerestem velük három típusú házat a faluban. Egy modernt, egy 60-70 évvel ezelőtt építettet, amely elől két ablakos, folyosója oszlopos. Azért hosszú, mert a lakóhelyiségek után ragasztották a melléképületeket, kivéve az árnyékszékét. De nekik legjobban a régi falusi ház tetszett. Vas külső ajtóval, a belső fa ajtón kívül, és kicsi ablakain vaslemez spalettákkal, amelyeket kívülről támasztottak ki, forgóval a falhoz. De még jobban tetszett a karos láda, amelyben ruhákat tartottak. Figyelmük nem a szőttekre terelődött, hanem egy megzöldült férfi fekete ruhára. Megkérdezték a 80 éven felüli nénit: ezt ugyan miért őrzi? Tessék nekik megmondani, fordult felém – ez a nálam idősebb Károlyom esküvői ruhája. Eltettem, mert jó lesz ez az örökkévalóságnak. Már akkor gondoltam, ha Károlyom megéri a magas kort, éppen olyan sovány lesz, mint vőlegény korában volt. Elfér ebben a ruhában. Ebbe tesszük be a koporsóba. Igazam lett. Még él és már újra olyan sovány, mert összement. A ruha fekete. A gyász színe is, nemcsak az esküvői ünnepélyességé. És hogy megzöldült? Az örökkévalóság mindig friss és zöld. Ebben tesszük hát el őt. Hozzáteszem, valóban ebben temettük el.

Mint mindenütt, Vadászon szintén bőven akadtak elintézetlen vagy elintézhetlen problémák. Mit lehet ezekkel tenni? Lebegni hagyjuk, míg megoldhatók. Ékesen megtanított erre egy temetés. Falunkban az udvaron, háznál folyik a temetési szertartás fő része. Innen vonul a menet a temetőbe. Egy alkalommal temetés alatt a felhőszakadás annyira előtötte és tele töltötte a sírt, hogy nem lehetett lebocsátani a koporsót. Rátették ugyan a nyitott sírra, de ez lebegett, mint Noé bárkája a vizek felett. Közben lassan esett, a víz nem fogyott. Mondtam: vissza ne vigyük a házba, ha már kihoztuk, mert az furcsa, temetőből vissza a halottal. Tegyük szépen a vízzel telt sír mellé. Őrizzék éjjel. S ha reggelre elszívódik a víz, csendben egy pár ember intézze a továbbiakat. – Lebegés után a problémák valahogyan csak elszívódnak s ha nem mindig megnyugtatóan, de mégis helyükre kerülnek, vagy tovább lebegnek.

1966-ban a sárospataki levéltárba osztottak be. Alsóvadással, onnan elköltözve, megmaradt a sokat jelentő kapcsolat. El-ellátogatnak hozzánk földi jókkal... Lelkész utódommal éppen olyan jóban vagyunk, mint ami kialakult elődömmel.

*

Molnár mámi Vadászon elérte a 100. életévét. A dátumon szívinfarktusból beteg voltam. Megvárták, amíg meggyógyulok. A gyönyörű templomi ünnepélyen nekem kellett prédikálni.¹⁴ A vendégeket születésnapján maga dagasztotta kaláccsal kínálta. 104 éves korában makk egészségesen hunyt el. Abban a bánatában, hogy meghalt a lánya, akinek a családjánál nagy szeretetben lakott. A szeretetet fokozta azt, hogy mivel lányáéknak nem lehetett gyermekük, lelkészségem idején örökbe fogadtak egy kislányt. Mivel nem tudták, megkeresztelték-e vagy nem, velem megkereszteltették. Az örökbefogadás ritka jónak bizonyult. A nagykorúvá nőtt örökbefogadott hálás, gondoskodó szeretettel vette körül a nagymamát. Molnár néni meghagyta, hogy én temessem. Változatos, kül- és bel-földi, fronti szolgálataim alatt, ő volt a legidősebb, akit temettem. A tőlem, 1953-ban kapott *Bibliáról* úgy rendelkezett, hogy tegyék be koporsójába. Teljesítették, pedig a család szeretete volna a maga számára megtartani a mámi bibliáját... Bizony, a *Biblia* a föld fölél való. Jóval eljövetelem után, 1973-ban Vadászon megünnepelték ottani beiktatásom 20 éves jubileumát. Az, hogy én már eljöttem onnan, nem zavarta őket. Még varrottast is készítettek: 1953–1973 dátummal. E kitűzött alkalmon ugyancsak szívinfarktusom miatt nem vehettem részt. Valamelyest felgyógyultam. Kibéreltek egy autóbust. Eljöttek Sárospatakra meglátogatni. Mivel többen voltak, mint az ülőhely, fejőszékeket vittek fel középre a buszba s azokra ültek. Sárospatakon a Kossuth utca járdája, ahol laktunk, még soha egyszerre ennyi fejőszéket nem látott. A háromlábú sámlikat, amin ülve, kézzel fejk a tehenet, sorjában lerakták. Először a fejőszékeseknek kellett leszállni, hogy a többiek kiszállhassanak.

Már évek óta nem voltam Vadászon, amikor egy régi prédikációm szerepelt a miskolci Tiszai pályaudvar nagy bejárati előcsarnokában. A lelkészek számára tartott Hazafias Népfőnt gyűléséről igyekeztem a Patak felé menő vonathoz. Ott, a vasúti hallban hangosan rám köszönt egy idősebb vadászi asszony, hátán a szokásos batyuval, amelyből eladott holmit a miskolci piacon. Jó hangosan elkezdte mondani: Jó, hogy látom a tisztelendő urat, mert nagy bánatomra van nekem egy Mancsi nevű lányom, hogyne tetszene rá emlékezni, hiszen 19 éve megkeresztelte. Nohát ez azóta felnőtt. Szentelen, követelődző gyerek lett. – Közben a nagy hangossága miatt azt hitték, veszekszik valaki, s ez mindig érdeklí az ácsorgókat. Gyűlt a nép. Több mint százan lehetettek már, s ez hangosságban

1 Tudomány és társadalom

lelkésítette a nénit. – Még kiabáltabban mondta: mert az a baj, hogy nem hallgathatjátok, mit prédikált Koncz tisztelendő úr... Hát azt tetszett prédikálni, hogy akinek van, az megelégedhetne azzal, hogy tud mit felvenni... A hallgatóságból többen helyeslőleg megjegyzték, szintén jó hangosan: bizony igaza van ennek a papolásnak. Hát így prédikáltam jelentős számú hallgatóságnak a miskolci pályaudvaron.

Legutóbb 1982. január 25-én hívtak Vadászra temetésre. Jakó Lajosné, Lidi néni halt meg 84 éves korában. Mint említettem, másfél évig 127 km-ről, Sárospatakról bejáró lelkész voltam, mert ott foglalt volt a lakás és a porta. Átmeneti otthonom ennél a családnál volt. Ráadásul igen esős időszak köszöntött ránk akkoriban. Még akkor nem volt olyan autóbusz közlekedés, hogy azzal mehettem volna. Kilométereket biciklizve az állomástól, igen gyakran bőrig áztam. Száraz ruhát itt váltottam. Az ázottat szárították, vasalták legközelebbi jöttömig. Pont akkor egy éve halt meg Debrecenben édesanyám, 87 éves korában. Áldott gondoskodásáért Lidi nénit vadászi anyámnak tartottam. A gondnok megszámlolta, 401-en voltunk a temetésén. Megigéző, szokott vadászi rendben kigyózott a fehér havon a fekete tömeg, a templomszögi háztól a dombon lévő temetőbe. „A temetőkertnek helyébe” – ahogyan Vadász szépen mondják. S azt is mondják, hogy „a fenség” miatt innen közelebb van a feltámadás, mint lentebbről. – A temetésen az otthonosságról beszéltem. Váci Mihály ír a „világnyi otthoneremtésről”. Alig van lényegesebb annál, minthogy otthonot találjunk családunkban. Legyünk itthon sok mindennel megáldott hazánkban és a nyugtalan világban.¹⁵

(Közzéteszi: Koncz Gábor)

Jegyzetek

¹ Elhangzott a Sárospataki Öregdiákok Budapesti Baráti Köre 89. klubestjén, 1982. február 26-án, a Hazafias Népfront I. ker. Bizottsága helyiségében. Ez a szöveg a jegyzetek alapján tartott, anekdotikus, szociografikus előadás írott változata. Közreadja a hagyatéék gondozója: dr. Koncz Gábor, e-mail: drgaborkoncz@t-online.hu. Dr. Koncz Sándor (1913–1983) ekkor a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt, Sárospatakon.

² A kérdéskörrel lásd: Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása. In: Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátorajjaújhely, 1995. 183–198. o.

³ Vö: Bojtor István: Misszió a Tiszán innen. Kazinczy Ferenc Társaság, Miskolc, 1996.

⁴ A faluszemináriumról lásd: Bartha Ákos: Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.

⁵ Lásd erről: „Felcsillan a tűz alatti parázs” Koncz Sándor berlini levele, 1937. = Zempléni Múzsza, IV. évf. 4. szám, 2004. tél, 72–75. o.

⁶ 1942-től hitoktató lelkész volt Marosvásárhelyen, innen vezényelték a frontra. A táborigazgatói szolgálatról lásd: Koncz Sándor: Harctéri lelkigondozás (Készült 1944 nyarán). In: Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátorajjaújhely, 2004. 335–344. o.

⁷ Beiktatásának szociografikus megörökítését lásd a posztumusz közleményben: Koncz Sándor: „... két szekér egy vendéggel jött meg...” = *Napút*, 2006. január–február, 102–110. o. A beiktatás rendjét, róla szóló írásokat és tanulmányt is közöl: ...miként a csillagok... Dr. Koncz Sándor emlékére. Szerkesztette: Dienes Dénes. Alsóvadászi Református Egyházközség, 1993.

⁸ Jellemző és jellegzetes prédikációiból válogatást közöl: *Isten országa kincs. Dr. Koncz Sándor igehirdetései*. Szerkesztette: Dienes Dénes. Sárospataki Református Theológiai Akadémia, Sárospatak, 1995. Posztumusz közlésként karácsonyi prédikációi megjelentek a *Napkút Kiadó Sokunk karácsonya* című köteteiben az elmúlt négy év során. Tanulmányaiból, prédikációiból többet közöltek a *Széphalom évkönyv* 15–21. kötetei.

⁹ tszcs = termelősövetkezeti csoport. Utalás az első szervezés időszakára. Beadás = kötelező terménybeszolgáltatás.

¹⁰ A deportálásról lásd: Bank Barbara „Aki nincs velünk, az ellenünk van!” Kitelepített táborok Magyarországon. In: *Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950–1953 között*. Szerkesztette: Eötvös Péter, Hegedűs Hajnalka. Konrad Adenauer Stiftung, 2006; Széchenyi Kinga: *Megbélyegezettek. A kitelepítettek tragédiája*. Kráter Kiadó, Pomáz, 2008.

¹¹ Az ilyen történetekről lásd: Koncz Sándor: *Élettörténet „egyházi” humorban*. = *Napút*, 2005. január–február, 21–31. o.

¹² Ennek egy jelentős részét a család tartós letétbe helyezte a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában, ahol elkülönített gyűjteményként az érdeklődők tanulmányozhatják. Az elhelyezés és feldolgozás a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Szakmai Kollégium 2011. évi döntésével, támogatással valósult meg, amelyért ezúton is köszönetet mondunk! Szakdolgozati témát keresőknek, egyháztörténeti kutatóknak szívesen segít a közreadó, dr. Koncz Gábor.

¹³ 1956-os egyház-politikai törekvéseiről lásd: „Szelíden és rendíthetetlenül” Dr. Koncz Sándor memoranduma 1956. Közli és a bevezető tanulmányt írta: Dienes Dénes. Alsóvadászi Református Egyházközség, 1994.

¹⁴ Lásd: In: *Isten országa kincs. Dr. Koncz Sándor igehirdetései*, i.m. 27–31. o.

¹⁵ Az előadás történetéhez, értelmezéséhez tartozik, hogy az 1980-as évek elejétől egyre gyakoribbá vált a Sárospataki Református Kollégium államosított részeinek visszavételi emlegetése és a kollégiumi rendszer egyházi keretek közötti újraindításának igénye. Az előadásban szereplő, angol nyelvet tanuló diák, a későbbi jeles szociológus, Szász János előszót írt az akkor legépelet változathoz és Koncz Sándor egyetértésével felajánlotta a *Mozgó Világnak*. Az akkori szerkesztő „kádáristának” tartotta a szöveget és nem vállalta a közlést. A mostani publikálással lapunk szerkesztősége Koncz Sándor születésének 100. évfordulója előtt tiszteleg. A centenárium alkalmából rendezendő „Válság és váltság” című konferenciáról lásd a Zempléni Múzsza jelen számának hátlapján lévő hirdetését.

Soós Imre

Fery Antal grafikusművész élete és munkássága

A 20. századi magyar grafika, azon belül az ex libris művészetének stílusteremtő mestere volt Fery Antal. 1908. június 12-én született Szerencsen. A tízgyermekes munkáscsalád számára a Cukorgyár biztosította a megélhetést. A szabadidejében szívesen rajzoló fiatalember 1927-ben a gyár ösztöndíjával kezdte meg művészeti tanulmányait a budapesti Iparművészeti Iskolában. Varga Nándor Lajos professzor szellemi útravalójával ellátva 1935-ben vette át grafikus oklevelét. A következő években alkalmazott grafikai munkákból tartotta el magát: kiállításokat tervezett, üzleti grafikákat készített. Varga Mátyás meghívta őt a Szegedi Szabadtéri Játékok díszletezési munkáihoz.

Fametszetek készítésével mindig szívesen foglalkozott. Ezzel az eljárással főként ex librisek és alkalmi grafikák kerültek ki kezei alól. Első kisgrafikáit 1939-ben készítette. Mire belelendült ebbe a műfajba, kitört a második világháború. Az ex libris gyűjtése stagnált, majd a háború végére teljesen elhalt, az ex libris egyesületek feloszlottak. A művész könyvjegyeivel 1943-ban még szerepelt a Múcsarnok kiállításán, azonban a háború forgószela őt is elragadta, katonai behívót kapott. Grafikus képzése miatt a vezérkarnál teljesített szolgálatot, egyszerű közlegényként térképeket rajzolt. Amikor alakulatát a hadi események miatt Nyugatra telepítették, ő is Németországba került, majd hadifogságba esett. Hazatértekor a megtorlás nem maradt el: bár felróható vétké nem volt, négy esztendeig rendőri felügyelet alatt állt. A megtorlás oka az a két antibolszevista plakát lehetett, amelyeket a negyvenes években készített. Kollektív műteremben dolgozott, hozzá hasonlóan megbélyegzett művészek társaságában, „dekorációs” munkákon. Alkotásjegyzéke az 1944–45. évekből nem tartalmaz kisgrafikát. 1946-ban kilenc, 1947-ben pedig mindössze két ilyen lap került ki kezei közül. Az ötvenes évek elején is csak 1-2 kisgrafikát készített évente.

Másfél évtizedes mozdulatlanság után a Kisgrafika-barátok Köre (KBK) 1959-ben történt megalakulása keltett hullámokat az itthoni kisgrafikai élet állóvizén. A kezdeményezés Réthy István gyűjtő érdeme volt, aki korábban is részt vett az egyik megszűnt egyesület vezetésében. Javaslatát a Fiala Művészek Stúdiójában Stettner Béla grafikus támogatta, aki kommunista párttagsága és művészi tekintélye révén úrrá tudott lenni az alakulási nehézségeken. Jelentkeztek a régi gyűjtők is és a kör első elnökévé Soó Rezső egyetemi tanárt választották. E tisztségben őt később Varga Mátyás, Kossuth-díjas díszlettervező, majd Varga Nándor Lajos, a Képzőművészeti Főiskola grafikai tanszékének vezetője követte. 1978-tól Fery Antal volt a társulás elnöke, amely 1990 óta „Kisgrafika-barátok Köre” Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület néven működik.

Fery Antal kisgrafika-művészi hírneve a hatvanas években a határokon túlra is eljutott. 1960-ban már cikket közölt róla a dán gyűjtők patinás folyóirata, a *Nordisk Exlib-*

ris Tidsskrift, akkor még magyar szerzőtől. A külföldi szerzők érdeklődése is hamarosan megmutatkozott: 1963-ban a római *Exlibris* c. lapban Bono Salvatore méltatta munkásságát, egy hollandiai grafikai újságban pedig Herbert Blokland írt művészetéről. 1962-re a KBK annyira megerősödött, hogy saját folyóirat kiadása is felmerült. Előbb csak szerény, évente háromszor megjelenő néhány oldalon, később 48 oldalas terjedelemben jelentették meg a *Kisgrafika* c. folyóiratot. Említésre érdemes szokás a kisgrafikai folyóiratoknál külföldön is, hogy az előfizetőket évenként grafikai mappával ajándékozzák meg. Fery Antal népszerűségét mutatja, hogy elsőnek adták ki e célra 1962-ben 40 ex librisét tartalmazó mappáját.

1965 júniusában az Országos Széchenyi Könyvtár rendezi meg a művész ex libriseinek kiállítását. Az intézmény ekkor még a Nemzeti Múzeum épületében működött. A 62 mű felsorolását tartalmazó katalógus előszavát maga a művész írta. Ebben mondja el a „fametszet varázsával” való találkozását. Gondolatai közül az alábbi feltétlenül meg szívlelendő: „Gyakorlatból tudom, hogy a leggyengébb ex libris akkor születik, amikor az ember nagyon hallgat a megrendelőre.” Ugyanebben az esztendőben érte őt az a meg-

tiszteltetés, hogy két magyar művész társaságában meghívást kapott a lengyelországi Malborkban megrendezett, sorrendben második nemzetközi exlibris-biennáléra. (Az első ilyen kiállításon magyar művész még nem vett részt.) Ez alkalommal Fery alkotásait együtt állították ki 20 japán és 47 európai művész munkáival. Malborkban csak meghívott művészek szerepelhetnek. A művész e meghívást akkor már 400 darabot meghaladó kisgrafikáinak színvonalával érdemelte ki.

Az exlibris-egyesületek nemzetközi szervezete, a FISAE 1968 júniusában 12. kongresszusát rendezte meg az olaszországi Comóban. A szövetség ez alkalomra először adott ki évkönyvet *Az ex libris művészei* címmel. A világszerte nagy érdeklődéssel kísért kiadványsorozat első kötetében 17 exlibris-művész szerepelt. Hazánkat Fery Antal képviselte. Az exlibris-gyűjtők következő, 13. kongresszusát 1970-ben Budapesten, a Fészek Klubban rendezték meg, amely alkalommal több grafikai kiállítás is nyílt a fővárosban. Ezek egyike, az Ernst Múzeumban rendezett kortárs-kisgrafikai kiállítás főrendezői tisztét Fery Antal látta el, nagy szakmai tudással, kiváló ízléssel, nagyban hozzájárulva ezzel a népes nemzetközi találkozó sikeréhez. Mindezek visszhangjaként a külföldi exlibris-újságok éveken át a budapesti kongresszust tekintették mércének a további évek hasonló találkozóinak megítélésében.

1973 szeptemberében Tokajban nyílt kiállítása. 1974-ben a belgiumi *Graphia* folyóirat ismertette műveit. 1978-ban a *Kisgrafika* 2-3. számában Semsey Andor köszöntötte a 70 esztendőös Fery Antalt. A születésnap alkalmával nyílt meg Szerencsen, a Rákóczi emléket idéző vár helyreállított szárnyában a művész nagyszabású kiállítása, amely mintegy összefoglalását adta kisgrafikai művészetének. (A szerencsi Zempléni Múzeumban található az ország csaknem teljes Fery-gyűjteménye.) Az 1988-ban nyolcvanadik születésnapját megért művész külföldi népszerűségének hullámai Portugáliáig eljutottak. Ekkor jelent meg a neves portugál szakíró és könyvkiadó, A. M. da Mota Miranda akkorra már hat kötetesre bővült enciklopédiájának újabb kötete, amelyben Fery Antal munkásságának francia nyelvű ismertetése is olvasható, 23 kisgrafikájának bemutatása mellett. Ő az első magyarországi grafikus, aki ebben az illusztris sorozatban szerepel.

A művész életpályájának áttekintése után most munkásságának összefoglalását, értékelését várja az olvasó. Ennek az igénynek megfelelni nem kis feladat, hiszen a művész kisgrafikáinak száma jóval meghaladta a 2000 darabot. Mindezek kiegészítéséül rá kell mutatnunk témaválasztásának gazdagságára, ugyanis ex librisein és alkalmi grafikáin életünknek, kultúránknak úgyszólván minden jelensége visszhangot kap. A jobb áttekintés érdekében megkíséreltük a lapok témánkénti megosztását: 1. A történelem nagyjai, írók, művészek arcképei; 2. műemlékek, nevezetes épületek; 3. szőlős-boros ex librisek; 4. természeti értékeink, fák, virágok, 5. minikönyvek.

1.) *A portré fába metszése*, egy-egy író, művész arcvonásainak a tenyérnyi ex libris felületén való meggyőző megjelenítése a szakma legnehezebb feladatai közé tartozik. Fery Antal fél évszázadon át metszette fába a magyar költészet nagyjainak arcvonásait Csokonaitól néhai jó barátjáig, Berda Józsefig. Kodály Zoltán portréi mellett a zene számos kiválósága, így Erkel, Liszt, Bartók, Bach, Haydn, Mozart, Wagner arcvonásait is megörökítette egy-egy zenekedvelő gyűjtő részére készült „ex musicis” lapján. A magyar képzőművészeknek valóságos „képzeletbeli múzeumát” alkotta meg Csontváry, Egry, Koszta, Kós Károly, Aba-Novák stb. arcképeivel. Hollandiában is elismeréssel méltatták Rembrandt-portrés ex libriseit. Van Gogh-ot idéző több fametszete az amszterdami Van Gogh Múzeumba is bekerült. Fery Antal külföldi népszerűségét elsősorban portrés ex libriseivel szerezte meg. A gyűjtők Európa több országából rendszeresen keresték meg őt felkérésükkel, hogy az irodalom, zene világszerte megbecsült nagyjainak arcképét vésse leendő ex librisük nyomódúcaira.

2.) *Műemlékeink*, hazánk múltjának élő tanúi ugyancsak gyakran megjelennek a művész grafikáin. Ezek közül is előszeretettel metszette fába a szülőföld nevezetességeit: a szerencsi Rákóczi-vár, az ottani református erődtemplom puritán formáit fényképnél meggyőzőbben idézve elénk. Egész kiállításra valót tesznek ki ezek a lapjai, amelyek között olyan gyöngyszemek találhatók, mint az ócsai, a gyöngyöspatai templom, a margitszigeti Szent Mihály kápolna. Egyedülálló a művésznak az a fametszet-sorozata, amely a magyarországi könyvtárak (debreceni, sárospataki, egri, kalocsai, gyöngyösi stb.) épületeit népszerűsíti.

3.) *A szőlős és boros ex librisek* hazánk határain kívül is, Európa valamennyi bortermelő országában népszerűek. Az ilyen témájú kisgrafikákról Olaszországtól Hollandián át Dániáig több pompás kiállítású kötet jelent már meg, s ezekből Fery Antal művei nem hiányoznak. Az európai szőlős-boros exlibris-termésről Lucas Cranach születési helyén, a németországi Cronach város könyvtárában már két ízben rendeztek nagyszabású ki-

állítást, a művész lapjainak jelenlétével. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum ilyen témájú kisgrafika-gyűjteményének alapját 1969-ben a magyarországi születésű, s a lengyelországi Tarnow-ban élő Lippóczy Norbert agrármérnök vetette meg, 800 darabból álló adományával. 1984-ben e gyűjtemény 3500 darabos katalógusában Fery Antal munkásságát 107 kisgrafika képviselte, amely az abban szereplő több száz európai művész között a legnagyobb számú alkotás.

4.) *Természeti értékeink*, fák, virágok, kertek idéződnek emlékezetünkbe leglíraibb hangulatú lapjain. 1981 óta alkotásjegyzékében egyre több olyan alkotás szerepel, amelyen valamelyik botanikus kert vagy arborétum neve látható, a tájra legjellemzőbb fa vagy növény levelének, virágjának ábrázolásával. Ezeken az alkalmi grafikákon az ex libris mintájára „ex herbario” (magyarul: növénygyűjteményéből) szavak szerepelnek. Szép formájú fügefalevelet látunk a Gellérthegy növényi értékeit figyelmünkbe ajánló lap díszeként. Egy másik metszeten a Városligeti tó partján élő mocsári ciprus ága jelképezi e nagy múltú parkot. A lipótvárosi Bazilika mellett egy Kínából származó ritka fa él, a neve: kínai susogófa. Ennek virágzó ága látható az „Ex herbario Szent István tér” feliratú fametszeten. Ugyanilyen szépséges jelképek díszítik a Tabán, Népliget, Vérmező, Múzeumkert értékeit megőrző lapokat. Nem hiányoznak a sorozatból az arborétumok sem. Egy fenyőtobozos lap az alcsúti, egy égerleveles grafika pedig az erdőtelki arborétum meglátogatására csábítja a nézőt. „Szent Margit sziget - az első magyar kertművészeti emlék, 1251” hirdeti egy grafika. Ezen a domonkos apácák ruhájában a sziget névadója látható, kezében zsoltáros könyvvel, liliummal. A mintegy 40 lapból álló sorozatban „In memoriam” lapok emlékeztetnek a botanika jeles művelőire.

5.) *Minikönyvek*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztályán 1980-ban minikönyv sorozat indult a magyar szellemi élet nagyjairól, s idővel három kötet látott napvilágot. A könyvecskék szövegének válogatását Bottyán János végezte, a fametszetű illusztrációkat Fery Antal készítette. Az első kötet Bethlen Gábor fejedelem születésének 400. évfordulójára jelent meg, a következő Arany János halálának 100. évfordulójára 1982-ben, a harmadik Kőrösi Csoma Sándor születésének 200. évfordulójára, 1984-ben.

1993 márciusában a 85 esztendő, de szellemi erejének teljes birtokában levő Fery Antalt váratlanul fellépett betegség verte le lábáról. Életének utolsó hónapjaiban munkásságáért megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét. 1994. június 30-án csendben elszenderedett. Személyében a mai magyar kisgrafika művészet legnagyobb, stílussteremtő mesterét veszítettük el, aki több ezer darabot kitevő alkotásaiban a magyar művelődés grafikai enciklopédiáját alkotta meg. Remek fametsző volt. Ez volt számára a fő megnyilatkozási forma, bár rajzban, akvarellben, sőt mozaik-képekben is maradandót alkotott. Grafikai lapjait a biztos kézjárás mellett pözmentes hazaszeretete, meleg embersége és ritkán megmutatkozó, fanyar humora tette olyan jellegzetessé, hogy a világ gazdag exlibris-terméséből is kiviláglanak alkotásai.

Haffner Anikó

Színésznők közéleti szerepben

Életutak a 20. századból

A politikára, társadalmi életre hatni vágyó, a férfiak döntéseit megváltoztatni képes nő modellje már Arisztophanész drámáiban megjelenik (*Lüszisztraté, A nők ünnepe, A nőuralom*) – miközben nők színpadon nem léphettek fel. Tanulmányomban 20. századi színésznők közéleti szereplését vizsgálom, bemutatva azokat a kivételes társadalmi mobilitást példázó karriereket, amelynek révén politikai tényezővé válhattak. A három pályakép jól példázza, hogy a hatalom, akár kommunista eszmén, akár populista ideológián, akár monarchikus államformán alapult, felismerte és céljai érdekében felhasználta azt a lehetőséget, amelyet a művésznők személyisége, karizmája magában hordozott.

Madame Mao, a „vörös császárnő”

Csiang Csing 1914-ben született a kelet-kínai Santung tartományban található Csucseng városában, Li Jün-ho néven. Édesapja harminc évvel volt idősebb az édesanyjánál, és hatéves korában elhagyta őket. Ezután anyja prostitúcióra kényszerült, őt pedig nagyszülei nevelték. Tizennégy éves korában megszökött egy utazó színtársulattal, s mivel nagyszülei látták, hogy a színészi pálya melletti elköteleződése megingathatatlan, megengedték neki, hogy beiratkozzon a színészakadémiára. Az iskola 1930-ban bezárt, és ekkor, tizenhat évesen, engedve a nagyszülői nyomásgyakorlásnak, férjhez ment, de házassága csak néhány hónapig tartott. A válás után a egyetemen tanult tovább, ahol a színház mellett a kommunista eszmék is megérintették. Sanghajban kezdte színészi karrierjét, és itt már aktív politikai tevékenységet folytatott. Rendszerellenes darabokban lépett fel, kormányellenes szórólapokat osztogatott, e tevékenységéért 1934-ben három hónap börtönbüntetésre ítélték. Legnagyobb színházi szerepe Ibsen Nórája volt, amely a kritikusok körében is elismertté tette, és amely számos filmes felkérést hozott számára.¹ 1937-ben a japánok elfoglalták Sanghajt, és az ekkor már Lan Ping művésznevet viselő színésznő Jenan városában folytatta karrierjét. Itt ismerkedett meg 1939-ben a harmadik házasságában élő, nyolc gyermekes kommunista pártvezérrel, Mao Ce-tunggal, akivel hamarosan házasságot kötött, és aki a Csiang Csing nevet adta neki. A gyönyörű, hajlékony termetű, kellemes hangú, még a kommunista egyenruhában is vonzó színésznő Mao minden előadásán megjelent, az első sorban foglalt helyet, onnan tette fel rajongva a kérdéseit Maónak, így vetette észre magát a pártvezérrel.²

Mao a „kulturális forradalom” megindításával juttatta politikai szerephez feleségét. A mozgalom azon az ideológián alapult, hogy a kultúra akkori vezetői, képviselői a Mao Ce-tung-i eszmékkel ellentétes irányvonalat képviselnek. A valódi cél az ő felszámolásuk volt, bár névleg a városi és falusi lakosság közötti különbségeket akarták csökkenteni,

megszüntetve a még meglévő feudális, kapitalista viszonyokat. Amikor Mao harmadik feleségétől elvált, és feleségül vette Csiang Csinget, a párt vezetői kikötötték, hogy nem szólhat bele a politikába, így művészeti kérdésekkel foglalkozott, és egyre nagyobb befolyásra tett szert. Vezette a párt propagandaosztályának filmrészlegét, majd a kulturális minisztériumban foglalkozott filmügyekkel, és 1964-től már ő irányította a kínai színpadi művészetet.³ Kínában 1966. május 16-át tekintették hivatalosan a kulturális forradalom kezdetének, amikor a Kínai Kommunista Párt Politikai Bizottsága megvonta a bizalmat a kulturális ügyekért felelős Peng Csentől, és új, később a „négyek bandája” néven elhíresült kulturális forradalmi csoportot hozott létre. Tagjai Mao bizalmas belső köréből kerültek ki, Csiang Csing mellett Csang Csun-csiao, Van Hung-ven és Jao Ven-jüan.⁴

Kínában évszázadok óta a színház volt a legnépszerűbb műfaj, az irodalomnál és a filmnél is nagyobb hatással bírt az emberekre. Gazdag színházi élet virágzott Kínában egészen 1964-ig, történelmi drámákat, klasszikus operákat, daljátékokat, táncjátékokat adtak elő a sajátos színészi technikával dolgozó kínai színészek. Sokuk már gyermekkorától egy-egy speciális szerepkörre készült, sokrétű mozgáskultúrát sajátított el. A „kulturális forradalom” jegyében a klasszikus darabok előadását megtiltották. A „forradalmi színház” lényege az volt, hogy a szereplőkben a tömegek magukra ismerjenek, parasztokat, munkásokat, katonákat ábrázoltak hősként, az osztályharc győzteseként. Mivel a propaganda-jellegű darabok művészileg nem képviseltek magas színvonalat, a hagyományos színházzal nem vehették volna fel a versenyt. A hagyományos színház és színjátszás bírálata felszámolással végződött. A színészeket falura küldték, hogy a kemény fizikai munka a világnézetüket is átalakítsa.⁵

A szocialista nevelés eszközeiként tekintették az operát is. Csiang Csing „forradalmi mintaoperákat” hozott létre azzal a céllal, hogy Mao tanításait közvetítse.⁶ Kevés ilyen képződmény jött létre, és évente csupán három-négy előadássorozatot tartottak, olcsó belépőjegyekkel. A nők az eddigi kínai színjátszás hagyományaival ellentétben nagyobb, fontosabb szerepet kaptak ezekben a darabokban, amit Baracs nem kizárólag a női egyenjogúság fejlődési jelének tulajdonít, hanem Csiang Csing hatalmi törekvéseinek is. Szerinte a női vezetők erőnyeit kívánta hangsúlyozni, felkészítve a népet arra, hogy Mao utódjával fogadják el őt.⁷ Ezt támaszthatják alá a magasztaló cikkek Lu és Vu császárnőről, akik férjük halála után kerültek trónra.⁸ Mao a művészet minden formáját feudális, kapitalista elemnek minősítette, számos műemléket, városfalat, diadalívet, ősi templomokat, síremlékeket leromboltatott. A „kulturális forradalom” támadást indított az egész értelmiség ellen. Sokakat letartóztattak, átnevelő iskolákba vagy falura száműzték, az alkotó-és kutatómunka minden lehetőségét megszüntették. A főiskolákon és az egyetemeken öt-hat évig nem is volt oktatás.⁹ A régi könyvek terjesztését betiltották, az a néhány könyv, festmény és dal pedig, amely ebben az időben született, Mao eszméit hirdette, mind őt dicsőítette.¹⁰

A személyi kultusz Mao mellett Csiang Csinget is érintette. Az újságok minden tevékenységéről beszámoltak, hívei a „forradalom irodalmi és művészeti zászlóvivőjének” tekintették, Dantéhoz (!) hasonlították. 1967-ben tagja lett a Kínai Kommunista Központi Bizottságának, majd 1969-ben a KKP először választott be politikai bizottsági tagjai sorába két nőt, Je Csünt, Lin Piao hadügyminiszter feleségét és Csiang Csinget.¹¹ Később, amikor Mao a betegsége miatt a háttérbe vonult, Csiang Csing az ő nevében lépett fel, tárgyalt államfőkkel, fogadott külföldi vendégeket.¹²

Az özvegyet Mao halála után, 1976-ban letartóztatták. 1980. november és 1981. január között folytatták le a „négyek perét”, amelyben a kulturális forradalom zászlaja alatt elkövetett szörnyűségekért Csiang Csinget először halálra ítélték, majd büntetését életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták.¹³ Őt és társait többek között bűnösnek találták „mintegy 730 ezer üldözésében és 35 ezer halálba kergetésében”.¹⁴ Madame Mao így védekezett: „Mao elnök kutyája voltam. Akire ráuszított, azt megharaptam.”¹⁵ Mao valóban hamar ráunt a feleségére, külön rezidenciára költözött, és csupán kihasználta a rendkívül gyenge idegállapotú Csiang Csinget. Chang-Halliday szerint egyenesen koncként dobta az őt követő hatalom vezetői elé, amikor is élete utolsó szakaszában a saját hátralévő idejének nyugalmáért, biztonságáért felajánlotta a felesége és a „négyek bandájának” másik három tagjának életét.¹⁶ Csiang Csing 1984-ben az egészségi állapota és kora miatt a börtönt elhagyhatta, otthonában élt házi őrizetben, mígnem 1991-ben öngyilkosságot követett el.

Evita Perón, az „argentin szivárvány”

Maria Eva Iburguren Duarte 1919. május 7-én egy argentin kisvárosban, Los Toldosban született házasságon kívüli, törvénytelen gyermekként. Édesapja Juan Duarte földbirtokos már házas volt, amikor beleszeretett egyik háztartási alkalmazottjába, Evita édesanyjába, és öt gyermekük született. Bár apjuk nem hagyta el az első feleségét, és az abból a házasságból született gyermekeit, mégis gyakran felkereste második családját is, ezért a gyermekek kötődtek apjukhoz. Juan Duarte korai halálát követően azonban a felesége még azt sem engedte meg, hogy a temetésen elbúcsúzzanak tőle, ez a korán elszenvedett érzelmi sérülés, és a nyomorban, megaláztatásban töltött gyermekkor magyarázhatja későbbi ellenszenvét, amelyet a középosztállyal és az arisztokráciával szemben érzett. Már iskolás korában vonzódott a színpad, a mozi iránt, filmszínésznő szeretett volna lenni. „Minden lehető alkalommal szavalt, és valósággal megmámorosodott az előadott versektől és színdarab-részletektől. Akik ismerték, tanúsították, hogy rendelkezett bizonyos mérsékelt tehetséggel, és szívesen hallgatták.”¹⁷

Tizenhat éves korában Buenos Airesbe költözött, ahol kisebb szerepekben tűnt fel, majd egy rádiójátékban kapta első főszerepét, és ez hozta meg számára az országos ismertséget. 1942-től rádiós műsorvezetőként dolgozott, az egyik legjobban fizetett szakember volt az országban. Szorgalmasan dolgozott, ambiciózus és nagy akaraterővel bíró természete, szépsége és a kritikák által is elismert tehetsége már Perónnal való találkozása előtt megalapozták a karrierjét.

1944-ben, egy jótékonyági gálán találkozott az akkor hadügyminiszterként és alelnökként tevékenykedő Perónnal, erről Evita így írt halála előtt megjelent önéletrajzában: „Odaálltam mellé. Talán ez terelte rám a figyelmét, és amikor odafigyelt rám, megszólaltam és beszéltem, amilyen jól csak tőlem telt: Ha Ön, ahogyan mondja, a nép ügyét a sajátjává tette, akkor én, bármilyen nagy legyen is az áldozat, soha nem fogok elmaradni Ön mellől, amíg csak élek.”¹⁸ Perón később azt állította, hogy nem a színésznő szépsége, hanem a jósága varázsolta el őt. Hamarosan összeköltöztek, de Perón tisztársai társadalmi rangján alulinak tartották a rendezetlen kapcsolatot. A Perón körül formálódó szimpatizáns tábor azonban örült, hogy vezérük közülük, a szegények közül választott társat magának.

Perón a hatalom megszerzésében a munkásokra támaszkodott. Az ebben rejlő lehetőséget felismerve rengeteg reformot hajtott végre a helyzetük javítására, nyolc órás munkaidőt, pihenőnapot, orvosi segílyt, szociális juttatásokat, nyugdíjat vezetett be.¹⁹ Népszerű lett a munkások körében, azonban ellenségeket szerzett a vállalkozók, az arisztokrácia tagjai között. Farrell elnök bejelentette, hogy egy éven belül választásokat tartanak. A kormány politikusai úgy gondolták, hogy az ellenzék megosztása érdekében Perónt el kell távolítani a hatalomból, így könnyebben köthetnek kompromisszumot az ellenzék nagy részével. Még akkor sem ismerték fel a munkások tömegében rejlő erőt. Lemondatták és letartóztatták Perónt. Ekkor Evita szervezkedésbe kezdett. Gyárról-gyárra járva mozgósította a tömeget, népszerűsítette Perónt és politikáját, munkáját, amelyet a nép érdekében, az ő jólétükért folytatott. Perónt szabadlábra helyezték, és 1945. október 21-én titokban összeházasodtak. Az ezt követő időszak az elnökválasztásra való felkészülésről szólt, és ebben Evitának komoly szerep jutott. Fáradhatatlanul agitált, dolgozott, színészi karrierjét feladva Perón népszerűsítése, a peronizmus elterjesztése lett az életcélja. Kampányuk Perón kétségtelenül karizmatikus vezetői személyiségére épült. A peronizmus populista politika volt, széles tömegek számára adta meg a politikába való beleszólás lehetőségét, ideológiai alapját a juszocializmus adta, amelynek középpontjában a társadalmi igazságosság állt. Később Evita jótékonyági tevékenységéről ezt mondta: „Nem filantropia, nem karitás, nem alamizna, nem is társadalmi szolidaritás {*ti. amit az alapítvány és ő végez*} (...) hanem egyszerűen igazságosság. Az alamizna és a jótétemény számomra a gazdagság kérkedése és a szegények megalázásának eszköze (...) Amit én teszek, az nem más, mint visszaadom a szegényeknek (...) amit tőlük igazságtalanul elvettek.”²⁰ Jól felépített programjuk eredményeképpen 1946. február 24-én Perón megnyerte az elnökválasztást. A peronizmus bázisa az 1946-ban alapított Peronista Párt volt, párhuzamos szervezete pedig az Eva Perón által vezetett Peronista Női Párt, amely elsősorban társadalmi és karitatív feladatokat látott el. Bár hangsúlyozta, hogy fontos a nők részvétele a politikai életben, mégis másodlagos szerepet szánt neki a hagyományos női szerepek mellett, mint a családi otthon, anyaság és nemzetfenntartás. Evita többször kiemelte, hogy ellene van a feminista törekvéseknek, véleménye szerint a nő ne vállaljon férfiszerepeket, teljesítse ki önmagát a támogató női feladatokban. Felismerte azokat a társadalomban végbemenő változásokat, amelyek a nők fokozottabb társadalmi szerepvállalásához vezettek, kiállt a női jogok szélesítéséért, ennek egyik eredményeként 1947-ben törvénybe iktatták a nők választójogát. Az ötlet bevált: a következő elnökválasztáson, 1951-ben, a Perónra szavazók több mint fele nő volt.

Evita nem a hagyományos értelemben vett first lady feladatokat látta el, a protokolláris rendezvények háziasszonyi szerepe és a karitatív tevékenységek mellett képességei és motivációja alkalmassá tették a női vezér, a teljes értékű vezetőtárs feladatkörének betöltésére is. Míg Perón irányította az ország politikai életét, addig az ő feladata volt a szociálpolitika, a kultúra, a nőkérdés. Horváth Gyula szerint a források igazolják, hogy elhivatottságot érzett a népe iránt, színészi képességei, karizmája és ambíciója mellett ez készítette folyamatos, élete vége felé már pihenőnap nélküli napi sokszor húsz órás munkára.²¹ 1948-ban létrehozta a María Eva Duarte de Perón alapítványt, ez 1950-től Eva Perón-alapítványként működött, amely karitatív tevékenységek mellett kórházak, iskolák, árvaházak építtetésével, fenntartásával, hátrányos helyzetű fiatalok iskoláztatásának segítségével, szociális kérdésekkel foglalkozott. Argentínát és Perónt képviselve több

európai országba eljutott. Járt Spanyolországban, Rómában, Franciaországban, Svájcban, találkozott Franco tábornokkal, XII. Pius pápával, Charles de Gaulle-lal. Az európai körútról tudósító *New York Times* újságírója szerint a beszédei okosan voltak megírva, és bár a stílusa kissé színpadias volt, fellépései sikert arattak. Rómában pl. 600 fős női hallgatóságnak próbálta elmagyarázni, hogy küzdjenek a jogaikért.²² Evita teljes jogkörrel képviselte az elnököt, „a legmagasabb, hivatalos politikába is beleavatkozott. Bőröndjében nagyvonalú kölcsönszerződéseket hozott magával, amelyekre már epedve vártak Franciaországban.”²³

A hívei, a munkástömegek körében olyan népszerűsége tett szert, amely még Perónéval is vetekedett, ő azonban ezt ügyesen kihasználta a peronizmus javára, segítette az „Evita-kultusz” kibontakozását. A média eszközeit felhasználva minden közszereplését megismerhették, a rádió, a televízió, az újságok közvetítették beszédeit. 1953-ban olyan ábécés-könyvet adtak ki, amely „e” betűvel kezdődött (!), sugallva, hogy a gyermekeknek az ő nevét kell elsőként megtanulniuk. Megkapta a Nemzet Szellemi Vezetője címet. Egyre többen szinte szentként tisztelték, és bár a Vatikán elutasította a hivatalos kérést a szentté avatására, sokak számára Santa Evita maradt.²⁴ 1951-ben a Peronista Párt őt jelölte alelnöknek, de ezt a felkérést már nem fogadhatta el, mert egy évvel korábban rákot diagnosztizáltak nála. Meggyengült egészsége és súlyos fájdalmai ellenére részt vett az elnökválasztási kampány eseményein, Perón mellett agitált, kérte a híveit, hogy védjék meg Perónt. „Nem Perónra szavazni (...) hazaárulás.” – mondta.²⁵ 1952. július 26-án, 33 évesen elhunyt.

Életét könyv, film, musical formájában is feldolgozták, őt tartják a legismertebb argentin személyiségnek, az argentin szociális minisztérium épületében 31 méter magas, 24 méter széles és 15 tonnás portré őrzi emlékét.

A történelem olykor megkísérli megismételni önmagát. 1955-ben Perónt lemondásra szólították fel és száműzték Argentínából, és csak 1973-ban tért vissza. Panamában megismerkedett María Estela Martínez argentin táncosnővel, akinek Isabel volt a művészneve, és eleinte magántitkárként, majd 1961-től feleségként élt Perón mellett. A választásokon már alelnök-jelöltként indult, s bár ők nyerték a választásokat, a kormányzásra nem sok idejük maradt. Perón egészsége megrendült és 1974-ben elhunyt. Isabel vette át a hatalmat, mert az alkotmány szerint az elhalálozott elnök helyébe az alelnök lépett, és csaknem két éven át, 1976-ig ő volt Argentína elnöke. Sem karizmája, sem tehetsége nem volt Evitához fogható, nem élvezte a peronista tábor támogatását sem. 1976-ban aztán katonai hatalomátvétel történt, Isabelt házi őrizetbe helyezték, és csak 1981-ben engedélyezték neki, hogy Spanyolországba távozzon.

Grace Kelly, a hollywoodi-monacói hercegnő

Grace Patricia Kelly gazdag, elismert család harmadik gyermekeként született 1929. november 12-én Philadelphiában. Édesapja, John Brendan Kelly ír származású volt, evezősként három olimpiai aranyérmét nyert, majd téglagyárat alapítva hatalmas vagyont tett szert, később politikai szerepet is vállalt, a Demokrata Párt tagjaként jelöltette magát a philadelphiai polgármesteri címre, és csak néhány szavazattal maradt alul. Édesanyja a gyönyörű, német származású Margaret Katherine Mayer sportoló karrierje után a koedukált Philadelphia Egyetem első női atlétikaedzője lett. Négy gyermekük közül Grace volt

a leggyengébb és a legérzékenyebb. Míg testvérei jeleskedtek a sportok terén, addig ő szívesebben játszott szerepjátékokat a szobájában a babáival. Gyakran volt beteg, asztmás rohamai, hosszú lábadozásai, túlérzékenysége szokatlan volt a szívós, erős, kitartó, bátor Kelly családban. Rövidlátása miatt tizenkét éves korában szemüveget kapott, ami még tovább fokozta önbizalomhiányát.²⁶ A szülők sokat vártak gyermekeiktől, sportolói, hivatásbeli és magánéleti sikereket, egyedül Grace-ről nem feltételezték, hogy bármely téren kiugró teljesítményre lenne képes.

Grace számára megszokott volt, hogy egész életében szülei szeretetéért, elismeréséért küzdött. Testvéreivel együtt szigorú katolikus neveletésben részesült, és a társasági érintkezés minden szabályát megtanulta híresen jó ízléssel rendelkező édesanyjától. Az iskolában szófogadó, engedelmes, zárkózott, jó tanuló kislánként ismerték, akinek azonban a reáltárgyak komoly nehézséget okoztak. Nővérei tagjai voltak a diákszínjátszó körnek, így ő is követte őket, és itt először ért el sikert, a *Fáklyavívők* című előadásban nyújtott alakításáról a helyi sajtó is említést tett. A rokonai közül George Kelly, a nagybátyja állt hozzá a legközelebb, aki színdarab- és forgatókönyvíróként legalább olyan ismert volt, mint Jack Kelly, Broadway-sikerek sora fűződött a nevéhez. Homoszexualitása miatt ő éppoly kívülálló volt ebben a családban, mint a túlérzékeny Grace. A nagybácsi segített meggyőzni a szüleit arról, hogy engedjék az általa olyan vágyott pálya felé, így 1947-ben beiratkozhatott a Színművészeti Akadémiára New Yorkban.²⁷ Itt másodévesként beleszeretett Don Richardsonba, a nála kilenc évvel idősebb tanárába. Rajongása odáig fokozódott, hogy bemutatta a családjának az épp válófélben lévő, zsidó származású férfit. A szülei kegyetlen bosszút álltak, amiért megszegte a család íratlan szabályait, fogadták, majd csúnyán megszegényítették szerelmét. A kellemetlen incidens után Grace eltávolodott a férfitől, engedve a családi nyomásnak.²⁸ Édesapja szeretetére szomjazva ezután is idősebb férfiak iránt vonzódott, a *Déliidő* forgatásakor romantikus kapcsolatba került Gary Cooperrel, a *Gyilkosság telefonhívásra* felvételein Ray Millanddal, a *Toko-Ri hídjá* forgatása alatt pedig William Holdennel. Ők mind jóval idősebbek voltak nála, és mindannyiuknak volt felesége. Így e viszonyok rövid életűek voltak. 1955-ben Oleg Cassini divattervezővel esett szerelembe, aki elbűvölte figyelmességével, kedvességével, jó neveltetésével, intelligenciájával és érzékiségével, de Grace szülei ezt a kapcsolatot sem támogatták a férfi múltja miatt, a két válás, az ortodox vallás és a két gyermek túl sok volt számukra.

A színésznövendék Grace modellként dolgozott, majd két év iskola után apróbb színházi szerepeket kapott. Első filmszerepét 22 éves korában játszotta, a *Tizennégy óra* című filmben. Filmszínésznői karrierje mindössze öt éven át tartott, 1951 és 1956 között, ám e rövid idő alatt 11 játékfilmben játszott. A *Mogambo*-ban nyújtott alakításáért elnyerte a legjobb női mellékszereplőnek járó Golden Globe-díjat, a *vidéki lány* főszerepéért pedig a Golden Globe mellett az Oscar-díjat is. Alfred Hitchcock először a *Gyilkosság telefonhívásra* című filmjében dolgozott vele, és onnantól mint múzsájára tekintett rá. Grace két további Hitchcock-filmben szerepelt (*Hátsó ablak*, *Fogjunk tolvajt*), később a rendező a *Marnie* főszerepére is őt kérte fel, de ezt már hercegnőként vissza kellett utasítania. Nem csupán a rendezők szerettek Grace-szel dolgozni, partnerei és a stáb is kedvelték kedvessége, profizmusa, allűröktől mentes viselkedése miatt.

Rainer monacói herceggel 1955 tavaszán ismerkedett meg. Részt vett a Cannes-i Filmfesztiválon, és beiktatott a programjába egy látogatást a hercegi palotába. Megismer-

kedésük rosszul kezdődött, mert a *A vidéki lány* délelőtti sajtótájékoztatója elhúzódott. Ráadásul a herceg megváratta őt, két órát késett, mialatt Grace megnézte a palotát, majd amikor az uralkodó végre megérkezett, annyira szimpatikusnak találta, hogy újból megtette vele ugyanazt a sétát.²⁹ Rainer így emlékezett vissza első találkozásukra: „Nehéz lett volna nem észrevennem, hogy Kelly kisasszony nagyon szép. De azt hiszem, sokkal inkább más tulajdonságaival vett le a lábamról. Meghatott a fiatal sztár érettsége és frissessége, műveltsége és érzékenysége. A könnyelműségnek nyomát sem lehetett benne felfedezni.”³⁰

Levelezni kezdtek, és ugyanezen év decemberében Rainer New Yorkban megkérte a kezét. A romantikus tündérmese háttérében azonban a szálakat különböző érdekek, hatalom és pénz mozgatták. III. Rainer a Grimaldi-dinasztia sarja volt. Családja a XIII. századtól uralkodott Monacóban. Bár 1793-ban Franciaországhoz csatolták, Napóleon bukása után a Grimaldi-család visszakapta a birtokát. Az első világháborút követően, 1918-ban Franciaország és Rainer dédnagyapja, Albert herceg egyezséget kötöttek abból a célból, hogy Monaco soha ne kerülhessen idegen kézre, így ha nem születne trónörökös, Monaco elveszítene függetlenségét, és francia tulajdonná válna.³¹ A monacói nép számára fontos volt, hogy Rainer végre feleséget találjon magának. Ám a leendő arának több követelménynek meg kellett felelnie. A herceg évek óta viszonyt folytatott az elvált Giselle Pascal francia színésznővel, a Grace-el való első találkozásáról épp azért késett, mert vele ebédelt. A színésznő többször is kérvényezte a házassága érvénytelenítését, de nem ez volt az egyetlen ellene szóló érv. Háromszor esett át hivatalos orvosi vizsgálaton, de minden alkalommal meddőnek találták. Szakításuk után azonban férjhez ment, és hamarosan gyermeke született.

Nyomás nehezedett Rainerre Arisztotelész Onassis részéről is, aki kora egyik leggazdagabb embere volt, és tőkéjének jelentős részét Monacóban fektette be.³² A görög származású multimilliomos 16 évesen menekülni kényszerült szülőföldjéről, Szmirnából, amelyet a törökök 1922-ben visszafoglaltak a megszálló görögöktől, és koldusszegényen érkezett Argentínába. Néhány év alatt hatalmas vagyona tett szert, hajótársaságot alapított, a második világháború pedig még nagyobb gazdagságot hozott számára. „A hitleri haditengerészet torpedói elkerülték az Onassis hajókat (...) E különös véletlen az amerikai belső elhárítás, a Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) figyelmét sem kerülte el. Az FBI abból indult ki, hogy Onassis argentin állampolgár, és noha Argentína formailag semleges volt, Perón diktatúrája idején a náccikkal rokonszenvezett.”³³ Onassis ellenőrzése alá került a Monte-Carlo játékkaszinó, amely Monaco bevételének legnagyobb részét szolgáltatta. A világ figyelmét a hercegségre kellett irányítani. Onassis Eva Peron példáját látva megérezte, hogy milyen befolyással bír egy színésznő-első asszony karakter egy egész társadalomra. Az ő ötlete volt, hogy hollywoodi színésznőt ültessen a hercegi trónra. Szóba került Marilyn Monroe, Deborah Kerr, Eva Marie Saint és Natalie Wood is.³⁴

Grace Kelly, aki a személyes találkozásuk alkalmával kellemes társaságnak bizonyult, tökéletesen alkalmasnak látszott erre a szerepre. Elegáns és magabiztos volt, jó neveltetést kapott, kitartó és pontos volt a munkájában, türelmesen, empatikusan viszonyult a környezetéhez. Színésznői évei felkészítették őt arra az életre, amelyben minden öröme és bánata közüggé vált, a nyilvánosság előtt zajlott. Fesztelenül mozgott a kamerák, fényképezőgépek előtt, kommunikációját, testbeszédét tudatosan használta, céljainak megfelelően. A találkozásuk után a herceg megnézte néhány filmjét, és úgy döntött, hogy

Amerikába utazik, felkeresi őt. 1955 decemberében Francis Tucker atyával, aki a királyi család főkaplánya, a herceg személyes gyóntatója és tanácsadója volt, meglátogatta Grace-t és családját Philadelphiában. A színésznő épp Molnár Ferenc *Hattyú* című színdarabjának filmes változatát forgatta. Alexandra hercegnőt alakította, akit a trónörökös-höz akar hozzáadni a családja, s bár szerelmes lesz egy másik férfiba, áldozatra készen a trónt, a hatalmat választja. Miután két kényes kérdést rendeztek – Grace-nek át kellett esnie egy orvosi vizsgálaton, hogy meggyőződhesse a termékenységéről, Jack Kelly-nek pedig kétmillió dollár hozományt kellett fizetnie –, 1956. január 6-án a Waldorf-Astoria hivatalos bálján bejelentették az eljegyzésüket.³⁵ A herceg azt is feltételül szabta, hogy Grace mondjon le a filmezésről, színészi karrierjéről. Így Grace, utolsó filmjének (*Felső tízezer*) befejezése után, elhagyta New Yorkot. Cannes kikötőjében Rainer ötezer alattvalója kíséretében fogadta hercegnőjét. A polgári esküvőt 1956. április 18-án tartották a monacói palota tróntermében. Grace-nek a Metro-Goldwyn-Mayer filmstúdióval 1960-ig élő szerződése volt, és ezt a stúdiónak nem is állt szándékában felbontani. A következő filmje a *Designing Woman* lett volna, de erről az MGM lemondott cserébe azért, hogy a színésznő esküvőjéről *Az évszázad esküvője* címmel dokumentumfilmet készíthessen. A haszon felét a monacói Vöröskeresztnek ajánlották fel, de a hírverés is kifizetődő volt Monaco számára.³⁶

Sajnos a herceg komor személyiségét nem változtatta meg a házasság. Grace-nek nehézséget okozott az udvari viselkedéshez, protokollhoz való alkalmazkodás. A szabad döntési jogát sok mindenben korlátozták, hivatalos alkalmakkor még a palotában is kalapot kellett viselnie, a férjét kizárólag Ófenségeként említhette, ha az uralkodó állt, senki, még ő sem ülhetett le, a nyilvánosság előtt csak franciául beszélhetett, pedig még nem értette és beszélt olyan szinten ezt a nyelvet, hogy biztonságban érezhesse magát.³⁷ A palotát csak az udvarhölgye vagy a férje kíséretében hagyhatta el. A régi barátokkal való kapcsolattartást az udvar korlátozta.

Grace igyekezett megfelelni az elvárásoknak. A monacói nép nem fogadta őt kitörő lelkesedéssel, pedig kilenc hónappal a házasságkötés után már megszületett az első utód, Caroline. 1958-ban a trónörökös, Albert, és 1965-ben még egy kislány, Stephanie. Próbálkozásai, hogy újra színésznőként dolgozhasson, rendre kudarcba fulladtak. Két valóságos témájú filmben szerepelhetett volna, a teljes gázsiját jótékony célokra ajánlotta fel, de a herceg hajthatatlan maradt. 1962-ben Hitchcock *Mamie* című filmjében kapott főszerep-ajánlatot, és a herceg ez alkalommal támogatta az ötletet. Sajtóközleményt adtak ki, amelyben azt is bejelentették, hogy a filmért kapott tiszteletdíjat Grace a hátrányos helyzetű monacói gyerekeknek és a sportolóknak adományozza.³⁸ Terve azonban a monacói polgárság ellenállásába ütközött. A Vatikán megrovásban részesítette Tucker atyát, amiért nem lépett időben közbe, és az ötlet egyáltalán megszülethetett. A környezete egybehangzó véleménye szerint egy hercegnő nem dolgozhat színésznőként. Grace depresszióba esett, bezárkózott a szobájába, még a gyermekeit sem akarta látni.³⁹ Szakítania kellett a múltjával és „csak” hercegnőként tovább élnie.

1958-ban a herceg kinevezte a monacói Vöröskereszt elnökének. Évente kosztümös bált rendeztek, a szervezés Grace feladata volt, a meghívottak között ott volt Sophia Loren, Gina Lollobrigida, Frank Sinatra és még sok régi pályatárs. Szociális érzékenysége folyamatos munkára készítette, a gyermekek, betegek, öregek, hajléktalanok segítségén túl adományokat gyűjtött a természeti katasztrófák által sújtott területeken élőknek,

részt vett jótékonyági gálákon, nemzetközi kampányokban, amelyek az éhínség vagy gyermekbántalmazás ellen próbáltak hatni. Bouyonban az árvák számára gyermekvárost építtetett, létrehozta a Notre-Dame de Fatima óvodát, Cap-d'Ail-on egy idősothont. 1963-tól az Amade (Gyermekbarátok Nemzetközi Szövetsége) elnöke lett, ösztöndíjjal támogatta a továbbtanulókat, az 1965-ben létrehozott Grace Hercegnő Alapítvány a monacói kézművességet segítette, a nevét viselő Központi Kórház az a legjobb, legdrágább műszerekkel szereltette fel, cikket írt egy hetilap számára a természetes szoptatás előnyeiről.⁴⁰ Szívesen foglalkozott a virágokkal, elmélyült a kertészet tudományában, 1968-ban megalakította a Kertbarátok klubját, és nemzetközi eseménnyé váló virágkiállítást rendezett. Védnökséget, elnökséget, szervező szerepet vállalt számos nemzetközi konferencia, szimpózium, tudományos kongresszus, kiállítás, koncert, filmfesztivál, balettest létrehozásában. Kulturális kezdeményezések sora kötődik a nevéhez: 1959-től a palota kertjében klasszikus hangversenyeket szerveztek a legjobb szólisták, zenészek, karmesterek jelenlétével, 1961-ben rendezték meg az első Nemzetközi Televíziós Fesztivált, 1966-ban az első Nemzetközi Tűzijáték Fesztivált, 1970-ben a Monacói Művészeti Fesztivált, 1974-ben az első Nemzetközi Cirkuszfesztivált. 1963-ban férjével megalapították a Nemzetközi Kortárs Művészeti Díjat, 1972-ben megnyitották a Nemzeti Múzeumot. Képességei, színésznői és személyes kompetenciái a kultúra és a politika területén a művész szerepén túl kvázi nagyköveti, kulturális miniszteri pozíció betöltésére adtak lehetőséget számára.⁴¹ Rainer herceg maga nyilatkozta: „Grace hercegnő valamilyen formában az ifjúsági, a kulturális, az egészségügyi és egyben a kölcsönös felelősségvállalási miniszterem.”

A pályáiv azonban fájdalmasan korán megtört. Grace 1982. szeptember 13-án autóbalesetet szenvedett Cap-d'Ail-nál, a hercegségtől néhány kilométerre. A fékrendszer meghibásodása miatt elveszítette uralmát a jármű fölött, a korlátot átszakítva 30 métert csúszott a domboldalon, többször megpördült, majd fejjel lefelé megállt.⁴² Az autóban utazott lánya, a tizenhét éves Stephanie is, ő enyhébb zúzódásokkal, sokkos állapotban került kórházba. Grace Kelly azonban olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy nem tudták megmenteni.

*

A bemutatott politikusi sorsok tükrözik a kor, a rendszer szellemét, amelyben e színésznők éltek, de a társadalom állapotát, gondolkodását, illetve a nőkhöz és kultúrához való viszonyát is. A téma messze nem lezárt. Más színésznők is említhetők lettek volna, így pl. Vigdis Finnbogadóttir izlandi államfő, az első nő a világon, aki demokratikus választás útján lett köztársasági elnök vagy Melina Mercouri, Görögország első női kulturális minisztere. Mint ahogy érdekes lesz megfigyelni, hogy milyen szerepet vállal férje oldalán a 2012-ben Mexikó elnökévé választott Enrique Pena Nieto felesége, a népszerű szappanopera színésznő Angelica Rivera vagy a 2013-ban hatalomra került kínai államfő, Hszi Csin-ping felesége, Peng Li-jüan énekesnő, műsorvezető.

Jegyzetek

- ¹ Jan Stradling: *A történelem rettegett asszonyai*. General Press Kiadó, Budapest, 2008. 224–227. o.
- ² Jung Chang – Jon Halliday: *Mao. Az ismeretlen történet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 213–214. o.
- ³ Szilágyi Éva: *First Ladyk*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 131. o.
- ⁴ Jordán Gyula: *Kína története*. Aula Kiadó Kft., Budapest, 1999. 323–324. o.
- ⁵ Baracs Dénes: *Virágozzék egy szál virág*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 269–283. o.
- ⁶ Jordán, i.m. 297–298. o.
- ⁷ Baracs, i.m. 303. o.
- ⁸ Szilágyi, i.m. 123. o.
- ⁹ Baracs, i.m. 129. o.
- ¹⁰ Chang – Halliday, i.m. 568. o.
- ¹¹ Szilágyi, i.m. 135. o.
- ¹² Uo. 132. o.
- ¹³ Polonyi Péter: *Kína története*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1994. 243. o.
- ¹⁴ Jordán, i.m. 388. o.
- ¹⁵ Chang – Halliday, i.m. 656. o.
- ¹⁶ Uo. 668. o.
- ¹⁷ Sigrid-Maria Grössing: *Nők fényárnyékban*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2000. 153. o.
- ¹⁸ Uo. 146. o.
- ¹⁹ Horváth Gyula: *Perón*. In: Anderle Ádám – Horváth Gyula: *Che Guevara – Perón. Párhuzamos életrajzok*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 36. o.
- ²⁰ Uo. 87. o.
- ²¹ Uo. 86. o.
- ²² Grössing, i.m. 179–181. o.
- ²³ Uo. 183. o.
- ²⁴ Horváth, i.m. 89–90. o.
- ²⁵ Uo. 93. o.
- ²⁶ J. Randy Taraborrelli: *Grace Kelly, a monacói hercegnő*. Jokerex Kiadó, Budapest, 2003. 21–22. o.
- ²⁷ Bradányi Iván: *Grace Kelly. Egy hercegnő három élete*. Artemis Kiadó, Budapest, 1991. 20. o.
- ²⁸ Bertrand Meyer-Stabley: *Az igazi Grace Kelly. A monacói hercegnő regényes élete*. József Műhely Kiadó, Budapest, 2004. 33. o.
- ²⁹ Taraborrelli, i.m. 54. o.
- ³⁰ Meyer-Stabley, i.m. 94. o.
- ³¹ Taraborrelli, i.m. 45–46. o.
- ³² Bradányi, i.m. 129. o.
- ³³ Gömöri Endre: *Szupergazdagok. Nagy vagyonok története*. Kosmosz Könyvek, Budapest, 1981. 272. o.
- ³⁴ Taraborrelli, i.m. 72. o.
- ³⁵ Uo. 104–109. o.

³⁶ Uo. 128.o.; Bradányi, i.m. 139. o.

³⁷ Taraborelli, i.m. 180–181. o.

³⁸ Meyer-Stabley, i.m. 181–182. o.

³⁹ Taraborrelli, i.m. 196–202. o.

⁴⁰ Meyer-Stabley, i.m. 152–155. o.

⁴¹ Uo. 164–165. o.

⁴² Taraborrelli, i.m. 285. o.

Tóthpál József

Ércetorkok évszázadai

A Honvéd Férfikar köszöntése

A magyar énekkari kultúra történetében sajátos szerepet játszottak és játszanak a férfikarok. Az első függetlenített, hivatásos férfikar ugyanis – a feljegyzések szerint – Mátyás király udvarában jött létre, a reneszánsz korában, 1480 körül, felesége, Beatrice, a nápolyi király leányának sugallatára, aki szenvedélyesen szerette a kórusmuzsikát. A kórus a francia-flamand polifon irodalmat művelte, amelyről a pápai követek csodálattal írtak.

A hazai karéneklés első nagy korszaka természetesen jóval később, a reformkorban bontakozik ki, valóságos fellendülés pedig az 1867-es kiegyezés után következik be. Hazafias felbuzdulásból az 1860-as években „dalárda” elnevezéssel (a nyelvújítási szóalkotás 1844-től szerepel a magyar nyelvhasználatban) férfikarok sokasága jön létre különböző munkásegyletek és szakszervezetek égisze alatt, szerte az országban.

Kodály Zoltán az 1930-as években kezd jobban odafigyelni a hazai felnőtt énekkarok tevékenységére, amikor a magyar viszonyokat szembeesíti angliai tapasztalataival, ahol egyes gyári munkások dalkörei – 600 évnyi tradíciójuk által – Bach h-moll miséjének előadásáig is eljutnak. *„A magyar karéneklésnek, hogy igazi érték, lendítő erő lehessen a nemzeti életben, egyrészt magyarabbá, másrészt művészibbé kell válnia. Mindkettőt eléri, ha 1. egyoldalúan a férfi karéneklésből áttér a vegyeskarra, 2. műsorából kiirtja a ponyvairódmalmot”* – írja Kodály 1935-ben, mert úgy véli, hogy *„Mi nem a Chorvereint vettük át a németektől, hanem a Liedertafelt.”* Azaz a kórussegylet helyett a „dalos asztal” változatot, amely gyakran eszem-iszommal kötötte egybe a kóruspróbákat, és műsorukon bizonyos hazafias nóták mellet bor- és sördalok szerepeltek.

Kodály elképzelései nyomán új utakra indult a kóruskultúra Magyarországon; férfikari műveivel ő maga is hozzájárult a változásokhoz: a *Karádi nóták*, a *Huszt*, a *Fölszállott a páva*, az *Isten csodája* és más művei férfikaraink műsorára kerültek. Karvezetőink megértették Kodályt: *„Mint az egész ország léte, a dalos ügyé is attól függ, tudunk-e magyarabbá s egyszersmind európaibbá válni. A férfikar százada előkészület volt, most jöjjön a teljesedés”* – írta 1936-ban.

Ennek a folyamatnak egyik kiemelkedő eseménye és állomása – a háború utáni években – a Honvéd Férfikar 1949. évi megalakulása, amely hivatásos együttesként Európában szinte egyedülálló, s amelynek alapító karnagya a kecskeméti születésű Vásárhelyi Zoltán, egyes Kodály művek – mint például a *Jézus és a kufárok* – ősbemutatóinak karnagya, a Zeneakadémia karvezetés tanszakának alapítója, Strausz Kálmánnak, a Férfikar jelenlegi Liszt-díjas karigazgatójának tanára.

Tehetséges, kiváló karnagyok egymást követő nemzedéke emelte a Férfikart európai rangra; közülük Vass Lajos, Maklári József, Pődör Béla, Zámbo István és Tóth András nevét kell említenünk. Emellett olyan kiváló karmesterekkel dolgozott együtt, mint Feren-

csik János, Sir Georg Solti, Lamberto Gardelli, Zubin Mehta – és sokan mások. A magyar operaénekesek közül számosan itt kezdték pályafutásukat: így pl. Ilosfalvy Róbert, Réti József, Gregor József vagy Gulyás Dénes.

A kórus hangzásvilágában sajátos szimbiózisban jelenik meg a keleti zenekultúra, nevezetesen az orosz pravoszláv férfikarok drámaisága a kivételes magyar és közép-európai érzékenységgel és kifejező erővel – az európai polifónia tiszta megtestesüléseként. Nagysikerű koncerteket adtak világszerte: Velencétől Amszterdamig, Jeruzsálemtől Pekingig. A Férfikar műsorán tartja a teljes férfikari irodalom jelentős hányadát – a középkortól napjainkig; beleértve az a'cappella és a zongorakíséretes műveket, operakórusokat, oratóriumokat. Olyan ritkán vagy alig hallható darabokat is megszólaltatnak, mint Richard Wagner: *Az apostolok szeretetlakomája* című, alig ismert művét vagy Kurt Weil *Berlini requiemjét*. Számos magyar zeneszerző komponált a'cappella és zenekari kíséretes műveket számukra; az utóbbi évek ősbemutatói Tolcsvay László, Vajda János, Gyöngyösi Levente, Szakcsi Lakatos Béla, Orbán György nevéhez fűződnek.

2013 tavaszi évadában a Magyar Állami Operaházzal kötött megállapodás értelmében a Honvéd Férfikar az újra megnyíló Erkel Színház férfikaraként közreműködik Erkel *Bánk bán* és *Hunyadi László*, Verdi *Aida* és *Don Carlos* című operáiban, valamint Kacsóh Pongrác *János vitézében*.

Hangsúlyozni kell, hogy miközben Kodály Zoltán elgondolásai nyomán Magyarországon vegyeskarok sokasága alakult az elmúlt évtizedekben, egynemű karaink – a gyermekkarok, a női karok és a férfikarok – minden tekintetben magyarabbá, művészebbé és európaibbá váltak, s nagy sikerrel szerepelnek a világ hangversenytermeiben. Kitűnő példája e folyamatnak a Honvéd Férfikar egyedülálló teljesítménye, amely méltóvá emeli a Magyar Örökség-díjra.

(Elhangzott laudációként 2013. március 23-án Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében, a Magyar Örökség-díj átadó ünnepségén.)

Korpa Tamás

Lelakatolt szobák

pólust vált, téli szálláshelyére, néhány galériás, az Ostromlépcső utcán, vonul, a fejedelmi többes, az örökké tárt pillanat: önbizalomszag a levegőben és manzárdszobák csúcsai. felajzott ablakkeretek, kertek. a kéményénél kirántott füst, ha hurokba puhul. a hegyi kis garzon. fel is, le is kút megnyúlt korongja. isznak, a Medve Bőrére bárban, egy improvizált télben. kortyonként változó indítékok a hőtésképen. hány befalazott képtár van odafönn a várban, s zeneszoba? hány lelakatolt szertár. skótszekrények, fodros gúlába hordott medicinlabdák. tériszony a beomlott mozdulatok szélén. a muzikális vívótőr, ha szúrt. ingázott kézről-kézre egy görli, ki izmosabb volt tőlünk, és ésszel felérte. szűzforró csend, internátusnyugalom. egy ilyen szoba melyik kanyarban, hol élhető el? a nemi szervek lassú, érlelt bemosdatása a combok tartós zaja alatt; a súrlódás izgat, lappangó érdes helyen, a kipárolgás; közben szemérmes vagy, mint egy lakhatatlanul hagyott, letakart faágy. máskor mindez ennyi: a talpak fékpofái összezárnak az éber zsámoly előtt, mialatt már elvállaltam a mozgást.

Jassó Judit

Altató mese a Napról és a Holdról

Volt egyszer két jó testvér, a Nap és a Hold.

Kezdetben olyan aprók voltak, mint két szem gesztenye. Rengeteget játszottak, hegyekről a völgyekbe gurultak, alámerültek az óceánok mélyére. Jól megfértek egymás mellett; ám egy napon szokatlan szomorúság vett erőt rajtuk. Igyekeztek ugyanúgy viselkedni, mint ahogyan korábban, de lehetetlen volt nem észrevenni, hogy valami megváltozott közöttük. – Mi a baj? – kérdezte a Hold, és dobogó szívvel várta testvére válaszát. – Itt belül – mutatott a Nap saját középpontja felé. – Itt érzem, ha közelebb jössz, hogy fázom – azzal összébb húzta magát. A Hold körülnézett, mivel takarhatná be. Odahúzott néhány puha báránnyel, ám azok nevetve kergetőzni kezdtek körülöttük; eszük ágában sem volt beburkolni a Napot. – Hagyd csak – szólt csöndesen a Nap. – Inkább arról mesélj, te mit gondolsz felőlünk! – Hát – felelte a Hold -, legfőképp én is itt belül érzem. Amikor közelebb jössz, mintha valami égetne. – A Nap sóhajtott egyet, majd arrébb gurult.

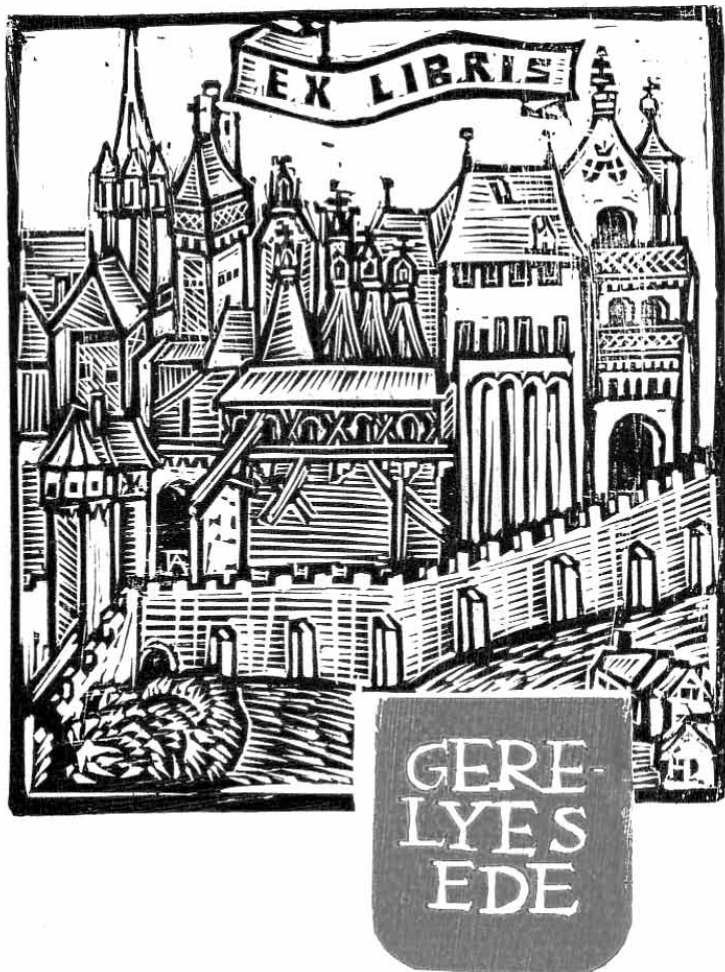
Erre a Hold is elindult, csak a másik irányba ment. Egy darabig észre sem vette, milyen furcsa lett körülötte minden – aztán rádöbbsent, hogy testvére nélkül bizony sötétben botorkál. Egyszer csak vékony, csilingelő hangokat hallott a háta mögött. – Hahó, hahó – s ezek a hangok nevettek is, ami felbosszantotta a Holdat, ezért odakiáltotta: – Csönd legyen! – mire sok száz meg ezer apró fény gyűlt körülötte, és az égbolt szikrázott, mintha mindenhol fényszórókat gyűjtött volna egy láthatatlan kéz. – Mi ez? – kérdezte halkán a Hold. Az ismeretlen fények táncolni kezdtek, lágyan és nagyon halkán ide-oda surrogva. – Mi vagyunk a csillagok – szólt egy mosolygós hang. – Szeretnél közénk tartozni? – Ami azt illeti, nekem van egy testvérem – mondta a Hold, és elszorult a szíve, ahogy kimondta ezt a szeretett nevet. – Talán nem baj, ha elmondom nektek. – A csillagok, mintha megparancsolták volna nekik, a Hold köré gyűltek; surrogásuk elhalkult, s ebben a szokatlan, nagy-nagy csöndben a Hold bátrabban kezdett mondókájába. Mikor a végére ért, az egyik csillag, mely a legközelebb volt hozzá, így szólt: – Kedves Hold, hiszen Te és a Nap is felnőttestek! Örökre testvérek maradtok, csak ezentúl ritkábban látjátok egymást. De ha szeretnéd, akkor maradj itt velünk! Légy a vezetőnk! Látjuk, jól érzed magad a sötétben, melyet úgy hívunk: éjszaka. Mikor hajnalodni kezd, meglátod, csoda fog történni! Csillagtestvéreim! Nemsokára indulunk pihenni a hegyek mögé. Hamarosan pirkad – magyarázta a Holdnak, aki mosolyogva bólogatott.

Virradatok feljött a Nap. A Hold ámulva nézte hatalmas és erős testvérét, ahogy szerte-szórja sugarait, miközben az égen egyre jobban ragyogott fényessége. A nappal az időt is mérni lehet: mikor legmagasabban van, akkor harangoznak déli tizenkettőt. Délután meg-megnyúltak az árnyak, a nap ereje fogyni kezdett és a Hold készülődni kezdett arra, hogy átvegye az égboltot. Kellő sötétség után a csillagok, akár egy kasnyi méh, előrajzot-

tak a hegyek mögül. Ám addig nem ragyogtatták meg igazi fényüket, míg a Hold el nem foglalta helyét közöttük.

A Hold nagyon türelmesen várt, míg a lenyugvó nap elhaladt a hegyek előtt. Mikor a lehető legközelebb voltak egymáshoz, a Nap észrevette és rámosolygott. A Hold igyekezett visszatartani könnyeit; ő is mosolyogni próbált. Aztán kilépett a csillagok közé, majd megkönnyebbülten sóhajtott. Ekkor egy kósza könnycsepp mégis kicsordult a szeme sarkából, és a csillagok összesúgtak: – Holdfény! Nézzétek, hogy csillog! – és közülük a legbátrabbak azóta is ezen csúsznak le, ha nyári éjszakán kívántok valami szépet – vagy legalábbis álmot hoznak, nyugtatót, mélyet.

Nyerges Gábor Ádám

Fázhatok

Attól, hogy kimért, még nem lesz bölcs,
attól, hogy halk, még nem szerény.
Koszpos pohárba tiszta víznek tölts,
s ahol leülepszik, ott fekszem én.

Attól, hogy fekszik, még nem halott,
attól, hogy fáj, még nem komoly.
A sérülés csak jelzésnek van ott,
legyen rajtam, amit megtorolj.

Attól, hogy sérült, még nem gyenge,
attól, hogy fiatal, árva –
Fázhatok bárhogy, sose engedj be,
eleve így lett ez kitalálva.

Karap Zoltán

Fluxus-partitúrák regényíróknak

(Gagarin)

Egyesítsd Faustot és Don Giovannit egyetlen személyben. Olvasd el vele Kierkegaardtól a *Vagy-vagyot*, különösen a zenei erotikusról, a házasság esztétikai érvényességéről és az Ábrahám történetéről írt passzusokat. Miután kellőképp elmélyült a mű tanulmányozásában, tedd be dolgozni szalaghoz egy gyárba. Aztán kérdezd meg tőle, most mihez szeretne kezdeni az életével?

(Csinovnyik a kereszten)

Támaszd fel Ivan Iljicsét. Olvasd el vele Martin Heideggertől a *Lét és időt*. Változtasd meg a korát, mondjuk 17 évesre, és helyezd el a kései Beatles korában. Ha már kezdi unni, mutasd meg neki Vietnámot, Tibetet, és töltsd el vele egy orgiasztikus éjszakát Yoko Onóval. Ha mindezt túlélte, egy terápia alkalmával adj neki 24 mikrogramm LSD-t, és bíz rá a Világbank vezetését. Egy ideig hagyd magára, de a megfelelő időpontban (pl. egy gazdasági világválság bekövetkeztekor) az orvosok közölik vele, hogy néhány hónap múlva ismét halálos kimenetelű vakbele vagy vándorveséje lesz. Most már ne csinálj vele semmit. Hagyd szépen meghalni. Feltámadni.

(A lélektan tagadása)

Szervezz egy nagyszabású, beöltözős házibulit, úgy hogy a party résztvevőinek welcome-drink helyett egy Rorschach-tesztet kelljen kitölteni. Az est hátralevő részében mindenkinek a saját maga által elemzett paca kell, hogy a pólója elülső részén szerepeljen, a hátulján pedig mindaz, amit a pacáról gondol. Az exkluzív, meglepetés vendég Sigmund Freud legyen, akinek szintén ki kell töltenie a tesztet. A party egy ponton egy homoszexuális, illetve lesbikus orgiává kell, hogy átalakuljon, miközben Freud egy fotelhez kötözve csupán passzívan szemlélheti az eseményeket. A party végén valamennyi résztvevőnek meg kell próbálnia elhíttetni Freud-dal, hogy valamennyi résztvevő csak szimulálta a közönséget. Miután a professzort sikerült meggyőzni, fekete öltönyös ügynökök közölik vele, az események csupán az ő, vagyis Freud projekciói voltak. Ezt követően az utolsó páciens oldozza a foteltől, majd kínálja meg Freudot egy szivarral.

(Varázspuska)

Mozartot vidd el Berlinbe, a Love Parade-ra. Mutasd be neki a székeley és román táncokat. Vidd el ugyanabba a kocsmába, ahol Kodály és Bartók épp iszogatnak a helyiekkal. Aztán közöld vele, hogy a második világháborúban hányan pusztultak el a halál-és munkatáborokban. Kérdezd meg, mit gondol a Varázsfuvoláról és a Máté passióról. Majd adj a kezébe egy szintetizátort, egy pohár bort és egy puskát.

(A Szentírás)

Képzeld el egy író, aki nem ért semmi máshoz. Szenvedjen balesetet és veszítse el a végtagjait. Fokozatosan vakuljon meg. Miután teljesen elvesztette a látását, kezdj el vele gregorián zenét hallgattatni. Naponta minimum nyolc órában. Ez így menjen legalább három hónapig. Egy nap cseréld ki a lemezeket, és hallgasson reneszánsz muzsikát, szintén három hónapig. Megint három hónap után, mutasd meg neki Vivaldi „Négy évszak”-át, és minden áldott nap játszd le neki négyszer. A harmadik hónap után teljes csendet teremts a cellájában, de minden áldott éjszaka látogassa meg egy nő, aki tantrikus orgazmusokkal ajándékozza meg. Mire letelik az egy év, add vissza neki végtagjait, és a nőt ugyanúgy minden éjszakára. Három hónap elteltével vedd el tőle a nőt, és adj neki egy zongorát helyette. Ismét három hónap után vedd el tőle a zongorát, vedd el a nőt, és napi 16 órában Beethoven, Haydn és Mozart muzsikája szóljon. Három hónap után add vissza a látását, és küldd be hozzá a nőt. A nő kezdjen el vele beszélgetni anélkül, hogy egymáshoz érnének. Három hónap után vigyél be neki egy írógépet, és kérdezd meg, ha mindössze három hónap állna a rendelkezésére, elsőként mi volna az, amit leírna. De közöld vele, hogy ez alatt a három hónap alatt sem zenét nem hallhat, sem a nővel nem találkozhat. Ha azt kérdezi, mi lesz utána, ne válaszolj.

(Ádám és Évák)

Vegyél egy nőt a szupermárketben. Rendelj hozzá egy hozzá illő házat, munkahelyet, kutyát, autót, vásárolj be egy földalatti raktárnyi élelmet és különböző luxuscikket, majd egy romantikus, földöntúli nyaraláson kérd meg a kezét. Ha nemet mondana, menj vissza a szupermárketbe, és reklamáció után cseréld ki. Ha igent mond, rendelj hozzá még húszat. Húsz nőt. Aztán százhuszat. Népesítsd be a földet. Ha időközben elfogyna a pénzed, alapíts vallást, és próbáld meg rabolni az üzletekből. Ha mindeközben háborúskodni kényszerülnél más családokkal, próbáld meg túlélni öngyilkosság nélkül. Ha mégis kicsinálnád magad, kérj meg egy nőt, hogy klónoztasson le újból, és menj be még egyszer a szupermárketbe. Aztán vegyél egy nőt a szupermárketben. Rendelj hozzá egy hozzá illő házat, munkahelyet, kutyát, autót, és vásárolj be, amennyire futja. Miután megkérted a hölgy kezét, tetoválj az ujjára egy gyűrűt. Vedd el a szüzességét, majd azonnal hibernáld le, és rejtse el egy svájci bank széfjében. Néhány száz év múlva olvasztasd ki, és add el a világ leggazdagabb asszony-gyűjtő emberének. Miután a világ második leggazdagabb embere lettél, próbáld meg visszaszerezni a menyasszonyodat, gyerme-

keid anyját. Ehhez előbb szükség lesz egy olyan műholdra, amelyen ülve nyugodtan elpusztíthatod a bolygót. Ha nem talárod meg az egyetlen nőt, a gyermeked anyját, robantsd fel az egész világegyetemet, és/vagy nyiss egy saját szupermárketet.

(Facebook-spam)

Jelöld be Dante-t a facebookon, és beszéljetek meg egy tárlatvezetést a pokolban. Vigyél magaddal egy kisebb turistacsoportot, lehetőleg csupa ismerőst, barátot, családtagot, és néhány ellenséget. Ha nincsenek ellenségeid, kérj nyílt levélben tanácsot valamelyik politikai párt sajtónyilvánosságától. Egyeztess a kereskedelmi csatornákkal, hogy végig tudják követni a kirándulást. Öltözz alkalomnak megfelelően, és készítsd fel csapatod valamennyi résztvevőjét mondván, korántsem biztos, hogy az életben még lesz módok találkozni. Ne felejtse el magaddal vinni a fényképeződet és a mobilodat, ha esetleg hívni kellene a rendőrséget, mentőszolgálatot, ne adj Isten, a tűzoltókat. Rágógumit, lehetőleg több csomaggal. Keresd fel a házi orvosod, és vizsgáld ki magad alaposan. Keresd fel a fontosabb energia-szolgáltató vállalatok hotline-ját, és jelezd, hogy határozatlan ideig nem áll módodban a csekket befizetned, mert feltehetőleg nem lesz elegendő térerőd. Hogy még se maradj teljesen távol, megpróbálhatod átírányítani a valamelyik szent postafiókjára őket, hátha a megfelelő bugyorban, egy kisebb cigarettaszünetben el tudod érni őket. Hogy ne legyél teljesen zöldfülű, olvasd át néhány ezer év irodalmát, és legalább gyűjteményes kötetekben tájékozódj a képzőművészet leghíresebb alkotásaitól. Az mp4-lejátszódra töltsd fel a legfontosabb zeneszerzők műveit, arra az esetre, ha Dantéval megtörténne, ami szinte lehetetlen, hogy egyszer csak unalmas lesz. Ha mindent elintéztél, a csapat minden résztvevőjének kiosztottad az elemőzsiát, hívd fel az új ingyenes lelkeség-szolgálatunkat, hogy kicsit jobban megismerhessünk, mielőtt a vízumot megkapod. Ingyenes számunk nonstop elérhető. Csak annyi a dolgod, hogy tárcsázd be háromszor a hatos gombot.

(Emlékezet és felejtés)

Fotózd le minden nap ugyanabból a lakótelepeddel szemben lévő lakótelep ablakából a saját lakótelepedet. Mondjuk tíz éven át. Ugyanezekben a pillanatokban fotózd le a lakóteleped fölötti égboltot, majd az így kapott felhőátvonulást, és a dominó-szerűen villogó lakótelepet vetítsd rá egy kb. háromszor három méteres vászonra. Állj a vászon elé minden nap, és fotózd le magad. Látszódnak a ráncaid. Mindig ugyanazt az arcot próbáld meg magadra öltetni. Ha időközben megnősültél és gyerekeid lettek, őket is állítsd oda. Minden áldott nap. Tíz év után fogd a filmed, vagyis a hozzá tartozó adathordozót, és tedd be a fagyóba. A soron következő karácsonykor olvasd ki, és főzz belőle halászlévet. Az alaplénél nagyon kell vigyázni, hogy ne a hagymával együtt tegyük fel. Először hadd dinsztelődjön meg a hagyma. Ha bárki a családból meggondolná magát, mondd azt, hogy megbocsátasz neki, amiért nem tudja, mit akar cselekedni. Soha ne nézd vissza. Kivéve, ha a halászlé elfogyasztása után, még mindig működik. Ezt azonban nem szabad kipróbálni.

(Impotencia)

Vigyél el egy fiatal ismeretelmélettel foglalkozó filozófust pszichológushoz, azzal a problémával, hogy a párkapcsolatai sorra mennek tönkre. Majd vidd el a pszichológust a filozófus egyik előadására, ahol a pszichológiai konstrukciók relativitásáról beszél. Ültesd le őket egy sztriptíz bárban, és itass meg velük tíz-tíz korsó sört. Fizesd be őket egy-egy táncos nőhöz. Másnap szakítsd félbe a terápiát. Most úgy kétszáz oldalon keresztül csak a pszichológus házasságáról írd, majd térj vissza a filozófushoz, mire a hatvanadik életévét betölti. De most ne pszichológushoz, hanem urológushoz vidd el. Az urológus közölje vele, hogy soha többé nem lesz már gyereke. A filozófus hívja fel újra a pszichológust, aki időközben elvált, és menjenek el ismét a sztriptíz bárba, szívjanak kokaint, és fizessék be egymást udvariasságból ismét egy-egy táncos hölgyhöz. Utána ne találkozzanak soha többé.

Farkas Arnold Levente

részletek

a valóság álmódja
ha a valót álmodja
meg nem írt vers két sora

mert az álom nem való
elbűjni csak arra jó
hideg ellen takaró

a valóság hiába
valóság az álomba
elmerülne mindenha

péntek

fáradt vagyok és névtelen
lehatárol az értelem
fáradt vagyok és semmi más
hitetlenségem is tamás

fáradt vagyok fáradt nagyon
nyugalmam helyét elhagyom
fáradt vagyok de nincs panasz
őszre tél jön télre tavasz

fáradt vagyok fáradt vagyok
dalom nélkülem folytatod
fáradt vagyok egy néma arc
nem harc a rím csupán kudarc

mi lesz a cím

reggel az ágyban
a gyermek tenyere
nyúl az ég felé

de az eget repedezett
plafon takarja el
lámpa csillagok helyett

névtelen játékaink
keresik a szabály
illatát fehér

Bende Tamás

felszínre hozni mindent

versek húgomnak

1.

a kert végében a hatalmas diófa, hogy mikor ültettük, nem tudom pontosan, buksi a ma napig eszi a diót, hátramegy érte és előre hozza, a szájában töri meg a csonthéjat, de előtte beviszi a kutyaólba, amit apánkkal építtettek azután, hogy rexit el kellett altatni, mert porckorongsérve volt, ahogy telik az idő, a kistestű kutyáknál ennek egyre nagyobb a veszélye, nem tudott megmozdulni, napokig vittük az orvoshoz a magatehetetlen állatot, néhány óránként mostuk alóla a szart, tisztítottuk, hogy be ne köpjék a legyek,

erről eszembe jut, hogy apánk mennyit fürdette nagyapánkat, sose láttuk, de borzasztó belegondolni, hogy mi járhatott annak az öregembernek a fejében, akit elvittek az oroszok, és ez egy életre tönkretette az ízületeit, állítólag földbe vajt gödrökben kellett aludniuk, és amikor valahogy hazaérkezett, hetekig kőménylevelesen élt, a fekély miatt, aztán ki is kellett venni a fél gyomrát, kivágták belőle a fél gyomrát, ahogy almából hasítják a rothadást, szóval mit érezhetett ez az egykor büszke és erős ember, mit érezhetett akkor, amikor csak ült a zuhany alatt az odakészített műanyagszéken, folyt rá a meleg víz, a fia, az apánk meg mosdatta, habos szivaccsal dörzsölte a bőrét, mit érezhetett, amikor a lánya vágta le lábujjairól a körmöt, mit érezhetett, amikor szívószállal etették és itatták, mit érezhetett, mikor bocsánatot kért mindenért a halála előtt, bocsánatot kért, azt mondta a lányának, ne haragudjon, ne haragudjon semmiért, őt így nevelték, és éppen ezért azt hitte, így kell gyereket nevelni,

szóval napokig vittük kezelésre a magatehetetlen kutyát, aztán végül úgy döntöttünk, hogy ezt így nem lehet, így élni nem lehet, kihívtuk az állatorvost, hogy ha már ez a helyzet, akkor mégis csak a kertben, itthon, ahol mindannyian élünk, mégis csak itt, ahol ő is élt, mióta megtaláltuk az árokban, a ház előtt, megtaláltuk a két kis keveréket egy dobozban, nyűszítettek, valószínűleg a szomszéd tehette ki őket oda, aki már legalább húsz éve építi a házat, összelopott anyagokból, aki alkoholista, és a lánya is alkoholista, meg annak a fia is alkoholista, és feltehetőleg sose fognak beköltözni, kitette őket, mi meg rájuk találtunk, ha voltunk tán tizenegy évesek, kértük anyánkat és apánkat, hogy hadd tartsuk meg őket, hadd fogadjuk be őket, anyánk nem akart beleegyezni, mert hogy két kutya nagy felelősség, és hogy úgyis rájuk ununk majd, mert a gyerekek mindig ráunnak a kutyákra, de mi kérleltük és könyörögtünk, és aztán belement ő is,

de akkor végül úgy döntöttünk, hogy ezt így nem lehet, és kijött az állatorvos, mi meg előre hoztuk a kutyát, karban hoztuk előre, valami régi plédbe bugyolálva, és letettük a tuja mellé, az árnyékba, mert nyár volt akkor és nagyon meleg, az orvos meg injekciót adott neki, két injekciót adott, egyet, hogy elaludjon, *ugye nem érez semmit, ugye nem fog fájni neki*, kérdezted az állatorvost, sírtál közben, én meg fogtam anyánk kezét, apánk meg simogatta a félig lebénult kutyát, a második injekciótól állt le a szíve és a légzése, de akkorra már elaludt, nem érzett semmit, csak elaludt, az orvos azt mondta, hogy ő elszállítja, nekünk ezzel nem kell foglalkozni, talán zsákba tette, a zsákot meg az autója csomagtartójába, de ezt már nem bírtam végig nézni, bementem a házba, anyánk jött velem, az előszobában összeöleleztünk, és akkor már mindketten sírtunk, menthetetlenül sírtunk, mind a ketten,

buksi azóta is fél az állatorvostól, bizonyára bevésődött az élmény, hogy ő azóta van egyedül, mióta az az ember itt járt, így vésődhet be a veszteség, minden oltásnál apánk fogja meg a kutyát, szorítja a talajhoz, az meg reszket a félelemtől és nyűszít, szóval buksi szereti a diót, beviszi az ólba, amit a bejárati ajtó mellé építtettek, mert ott van az egyik legszélvédettebb hely, a belső falakat hungarocellel bélelték ki, és az egyik bohócos takarót raktátok bele, azt a barna takarót, ami a gyerekkorból maradt meg, apánkkal építtették a kutyaházat, ketten építették, te mindig jobb voltál az ilyesféle dolgokban, én sosem tudtam szerelni, barkácsolni, fát vágni, a fűvet is csak egyszer nyírtam le, akkor is hullámos lett az egész, ti meg röhögtetek rajtam, hogy miféle fűnyírás ez, miféle munka, majdnem elbögtem magam, de végül már én is röhögtem, hogy tényleg hogyan lehet így sávokat kihagyni, hogyan lehet így fűvet nyírni egyáltalán.

Porkoláb Ádám

Mesélj nekünk, Krónikás!

A férfi már azelőtt megszűnt létezni, mielőtt a fehér-fekete pettyes Salgó tűzhely forró bűbájába begyűrte a száznegyvenezres telefonszámlát. Igaz, előtte még komótosan kipiszkálta a papír sarkával gyászkeretes körmeit; a Krónikás csak ennyire taksálta a fecnit. Túlzás lenne azt állítani, hogy hosszasan hányta-vetette magában, mit is tegyen a papírral. Egyszerűen csak felkiáltott: „A nádvágó Istók tegye bele abba is, aki...” Itt aztán lábai megrogytak és leült; csak most érezte igazán a tények súlygolyóit. Gondolatait rögvest négybe vágta. Idegrendszerének legapróbb atomjai abban a minutumban észrevették: nincs más lehetőség, nincs apelláta. Egyszerűen csak meg kell tenni. Maradni már nincs miért... nincs *kiért*. Talán magáért? De hiszen az ember után – bármit tesz – végül úgyis csak egy csomó kilyuggatott, kettényiszatolt okmányhalmaz meg egy nyávogó lagzis kazetta marad, amelyen egy furabajuszú, hebegő, herehangú kandúr olvassa fel a menyasszonykikérő verset – rosszul hangsúlyozva a bamba sorokat. „Az ér jön... a zérjön tünkma ide,/ Sásán Dorka me' Gizike...” De ezt persze nem érti senki, nem látja senki. Hol van már bárkinek is videója?

Szóval döntött. Így aztán megnyugvással törölte szutykos alkarját a valamikor még tyúksárgára köpködött konyhaszekrény hasmenésszín oldalába.

– Ötvenöt év! – motyogta, miközben jófajta ecetes slájmot krekácsolt fel garatján – végül is nem rossz.

Akkor talán – valószínűleg életében először - elégedettség futhatott át a kávészafos póló, meg a luftballonkék kabátszakadás alatt. – Az istenit, hát ennyi évet csent el a maga számára a Mindenségből! – büszkélkedett, miközben gyászát viharfelhősín ruhazsebkendőjébe gyűrögette.

Aztán nekiindult.

Mit tudott a Krónikás a jövőjéről? Talán életének egyetlen sikere volt fentebbi megállapítása az örök életről. Mert milyen szerencsétlen az, aki után még egy sóhajt sem enged senki. Mert bizony így volt, még tettének egyetlen szemtanúja: a távolból figyelő, kockára miszlikelt tari Fehérkő-bánya sem sajnálta meg a Toprongyost. Pedig ha valaki, hát a Sziklaterasz-arcú megtehetette volna. Ha ember lett volna ez a sebzettképű kőbánya, talán így okoskodott volna: „Biztosan jobb így a Krónikásnak, mint gombokért eljátszani a falubohócot.”

Mert viccelni azt nagyon tudott, sőt igazából meg sem kellett szólalnia, hogy ne vessenek rajta. Elég hozzá annyi, hogy egy *keresztzemes* asszonnyal élt együtt, akit mindenki csak Csillagszeműnek hívott. Mondják, hogy egyszer a nőnek annyira összeakadt a szemé a krimóban, hogy végül tökéletes látásúra itta magát. A többiek meg képesek voltak felkelteni a házirosvost éjnek idején, hogy hozza el a skálát meg a táskáját a rendelőből.

Az orvos megtette: hivatalosan is megállapította, hogy Csillagszemű tajtrészezen tényleg jobban lát, még a szemei sem lúdtalpasak. A férfi meg ezen annyira belelkesült, hogy egy egész korszót akart teleköpködni a nyálával, de amikor elfordult, akkor a többiek mindig kiöntötték szájverítékét. Hajnali kettő körül aztán megunta és kiült „napozni” a kövezetre. Azon az estén ketten vizelték tele a kabátzsebeit. Ugyanaz a rettenetkék, firnájszos gumimaci-szabású izé volt rajta akkor is.

Vajon gondolta-e volna akkor, hogy majd *teljes titokban* és hogy majd *a köz, mint a nagy embereket...* Saját halott, meg miafranc. Meg hogy majd cimborája, Tibi bácsi fizeti ki majd Csillagszemű buszjegyét, aki Pásztórol egy szintén réműletszín, csíkos szövetszatyorban *hossa haza*. A Krónikás – úgy látszik – a végsőkig ragaszkodott a kedvenc színeihez. Talán még nevetett is volna rajta, ahogyan a pap magában elmondja a *liberát*, a katolikus halotti imát, majd lefröcsköli a Krónikást, mint a vadóc kisgyerekek a kövér fagyaltost a strandon. Legalább fröccs lenne abban a bádoghengerben – morgolódtott volna akkor öntudatlanul.

Kora este ment neki az éjszakának ez az ágrólszakadt gallyember, este fél tíz körül. Az utolsó *személy* volt a hóhéra. Ha igaz, türelmesen várt az önszabta sorsára: vagy a diófa mellett üldögélt, vagy a gyomos-sáros árokspartra vette le almabarna kabátját: ezt már soha nem tudhatjuk meg. Az öcsém még az utca elején beszélt vele: azt mondta később, akkor nem volt részeg, meg hogy „szomorúszemű” volt. Így mondta az öcsém. Állandó jelzővel. Ahogyan maga Homérosz mondta volna.

Mert végül is *hókaru Nauszikaá* és *sokattúrt Odüsszeusz* mellett talán majd kiharcol magának némi pátoszt valahol: elvégre kötve hiszem, hogy a galamb- vagy denevérszárnyú kisangyalkák telepisálnák a zsebeit, míg ő alkoholmámorban fetreng. Ironikus, hogy meg kellett halnia, hogy emberként bánjanak vele. A fenébe, elvégre *szomorúszemű* krónikása volt átfordult világunknak, az öcsém is elmondta! Azt már mindenki döntse el magában, hogy mennyire abszurd és helyénvaló az a tény, hogy meg kellett válnia a testétől ahhoz, hogy addigi életében legeslegelőször emelkedettséggel emlegethessék föl.

Boldogvég. Újkezdet. Egyéb közhelyek.

Édes istenem, mennyire haragudtak rá a helyiek! Kevés embernek sikerült ennyire megutáltatnia magát az emberekkel ilyen egyöntetűen. Talán csak annak a sznob polgármesternek. Azt meg mindenkivel úgy beszélt, hogy csak! Kiáltották utána, hogy olyan kékvérű, hogy biztosan naposcsibékkal törli ki. Meg is verték a cigányok alaposan.

De az a szerencsétlen Krónikás! Ennek az egyetlen bűne az volt, hogy miután Isten aláhúzta életének számláját, még vagy tíz percig túlkölt a vonat utána. Margit néni azóta is emlegeti: hogy „*aligságosan* tudott visszaaludni utána”. Meg aztán ott van a helyi rendőr esete. Őt az ágyból rángatták ki, hajnalig nem ért haza a helyszínelés miatt. Aztán, ha már ébren volt, utána emberesen el is tángálta az asszonyt: még a kávészemes fémhengert is hozzávágta, mert amaz nem főzött neki kávé. A nő meg bosszúból jól teleszórta borssal meg köménnyel, a rendőr meg egész másnap csuklott, mint egy megijesztett majom.

Hát igen, az asszonyok már csak ilyenek. Aki csak látta, váltig állítja: Csillagszemű rezenéstelen arccal figyelte azt a három méteres sávot, amelyet még aznap este szórtak le oltott mésszel a vasút emberei. Talán megsejtette, hogy a munkások tudtukon kívül építettek valamit a meghalt élettársának? Biztosan valami olyasmit, amelyet ő nem engedhetett volna meg garasából: talán ezért nyugodott meg. Vagy már a mélyszegénység

jóval előtte kigyomláta agyának barázdáit? Nem tudom. Csak azt éreztem, hogy ott, az a hely, a világmindenség aprócska, ocsmány zsebkendője volt a megfordult világ krónikásának *emlékműve*.

Nem kellett oda szavak vagy hangok. Az üzenet egyértelmű volt: a viharfelhőszínű, senkinek sem kellő ruhazsebkendő; a méz fehérsége és a vasúti felépítmény ágyazatába ragadt, barnás véralvadék-darabkák emlékeztek és motyogtak. Másnap nem aludtam. Álomban pár pillanatilag én nem voltam *Én...* Bevallom megilletődtem egy kicsit a látványtól, de hát nem ez a célja valamennyi emlékműnek?

Mondom, a bortorkú feleség-jelöltjének egyetlen könnye sem volt. Persze, hogy nem: hiszen nem is ismerte valójában ezt az Összerágott Almaromot. Bár a Krónikás nem végzett iskolákat – ha igaz, még a nyolc osztály elvégzésével is meggyűlt a baja – mégis tanította azt, aki hajlandó volt meghallgatni. Igaz, ami igaz: a férfi sem a tudásával oktatott, hanem *maga a sorsa* volt a tankönyv, amelyből leckéket adott az őt szemlélőknek.

Jól-rosszul görbülő emberi életek egész sora volt a tenyerébe vésve. Ő mégis rossz szálát választott, így egészen közelről szaglászhatta az egész rendszerváltás utáni erkölcs szarszagú bűzét, apró kortyokban tűnt el a torkában az alkoholszagú jelen, a gazdasági depresszióról három lefagyott lábujja mesélhetne. Minden egyes évről másik. Mindezek a férfi kezébe voltak karcolva már jó előre. *A fátuma, és a tettei* voltak azok, amely tanították az embereket. Ő volt az elrettentő példa.

Eszményi szépségű férfi volt ez a kétfogú, lábszagú, fejtetves ember, sokkal inkább helyénvaló lenne, ha *csodálnánk* a Krisztusarcút. Mert több volt benne az égi, mint mibenünk. Talán minden évszázadban, ha akad néhány emberág, akiben csillog ennyi jézusi dac, mint ami ebben az emberben már a születésétől fogva megvolt. Hiszen az a privilégium, hogy valaki *a sorsával taníthasson*, először magát az Úristen gyermekét illette meg. Előtte csak a hallgatás volt.

Aztán – sokkal később – a Megfordult Világ Krónikása kapta meg a kegyet. Mostanra mindketten halottak: azért mentek át a túlvilágba, hogy a többiek élhessenek... Akárcsak Jézust, úgy Őt is könyörületből temették el. A Krónikás is egyedül költözött új kriptájába – és ez így helyes. Csak kevesen sejtették akkor, mekkora eseményt élhettek meg. Elvégre Jézus halálakor sem csengett lélekharang...

Bolvári-Takács Gábor

Új iskolatörténet Sárospatakról

A közelmúltban látott napvilágot *A Sárospataki Református Kollégium története* című monográfia, Dienes Dénes és Ugrai János tollából. A nagyalakú, kétszáz oldal terjedelmű, fényképekkel illusztrált kiadvány jelentősége vitathatatlan: a pataki iskola történetéről utóljára több mint harminc éve jelent meg összefoglaló mű.

A hagyomány szerint 1531-ben létesült sárospataki kollégium históriájának megírásával – több-kevesebb sikerrel – a 20. század első felében hárman próbálkoztak. Szombathi János *A sárospataki főiskola története* c. kötete 1919-ben jelent meg, Gulyás József *A Sárospataki Református Főiskola rövid története* c. füzetét és Marton János *A Sárospataki Református Főiskola története I. c.*, befejezetlenül maradt munkája 1931-ben, az intézmény fennállásának 400. évfordulójára látott napvilágot. A II. világháborút követő politikai fordulat nyomán az iskola krízishelyzetbe került, intézeti ágai fokozatosan megszűntek vagy állami kezelésbe kerültek. A tanítóképző államosítására 1950-ben került sor, a teológiát 1951-ben zárták be, végül 1952-ben a gimnáziumot is elvették az egyháztól: Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt meg, őrizve az egyházi jogfolytonosságot. Ilyen körülmények között az iskolatörténeti kutatások értelemszerűen visszaszorultak, és – elsősorban a Nagykönyvtár bázisán Újszászy Kálmán (1902–1994) által kialakított Tudo-

mányos Gyűjtemények keretében – csak az 1970-es évek végére bontakoztak ki, s a kollégium ötödfélszáz éves alapítási évfordulójára készült, *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára* c. kötetben összegződtek. (Budapest, 1981). Néhány évvel később Kődöböcz József tollából jelent meg a *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada* c. monográfia (Budapest, 1986). E két mű lényegében összegezte a kutatások addigi eredményeit.

A tanulmánykötet, illetve a monográfia létrehozásában alapvetően két tudósnemzedék vett részt. Az idősebb generációhoz tartozott Bakos József (1912–1997) nyelvész, Benda Kálmán (1913–1994) történész, Czegle Imre (1912–2002) könyvtáros, Koncz Sándor (1913–1983) teológus, Kődöböcz József (1913–2003) neveléstörténész, Makkai László (1914–1989) történész. Az akkori középnemzedékhez Barcza József (1932–2004) és Szentimrei Mihály (1924–1999) egyháztörténészek, Szűcs Jenő (1928–1988) történész, Takács Béla (1930–1997) néprajzkutató, művészettörténész, T. Erdélyi Ilona (1926) irodalomtörténész. Az akkori fiatalokat a szerzők között egyedül Hörcsik Richárd (1955) történész-levéltáros képviselte.

A tanulmánykötet sajnos nélkülözötte az egységes szemléletet, benne történeti és tematikus fejezetek váltották egymást. Tényleges szerkesztője Barcza József

volt, de a címgnyedben a Tiszáninnen Református Egyházkerület Elnökségét tüntették fel. Jellemző, hogy az 1919 utáni fejezet egyetlen személynevet sem tartalmaz, mert szerzője – Barcza József – a még élő közszereplőket, szemtanúkat nem kívánta érinteni. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a kötet első ízben mutatta be modern, levéltári forrásokon alapuló feltáró munka alapján a pataki iskola fejlődését.

Meg kell jegyeznünk, hogy évfordulós intézménytörténeti monográfiát a másik két református kollégiumnak sem sikerült alkotnia. A *Pápai Kollégium története* (szerkesztette: Trócsányi Zsolt. Budapest, 1981) öt szerző, A *Debreceni Református Kollégium története* (szerkesztette: Barcza József. Budapest, 1988) nem kevesebb, mint 16 szerző közös munkája volt. A terjedelmek azonban lényegesen eltérők: a sárospataki kötet 324, a pápai 448, a debreceni 840 oldalt számlált. Az előbbi két műhöz még 16-16 oldal képmelléklet társult, míg a debreceniben egyáltalán nem voltak illusztrációk.

Sárospatak iskolatörténeti kutató munkálataiba az 1970–80-as évektől az idézett kiadványok alkotóin kívül mások is bekapcsolódtak. A kollégium egykori tanárai közül említsük meg Harsányi István (1908–2002) pszichológust és Maller Sándor (1917–2001) irodalomtörténészt. Egy másik nemzedék képviselői pl. – közülük többen nem is sárospataki gyökerűek – Détshy Mihály (1922–2007) építészettörténész, Bajkó Mátyás (1925–1999) és Kováts Dániel (1929) neveléstörténészek, Benke György (1931) teológus. A következő generációhoz tartozik mások mellett Péter Katalin (1937) történész, Fehér Erzsébet (1941–2012) neveléstörténész, Csajka Imre (1945–2003) sporttörténész. A '90-es évektől, elsősorban az 1990-ben visszaállított Sárospataki Református Kol-

légium, illetve az 1991-ben újraindult Teológiai Akadémia oktatói, munkatársai jóvoltából, új lendületet kaptak a kutatások. Új nemzedék kapcsolódott be a feltáró munkába, így Dienes Dénes (1956) egyháztörténész, Győri István (1956) teológus, Kézi Erzsébet (1951) neveléstörténész, Kiss Endre József (1951) könyvtáros, Pocsainé Eperjesi Eszter (1955) etnográfus, Szabó András (1954) irodalomtörténész. Az iskolatörténet addig elhallgatott részterületeit is érintve, a szisztematikus levéltári kutatómunka nyomán számos publikáció és forráskiadvány napvilágot látott, amely további kutatókat irányított Sárospatakra. A pataki iskolatörténet az ország más részeiben (Budapest, Debrecen, Miskolc) is kedvelt szakdolgozati, doktori téma lett, és nemcsak a korábban alig kutatott '30–40-es évek pataki iskolája, hanem a 18–19. század eddig kellően nem értékelt tanulmányai is. Így kötelezte el magát a téma mellett pl. Baráth Béla Levente (1971) egyháztörténész, Bartha Ákos (1982) történész, Ugrai János (1977) neveléstörténész.

Rátérve immár magára a kötetre, a tartalomjegyzékből kitűnik, hogy a szerzők a kollégium történetét időben kettéosztották. Az 1777-ig terjedő rész Dienes Dénes, a *Ratio Educationis* utáni korszak Ugrai János munkája. Nem kerülhetjük meg a két szerző alaposabb bemutatását. Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményi igazgatója, a Teológiai Akadémia egyetemi tanára elsősorban egyháztörténész. Közleményei és kötetei mellett szembetűnően sikeres a tudományszervezési tevékenysége. 1997-től szerkeszti a *Sárospataki Füzetek* c. periodikát; 1999-ben elindította az *Acta Patakina* c. forráskiadvány sorozatot; 2000 óta az *Egyháztörténeti Szemle* alapító szerkesztője; 2004-től a *Nemzet, egyház, művelődés* c. könyvsorozat gondozója.

Ugrai János nevét az *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830* (Budapest, 2007) c. könyve tette ismertté, de hivatkozhatunk a *Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában* (Budapest, 2007), illetve *A pallérozatlanság ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán* (Budapest, 2010) c. kötetekre is.

Az első fejezet a 16. századi protestáns iskolát mutatja be. Sárospatak korabeli képének rövid áttekintése után Dienes a régmúltat „a protestáns iskolázás homályos kezdetei, 1538–1557” cím alatt tekinti át, rögzítve, hogy a hagyomány az iskola alapítását 1531-re teszi. A rákövetkező két évtized (1558–1576) „Melancthon szellemében” telt el, a század végét (1577–1599) a humanizmus fémjelzi. A „Virágzás és szétszórás – a református kollégium a 17. században” c. második fejezet szintén városi helyzetképpel indul, majd „a református teológiai tanítás otthona 1600–1637” címmel a tanárokról, az iskolai életről, illetve az 1629. évi tanulmányi reformról olvashatunk. Az 1638–1649 közötti évtized a puritánus viták színtere – meghasonlás és megújulás jellemzi az intézményt. Comenius sárospataki működése (1650–1654) értelemszerűen önálló blokkot kapott, majd – a jezsuiták kifejezésével élve – a „kálvinista pestis legnépesebb szeminárium” idősza következik (1655–1671). A 17. századi iskolai feszültségek diáklázadásokban öltöttek testet, Dienes önálló alfejezetben tekinti át ezek motivációit és következményeit. A század az iskola elüldözésével zárul: a rekatolizált Báthory Zsófia és férje, I. Rákóczi Ferenc nyomására a tanárok és diákok 1672-ben elhagyták Sárospatakot, s a bujdosó kollégium kálváriája Erdélyben harminc évig tartott.

„Iskola a „rég”i fészékén” – A kollégium története 1703–1777” – hirdeti a harmadik fejezet címe, mert II. Rákóczi Ferenc 1703-ban visszahelyezte jogaiba a kollégiumot. A sárospataki reformátusok helyzete, majd a bujdosás utolsó két évében Kassán tartózkodó iskola hazatérésének bemutatása után a Rákóczi-szabadságharc bukását követő krízisről olvashatunk. Bár 1713-tól ifj. Csécsi János két évtizedes tanári korszaka állandó konfliktusoktól volt hangos, a 18. század közepén megkezdődött „a kibontakozás megalapozása”. A történeti folyamatok ábrázolása mellett Dienes számos keretes dokumentumrészletet közöl a főszövegbe illesztve, a *Szalkai-kóde*x-től kezdve Comeniuson át ifj. Csécsi Jánosig. Ugyanilyen tipográfiával emelte ki a kollégium 17–18. századi építéstörténetét, illetve Vay Ábrahám és Szathmáry Király György főgondnokok életútját.

A *Ratio Educationis* utáni eseményeket Ugrai János Dienestől eltérő szerkezetben foglalta össze, de ennek oka nem valamilyen szerkesztői figyelmetlenség, sokkal inkább a mind jobban kiteljesedő mondanivaló kutatásmódszertani szempontból helyeselhető bemutatását célozza. Ugrai ugyanis az általa írt fejezeteket három részre bontotta: „környezeti feltételek”, „korszakalkotó személyiségek”, valamint „szellemiség és hangulat” (sajnos ez a tagolás a tartalomjegyzékben nem világos). A három nagy korszak, amelyről szó esik: „A nemzeti előhaladás nevezetes idősza” (1777–1849), a „Főgimnázium és főiskola – a kollégium a kiépülő modern oktatási rendszerben” (1850–1919), s végül a „Küzdelem a perifériára szorulás ellen – a II. világháború előtt és után” (1920–1952). Ami a *környezeti feltételeket* illeti, a 19. század közepéig terjedő időszakban a kiindulópont felvilágosodástól a szabadságharc bukásáig terjedő korszak. A genius loci-t a „falusias Patak és vadregé-

nyes Zemplén” ellentétpárja jelzi. Az iskola jelentőségét a partikulák kiteljesedése, a tiszáninneri egyházkerületi püspöki hatalom körvonalazódása, továbbá a gazdasági sikerek: a kollégium majorsági gazdálkodása erősítette. A szabadságharc bukása utáni abszolutizmus ellenére Patakot az 1850-es évektől az állami oktatáspolitikai kibontakozása és a modern oktatási rendszer kiépülése jellemzi. Ellenhatás mutatható azonban ki a régió és az egyházkerület szempontjából – a differenciálódó és fejlődő (pl. vasútépítések) környezetben Patak egykori vezető szerepe Sátoraljaújhegy helyett, de különösen Miskolccal szemben fokozatosan leértékelődik. A kollégium csak gazdálkodásának modernizálásával képes talpon maradni. Trianon után az oktatáspolitikai kultúrnermet-konceptió jegyében alakul, amelynek pozitív hatása nemsokára tetten érhető lesz, de a kiindulópont kritikus: a megfélemezett Zemplénben, a megharmadolt egyházkerületben felértékelődik a kollégiumot irányító igazgatótanács szerepe. Az iskola gazdálkodási nehézségeit a regionális szerepkör hiánya súlyosbítja, a hiányt a világi szerepvállalás fokozatos térnyerésével, az államsegély fokozott igénybe vételével pótolják, de az intézmény pénzügyi helyzete a korszak végéig bizonytalan marad.

Ugrai mindhárom periódusból 3-4 *korszakalkotó személyiséget* emel ki, részletes életrajzi áttekintéssel. Szemléletesek a jelzők is. Az első periódusból Vay József, az „úttörő főgondnok”; Kövy Sándor jogtudós, az „iskolateremtő jogprofesszor”; Barczafalvi Szabó Dávid, a „tévelygő nyelvújító”; valamint Nyíry István, az „utolsó pataki polihisztor” kapott helyet. A második korszakot „egy püspök és egy világi főgondnok kiemelkedő párosa”, azaz báró Vay Miklós és Kun Bertalan; a „tudós költő” Erdélyi János; az „árvaságból a csúcsockig” jutó Finkey Ferenc jogász; és a „felemás

megítélésű” Zsoldos Benő professor fémjelzi. A záró periódus érzékeltetésére egy tanítóképzős (Lázár Károly), egy teológiai (Újszászy Kálmán) és egy gimnáziumi (Harsányi István) tanár pályaképét választotta.

A *szellemiség és hangulat* tekintetében az 1777 utáni évtizedeket Ugrai a tananyag változásainak, valamint a tantestület összetételének bemutatásával, a híres tanáregyeniségek, a diákönkormányzatiság és a peregrinációs kapcsolatok ábrázolásával illusztrálja. A 19. század második felét a főgimnázium önállósulása, bölcsészeti-teológiai képzés megszilárdulása, a szervezetenként folyamatosan bizonytalan lábakon álló jogakadémia szívós kitartása, a kollégiumi tanítóképző megalakulása és fejlődése, valamint pezsgő diákélet jellemzi. A trianoni Magyarországon a kollégium túlélését részben a tradicionális út – tehát a gimnázium humán tagozata és a lelkészképzés – biztosította. Az iskola „új koronaékszere” azonban az Angol Internátus lett, a klebelsbergi kultúrkonceptió legfényesebb pataki sikereként. Az 1929-től ismét egyházi kezelésben álló tanítóképző aranykora a század harmincas-negyvenes éveire tehető. Mindezt tovább erősítette a szervezett keretek között folyó diákélet. A 40-es évek közepe azonban már „hullámvasút” – sötét végzettel a második világháború után.

Ugrai gyakran alkalmaz tematikus közbevetéseket, keretes szövegek formájában. Ezek az 1794-es diákzsendülést; a 19. századi építkezéseket; a Kövy-féle Pánczél, majd Nándor vármegyéket; a pataki diákok 1848-as szerepvállalását; a 18–19. századi cseh-morva missziót; az 1849-ben alkalmazni rendelt Entwurf hatását; az ún. Zoványi Jenő-ügyet; a debreceni egyetem alapításának mérsékelt fogadtatását; az Újszászy-féle faluszemináriumot; a Harsányi-féle tehetségmentést; a

pataki öregdiák mozgalmat; a világszínvonalú angol nyelvoktatás eredményeit; az Angol Internátus építéstörténetét; illetve az 1952 után az egyházi folyamatosságot fenntartó Tudományos Gyűjteményeket mutatják be.

A szerzők a jegyzeteket a fejezetek végén helyezték el. A kötet népszerűsítő jellegére tekintettel nincsenek számozott hivatkozások, hanem felsorolták azon forrásműveket, amelyekre a megírás során támaszkodtak. Nem bibliográfia készítése volt tehát a cél, hanem az egyes leírásokat, elemzéseket alátámasztó művek megjelölése, értelemszerűen a legújabb kutatásokra támaszkodva. Az érdeklődő olvasó így is bőséges további szakirodalmat talál. A függelékben a Kollégium nagy

tanítványainak, tanárainak, és az MTA pataki gyökerű tagjainak nem teljes körű, de szemléletes névsorát találjuk. A kötet használhatóságát 170 illusztráció (fénykép, illetve ábra) segíti.

A szerzők a Sárospataki Református Kollégium történetét 1952-ig írták meg. A kötet epilógusa, amellyel hogy összegzi az intézmény fejlődésének tanulságait, rövid kitekintést nyújt az 1945 után évekre. Az 1990-ben visszaállított Református Kollégium utóbbi, közel két és fél évtizedével azonban nem foglalkozik. A szerzőket nyilván a történelmi távlat hiánya gátolta az objektív értékelésben. Ezzel együtt túlzás nélkül állíthatjuk: a pataki iskola történetének eddigi legjobb feldolgozását vehetjük kézbe.

(Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. ISBN 978-963-88029-9-6)

Horváth Attila

Egy hivatás fényei és árnyékai

Horváth Attila, Bessenyei György-díjas népművelő és címzetes főiskolai docens vagyok. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1965-ben történelem–földrajz–népművelés szakon diplomáztam, majd 1965-ben Szolnokon, egy olyan megyei művelődési házban kezdtem a munkát, amelyet abban az évben alapítottak, és 2000-ben „velem együtt” szüntettek meg. Közben sok mindennel – különösen a hagyományos népművelésen túli határterületekkel – foglalkoztam: a mindennapi kultúrával, a család kultúráközvetítő szerepével az 1970-es, majd a kulturális turizmussal az 1980-as években. Az előbbiből doktoráltam, s újdonságként a két témaösszegző könyvemet ki is adták.

A rendszerváltás előtt két ciklusban voltam választott alelnöke a Magyar Népművelők Egyesületének, majd 2000-ig igazgatója a Szolnok Megyei Művelődési és Ifjúsági Szolgálatnak. Az országos szakmai szervezetekhez sok szállal kötődtem, részt vettem az 1997-es kulturális törvény előkészítésében. Előadásaim, publikációim, felsőoktatási, közművelődési és idegenforgalmi szakértői, szakfelügyelői munkám révén sokan ismernek. A *Színben* több cikkemet követően 2002-ben megjelent *Román nyitány nyomán* c. írásom – amelyet angol nyelvre is lefordítottak – vezetett a MÚOSZ-tagsághoz.

Az utóbbi időben többen is mondták, hogy a velem, velünk s a szakmával történetek meg kellene írni, mert sok olyan érdekes

tény válhat ismertté, amelyet már a minket követő generáció sem ismer. Publikációim alapján a szolnoki Damjanich Múzeum korábbi, történész-régész igazgatója, Kertész Róbert is több éve kapacitált erre. A két könyvem után mára eljutottam egy egyéni, életmetszetből fakadó, szakmatörténeti összegzéshez, amely nem monografikus, nem teljességre törekvő, de kortárs résztvevőként esszészerűen bemutatja a népművelői pálya társadalmi elfogadásához, országos intézményesüléséhez, sikereihez és bizonyítható eredményeihez vezető utat, az általam is becsült személyiségeit, s – afféle fény-árnyékként – a kudarcokat sem kerüli el. Arra törekedtem, hogy az eseményeket – a népes szereplőgárdával, az érdekes, olykor groteszkbe hajló történésekkel együtt – sajátos nézőpontból, de hitelesen és plasztikusan mutassam be.

Szakmatörténeti buktatóink és eredményeink iránymutatók lehetnek a jövő szakemberei számára is, mert nem csak helyi vagy megyei, hanem országos tapasztalatokkal és tanulságokkal is szolgálnak. A könyv nem dokumentumgyűjtemény, de szükség szerint forrásaimat is pontosan megjelöltem. Sajátossága, talán értéke is a könyvnek szakmai életutamban a korszak ismert, olykor meghatározó személyiségeivel készített interjúim, amelyek tovább árnyalják a szakmánkról, rólunk és a rólam alkotott képet. A korszak jeles pályatársait az MNE megyei szervezetei jelölték. Velük együtt bizonyára én is több

jeles népművelőt megemlíthettem volna, ha nem eleget, elnézést kérek.

Már maga az dilemma, hol kezdődik valójában egy élettörténet? Gabriel García Márquez szerint „a múltunk nem az, ami megesett velünk, hanem amire emlékezünk.” Alexander Brody *Az élet ízei* c. könyv bemutatója kapcsán Cesare Pavese olasz íróra hivatkozva azt állítja, az ember életében csupán pillanatokra emlékezik vissza. Szabó Magdát is foglalkoztatja életrajzi könyvében a kérdés, hogy miért működik úgy az emlékezet, hogy a siker, a boldog beteljesülés, higgadt, tárgyilagos emlékként rögzül, de az átélt kín, a megaláztatás régi emlékei mindig plasztikusak és akusztikusak maradnak? Majd némi önszemrehányással később hozzáteszi, hogy a mitológiából is tudhatnánk, ha van is csoda, „ingyencsoda” nincs, mert mindenért fizettetnek az istenek. Salman Rushdie – a hazájában kiátkozott indiai-pakisztáni író – a múltba tekintő felelősségére utalva fogalmazza meg, ha egyvalamit elhallgatsz, elhallgatod azt is, ami belőle következik! Hogy kire, hogyan és milyen mélyen emlékezünk vissza, sajátos választ ad Bulgakov. Ő azt vallja, „ha egy ember belső világa, a lelke nem tartogat meglepetéseket számodra, akkor a személye érdektelen.”

A könyvben a mögöttünk lévő két emberöltő politikai és kulturális fordulatokban, eseményekben gazdag időszakát tekinthetjük át, és mindezek hatását a magyar közkultúrára és közvetítőire, ahogyan azt a szerző kortársként megélte szűkebb és tágabb pátriájában. A gyermek és ifjúkori, iskolai emlékek, az 50-es évek iskolán kívüli népművelése és '56 lecsapódása egy Tisza menti településen, illetve gimnáziumában. Ma már érdekes lehet az akkori népműve-

lői pályaválasztás motívuma, a népművelés c. tárgy az országban elsőként induló egyetemi oktatásának kezdete 1956 szeptemberétől Debrecenben, a szakmai útkeresés komoly és olykor megmosolyogtató buktatóival. A tanulmány, döntő részben a népművelői pálya társadalmi elfogadásával, országos intézményesülésével, bizonyítható eredményeivel foglalkozik, majd a rendszerváltás után fölgyorsult erózióját és annak okait is elemzi, párhuzamosan azzal, hogyan élte át maga a szerző szakmai pályafutását. Megismerhetik tehát a mögöttünk lévő közel 60 esztendő az olvasók, amelyre már a kortársak közül is egyre kevesebben emlékezhetnek, s amelyről a jelenleg gyakorló pályatársak is áttételesen – inkább csak kultúrpolitikai, művelődéstörténeti jegyzeteikből – nyerhetnek képet.

S épp itt a másik gond, illetve hibaforrás, hogy pusztán a dokumentumokra hagyatkozva tudunk-e valós képet kapni a múltról? Nem csupán a visszaemlékezéseink szubjektívek! Az elmúlt 60 év társadalmi, politikai történéseinek, okainak és jellemzőinek a megítélése a tankönyveinkben is mindmáig az uralkodó társadalmi-ideológiai fölfogás értékítéletét tükrözi. A különösen ideológia-közeli társadalomtudományok, mint a kultúrpolitika, mindig szorosan követték a társadalmi-gazdasági változásokat. Az a gyakorlat, hogy tankönyveinket, jegyzeteinket a különböző politikai kurzusok átírták, kiegészült azzal, hogy egyoldalúak voltak a tudósítások. A rendszerváltást követő években és gyakorta ma is, gazdasági, politikai, kulturális téren egyaránt öszszemossák a „kommunista” és szocialista Rákosi- és Kádár-korszakot, holott csak az tudja mekkora különbség volt köztük, aki a saját bőrén is megélte...

(Horváth Attila: Fény – Árnyék. Egy hivatásról – életmetszetben. Tények és történetek a „fordulat évétől” az ezredfordulóig. ADG Stúdió Kft., h. n., 2013. ISBN 978-963-08-5806-9. A kötetre a szerzői bevezető rövidített közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Újhelyi időutazás a múzsák nyomában

„Ne hagyd e tájat, melynek része vagy, / mely megteremtett s megmagyaráz téged!” – írta egykor Ambrózy Ágoston. Most újabb kinccsel gazdagodott Sátoraljaújhely honismereti irodalma: 2011-ben, a város alapításának 750. évfordulójának évében látott napvilágot Martinák Jánosné, született: Szász Enikő Zsuzsanna, *Múzsák a Magas-hegy tövében* című könyve. Palásty József gimnáziumi tanár ajánlásában városkönyvnek nevezi a kötetet „a mű tisztelgés az itt élt ősök előtt, akik lokálpatriotizmusukkal alakították Újhely szellemiségét, arculatát”.

A hagyomány szerint az erdők és vizek felett uralkodó Perilla tündér birodalmából indulva évszázadokat felölelő irodalmi utazás formájában, időkalauzként követheti az olvasó a város történetét. A szerző múzsakereső utazásra indul: a városról szóló írások sora a honfoglalás korát idéző *Gesta Hungarorum* mal indul, és Ambrózy Ágoston 1948-ban írott – fent idézett – *Zempléni tájkép* című gondolatébresztő költeményével zárul. E nagy ívű, számos kultúrtörténeti korszakot átfogó és reprezentáló anyagot négy fejezetbe tagolta a költők arcképcsarnokának és versgyűjteményeinek megalkotója és szerkesztője. Az első nagy egység a honfoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig terjedő korszak történelmi forrásaiból és irodalmából ad ízelítőt; a kötet további három részében a 18. századtól 1948-ig századonként követhetjük a múzsák

sorsát a városban zajló és a városhoz kötődő eseményeket színvonalasan, tudományos alapossággal közölt dokumentumanyagok, képek és versidézetek segítségével. A források válogatásánál, a városban alkotó írók, költők szellemi kisugárzásának és a város irodalmi életének bemutatásánál a megyéhez és a városhoz kötődő országos események mellett a mindennapokra irányuló utalások is kellő hangsúlyt kapnak a kötetben. Politikai-szellemi életünk kiváló egyéniségei: II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos Újhelyhez kötődő munkásságára vonatkozóan is találhatunk dokumentumközléseket. Újhely a szőlő és a bor városa. Neves költőink (Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály és mások) versbe öntve fogalmazták meg Zemplén–Hegyalja világhírnévnek örvendő kulturális örökségét, a szőlő és a bor tiszteletét is. A recenzió keretei nem teszik lehetővé életművének megismertetését, így impressziótöredékek segítségével tesztek kíséreltet – a kronológiai rendezőelv alapján – a város történetének és irodalmi életének bemutatására. Az itt alkotó költők közül elsőnek a 17. században élt Losárdy Zsuzsannát ismerhetjük meg, aki a Rákóczi-szabadságharc résztvevője volt, aktív kuruc lány, s a hazafiasságáért sokat szenvedett.

Az Újhelyről szóló, a Zemplén–Hegyalját dicsőítő irodalom a 18. századra teljesedett

ki: Losontzy István a *Hármas kis Tükörben* Újhelyt – mint később Kazinczy is – a múzsák oskolájának nevezi. Debreczeni Ember János a Hegyaljáról írott ismertetésében 120 sort szentel a Magas-hegy aljában elterülő településnek. A 18. század költői közül a nyelvújító irodalmi vezér Kazinczy Ferenc mellett a korszak hivatásos köszöntője, Stentzel Dániel költőt és Molnár Borbála költőnőt mutatja be a szerző. Molnár Borbála a korabeli magyar irodalmi életben is ismert „lantoshölgy” életútját részletesen megismerheti az olvasó (Martinákné kiemelt kutatási területe Molnár Borbála költői művének feltárása volt).

A 19. századi városleírások közül kiemelkedik Fényes Elek statisztikával is alátámasztott tanulmánya, amelyben megjegyzi, hogy Újhely utcái felette sárosak. Magda Pál viszont nagynak, nevezetesnek, világosnak látta Újhelyt. Hunfalvy János a kiegyezés korabeli városleírásában Újhelyt mindinkább csinosodó, de még rendetlenül épülő, szemetes városnak látja.

Újhely a 19. században vált soknemzetiségű, sokkultúrájú várossá. 1831-ben megnyitotta kapuit az „elme-súrlódásra” kitűnő helyet kínáló kaszinó. Itt vált a fiatal ügyvéd Kossuth Lajos a liberális elvek elkötelezettjévé.

Újhely számára jelentős kultúrtörténeti dátum az 1870-es év. Ekkor alapítja meg Boruth Elemér költő a város első folyóiratát a *Zemplént*, majd pár évvel később Dongó Gyártás Géza a történelmi múlt kutatását inspiráló periodikáját, *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* címmel. Boruth Elemér költő és festőművész, a Rákóczi kultusz meghonosítója Zemplénben. Boruthot a kor legtehetségesebb újságírójaként tartják számon (1993-ban a Zempléni Újságíró Egyesület az ő nevét vette fel). Verseiben és akvarelljeiben gyakran felidézi újhelyi gyermekkori emlékeit, impresszióit.

Az újhelyi kötődésű költők közül az osztrák Petőfinek nevezett – verseiben a zempléni tájat is megőrkítő – Nikolaus Lenaut, továbbá a hegyaljai borok hírharangjának tartott Szemere Miklós költészetét ismerhetjük meg. Szemere volt Újhelyben a Kazinczy kultusz elindítója.

A 19. század újhelyi kötődésű zsidó származású költője, Heilprin Mihály, országosan is elismert költő volt, aki az 1848/1849-es szabadságharcban nemzetőrként szolgált. A 19. század műkedvelő költője volt id. Bajusz József, a *Zemplén* neves tárcaírója, aki elsősorban alkalmi verseket írt. A „magyar Wittenberg”-ben – ahogyan Újhelyt a reformáció korában nevezték – 1865-től szolgált Fejes István lelkész és költő, író. Helytörténeti munkáival (az Újhelyi Református Gyülekezet története) és alkalmi verseivel, prédikációival vált híressé Újhelyben. Kossuth és Petőfi szellemiségének követője volt a sokszínű költőegyéniség, Darmay Viktor. Versei mellett kordokumentumként is jelentős prózai műve *A császári-királyi huszárok története 1848-ból*. A 19. század újhelyi költőnője Sárosy Gizella: sorsa a 200 esztendővel azelőtt élt Losárdy Zsuzsannához hasonló, mint verseinek sorsa is. Írásai eltűntek. Újhely a Millennium idején élte virágkorát. A 20. század fordulóján alakult ki a belváros mai arculata. Ifj. Wekerle Sándor városleírásában már mint „csinos vidéki város, melyben országos, sőt a hetivásáron is meglepő a pezsgő forgalom” jelenik meg. 1911-ben, születésének 100. évfordulóján közadakozásból emelnek a város főterén szobrot Kossuthnak. A talpazatába az 1890-es turini levelének – Újhelyhez való kötődését idéző – részleteit vésték.

Az első világháborút lezáró Trianoni béke alapján Újhely határvárossá, a Felvidékről érkező menekültek befogadó városává alakult. A trianoni trauma ihlette versírásra az Újhelyi születésű Farkas Andor költőt

is, aki 1941-ben megalapította a Fáy András Társaságot. A kötet szerzője különös figyelmet szentel a csodagyerekeknek indult Németh Pál költőnek. A *Zemplénben* megjelent tudósításait olvasva az élénk társasági életet élő hírlapíró a kor városvédőjének is tekinthető. Költői iróniával a következőképp ír az újhelyi korzó fontosságáról: „[...] élénkíti a várost, összehozza az embereket, nagyvárosias szint ad a kis mezővároskának [...]”. A verselgető költők között találjuk Biringer Gyula hivatalnokot, aki elsősorban hazafias ihletésű költeményeket írt.

A 20. század egyik legjelentősebb költő-egyénisége a zsidó származású tudós költő – a holokauszt áldozataként fiatalon elhunyt – Szépkuti Miklós volt. Szépkuti a szegedi egyetemen Riesz Frigyes professzor tanítványaként kutatási szinten elméleti matematikával (a halmazelmélettel) foglalkozott: Juhász Gyula kis Pascalnak

tekintette. Móra Ferenc támogatásával Szépkuti a *Délmagyarországban* jelentette meg verseit és versfordításait.

A 20. század költőinek sorát a kárpátaljai illetőségű tanár és költő, Sáfáry László és az 1980-as években Kárpátaljáról áttelepült Finta Éva tanár és költő, a kötet bevezető versének, mottójának szerzője zárja: „Istenek lakhelye hát ez a Zemplén-hegység / Parnasszosz nekünk, kik távoli végeken élnek / Múzsatorborzó versemet önekik írom / Lakjanak itt, ahol dal suhan át a madárral.”

A múzsakereső, szubjektív kultúrtörténeti időutazás, a könyv részletes bibliográfiával zárul és szövegyűjtemény egészíti ki, amelyben a szerző eddig ismeretlen verseket tett közkinccsé. A kötet összeállításából látszik, hogy a szerző kitűnően képzett, jó tollú magyar-történelem szakos tanár, akinek célja az ismeretközlésen túl az irodalmi és történelmi tudatformálás is.

(Martinák Jánosné: *Múzsák a Magas-hegy tövében. Sátoraljaújhely, 2011*)

Számunk szerzői

Bende Tamás 1990-ben született Győrben. Költő, kritikus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatója.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Honvéd Együttes ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Nyelvész, a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karának (Szombathely) főiskolai docense, lapunk szerkesztőségi tagja.

Farkas Arnold Levente 1979-ben született Nagyváradon. Költő, író.

Haffner Anikó 1973-ban született Debrecenben. A Madách Színház színművésze, andragógus. *Horváth Attila* 1942-ben született Szolnokon. Bessenyei György-díjas népművelő, idegenforgalmi szakember, újságíró, c. főiskolai docens.

Jassó Judit 1977-ben született Budapesten. Költő, prózaíró.

Karap Zoltán 1984-ben született Kunhegyesen. Novellista, zeneesztéta, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának doktorjelöltje, óraadó oktató.

Koncz Gábor PhD 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Közgazdász, egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, lapunk tanácsadó testületének elnöke.

Koncz Sándor (Diósgyőr, 1913 – Sárospatak, 1983) Református lelkész, egyetemi magántanár, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanára, majd a Kollégium Levéltárának igazgatója.

Korpa Tamás 1987-ben született Miskolcon. Költő, irodalomkritikus, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia PhD, 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Nyelvész, germanista, a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karának (Veszprém) egyetemi docense.

Nyerges Gábor Ádám 1989-ben született Budapesten. Író, költő, az *Apokrif* c. folyóirat szerkesztője.

Porkoláb Ádám 1988-ban született Salgótarjánban. Tanár, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Soós Imre (Polgártelep, 1921 – Budapest, 2013) Jogász, művészettörténész, műgyűjtő, a *Kisgrafika* c. lap volt szerkesztője.

Szathmáry Béla PhD 1956-ban született Sátoraljaújhelyben. Jogász, a Sátoraljaújhelyi Járásbíróság bírója, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia egyetemi tanára.

Takács Béla CSc (Sárospatak, 1930 – Debrecen, 1997). Református lelkész, néprajzkutató, művészettörténész, a sárospataki, majd a debreceni Református Kollégium múzeumának igazgatója.

Tarján Tamás CSc 1949-ben született Budapesten. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, az ELTE Bölcsészettudományi Karának egyetemi docense.

Tóthpál József CSc 1936-ban született Hódmezővásárhelyen. Kultúrakutató, c. főiskolai tanár, a *Zene-Zene-Tánc* c. folyóirat főszerkesztője.